

คัมภีร์สุโพธาลังการะ

สมเด็จพระสังฆราชวัดมหาธาตุ

แห่งประเทศศรีลังกา

ทรงนิพนธ์ขึ้น

ฉบับแปลและอธิบาย

สำหรับเป็นคู่มือการเรียนการสอนของวัดมหาธาตุฯ

คณะ ๒๕

คำนำ

ภาษาบาลี ที่เป็นภาษาบันทึกพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือบันทึกคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น

ดังนั้นผู้ที่ศึกษาภาษาบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น จำเป็นจะต้องศึกษาหลักภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งเสียก่อน

การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่ายังไม่เพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์ห้วงใจได้ แต่ต้องศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ สัททวิเสส คือ

๑. **กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์** คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา หรือ หลักไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ, ปทฺฐปทีติ, โมคคัลลภาวะ และ สัททนีติ เป็นต้น

๒. **กลุ่มคัมภีร์นิฆนฺต** คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานปิฎก เป็นต้น

๓. **กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ** คือ คัมภีร์ว่าด้วยหลักและวิธีประพันธ์ฉันท/คาถาภาษาบาลี เช่น คัมภีร์วุตโตทัย

๔. **กลุ่มคัมภีร์สุโพธาลังการะ** คือ คัมภีร์แสดงกลวิธีแต่งคำและประโยคให้ไพเราะเพราะพริ้ง แสดงวิธีใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษและอรรถรสของคำ และประโยค เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการะ

เหล่าคัมภีร์สัททวิเสสนี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์ ต่างมีความรู้เชี่ยวชาญแตกฉานพระไตรปิฎก จากนั้นท่านได้รวบรวม ประมวลความรู้หลักภาษาที่มีอยู่ในบาลีพระไตรปิฎก มาแต่งเป็นหลักภาษาหรือไวยากรณ์ครอบคลุมหลักภาษาบาลีพระไตรปิฎกทั้งหมด

เมื่อกุลบุตรและกุลธิดาผู้ใคร่ศึกษา ได้ศึกษาคัมภีร์สัททวิเสสแตกฉานดีแล้วไปศึกษาบาลีพระไตรปิฎก จะไม่มีความอึดอัดสงสัยในบทพระบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจ เกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำใจในรสแห่งพระสัทธรรม เหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยานที่ดาดดาไปด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบริณจารย์จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัททวิเสสเป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์กัจจายนะว่า ชินฺวาจนฺยุตฺตํ ติ สุตฺรํที่ จะแสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมารทั้ง ๕ เท่านั้น

คัมภีร์สุโพธาลังการะนี้ จัดเข้าในคัมภีร์สัททวิเสสกลุ่มที่ ๔ เป็นตำราเกี่ยวกับการตกแต่งคำ และความหมายให้ภาษามีความไพเราะ ซึ่งเป็นที่นิยมศึกษาเล่าเรียนกันมาก่อนครั้งพุทธกาล เป็นช่วงเวลา que พระเวทเจริญรุ่งเรือง มีข้อความในพระสูตรว่า พราหมณ์หลายคนในสมัยพุทธกาล เชี่ยวชาญพระเวทพร้อมด้วยอภิศาสตร์ และวิชาประกอบการศึกษาพระเวทอื่น ๆ มีฉันทลักษณะเป็นต้น ดังข้อความในทีมนิกาย อัมพพัฏฐสูตรว่า

เตน โข ปน สมเยน พฺราหมณฺสฺส โปกฺขรสาติสฺส อมฺพญฺโจ นาม มาถนโว อนฺนเดวาลี
โหติ อชฺฌายโก มนุสฺสโร ติถฺถนํ เวทานํ ปารคฺคู สนิมฺมณฺฑกฺกุณฺณานํ สากฺขรบุปฺเภทานํ

อติหาสปรณจมานัน ปทโก เวยยกโรณ โลกายตมหาปุริสลกฺขณสฺ อโนโย อณุณฺญาตปฺปฏิญญาโต
สเก อาจริยก เทวิชฺชเก ปาวจเน “ยมห์ ชานามิ, ตํ ตฺวํ ชานาสิ. ยํ ตฺวํ ชานาสิ, ตมห์
ชานามิตฺติ. (ที.ลี้. ๙/๒๕๖/๘๗-๘๘)

“สมัยนั้นแล อัมพัญญูมาณพ ศิษย์ของพรหมณ์ไปกขรลาคติ เป็นผู้สาธยาย ทรงไตรเพท
รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์อภิธานและอสังการศาสตร์ กับประเภทแห่งอักขระมีพงศาวดารเป็นที่
๕ เป็นผู้เข้าใจบท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในปรัชญาที่ประชาชนยึดถือและลักษณะของมหาบุรุษ
อันอาจารย์ยกย่องรับรอง ในลัทธิปาจนคือไตรวิทยา อันเป็นของอาจารย์ของตน ว่า จันฐูสิ่งใด
เธอรู้สิ่งนั้น เธอรู้สิ่งใด จันฐูสิ่งนั้น”

คัมภีร์อสังการะไม่เพียงเป็นอุปการะในการศึกษาวรรณกรรมสันสกฤตเท่านั้น แต่ยังมีประโยชน์ต่อการศึกษา
พระไตรปิฎกอีกด้วย เพราะภาษาบาลีที่ใช้ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระพุทฺธพจน์หรือเป็นถ้อยคำของพระอรหันต์
ผู้แตกฉานในรูปศัพท์สัทสัททวิธานส่วนไพเราะสละสลวยด้วยอสังการตามสมควร ผู้ที่เข้าใจหลักอสังการย่อมจะซาบซึ้ง
ในอรรถรสของพระไตรปิฎกที่มีการตกแต่งเสียงและความหมายไว้เป็นอย่างดี แม้ผู้ประสงค์จะแต่งกวีนิพนธ์
ในภาษาบาลีต้องรู้จักวิธีตกแต่งเสียงและความหมายอย่างถูกต้อง จึงจะแต่งบทประพันธ์ที่น่าชื่นชมแก่บุคคลทั่วไปได้

คัมภีร์อสังการะจึงเป็นหนึ่งในคัมภีร์พื้นฐานที่ควรศึกษาเล่าเรียน ดังข้อความในคำลงท้ายของปริจเฉทที่ ๓
แห่งคัมภีร์สุโฆธาลังการว่า

โย สหุสสตถุกลุโล กุสโล นิฆณฺฑุ- จนฺโทลฺลฺกติสฺ นิจฺจกตาริโยโค
โส'ยํ กวิตตฺวิกลุโลปิ กวีสุ สขฺขุ- โมคฺยห วินฺหติ หิ กิตฺติ'มมฺนุหฺรูป.

(สุโฆธาลังการ คาถา ๑๖๓)

“ชนผู้ฉลาดในคัมภีร์ไวยากรณ์ ฉลาดในคัมภีร์นิฆณฺฑุ จันทลักษณ์ และอสังการะ
กระทำความเพียรเป็นนิจคือดี แม้เขาจะบกพร่องจากความเป็นกวี ก็ยังลงสู่ความนับในหมู่กวี
ย่อมจะประสบเกียรติคุณหาไม่”

คัมภีร์อสังการะนี้ที่แต่งเป็นภาษาบาลีมีขึ้นหลังสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สันนิษฐานว่า ก่อนพุทธศตวรรษนั้น
ชาวพุทธคงจะนิยมเรียนภาษาสันสกฤต จึงสามารถนำหลักอสังการ จากคัมภีร์อสังการสันสกฤตมาประยุกต์ใช้
กับภาษาบาลีได้ ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าปรักรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) เมืองอนุราชบุรีประเทศศรีลังกา
ท่านพระอาจารย์สังฆรักขิตะแห่งประเทศลังกา ได้รจนาไว้เป็นภาษาบาลี เป็นคาถาล้วน ฉบับแรกชื่อว่า
“สุโฆธาลังการ” คือ อสังการที่เรียนรู้ได้ง่าย เพื่อให้ให้นักศึกษาผู้ไม่มีความรู้ภาษาสันสกฤตสามารถเข้าใจหลักอสังการ
ในพระไตรปิฎกได้

ท่านพระอาจารย์สังฆรักขิตะดำรงสมณศักดิ์ว่า มหาสามี ซึ่งตรงกับตำแหน่ง พระสังฆราช ของไทย
จึงปรากฏนามว่า สังฆรักขิตมหาสามี ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์

(ค)

เรื่องลือในสมัยนั้น ท่านมีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ ผู้เป็นพระราชนัดดา ในพระเจ้าปรักรมพาหุที่ ๑ ผู้รูปร่างท่านสันนิษฐานว่า ท่านมหาสามีมีอายุยืนถึง ๕๐ ปี วัดที่ท่านพำนักมีชื่อว่า อุทุมพรศิริวิหาร (วัดเขมาเดื่อ)

ในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉท ๕๕ คาถา ๓๑-๗) กล่าวว่า ท่านเป็นพระราชนัดดาในพระเจ้าทาสุปติ แห่งลังกาทวีป และเป็นเจ้าคณะในเสลันตรายตนมุลนิกาย(ลังกาในสมัยนั้นมีนิกาย ๘ นิกาย เสลันตรายตนมุลนิกาย เป็นหนึ่งในจำนวนนั้น) ผลงานของท่านมีทั้งหมด ๑๐ คัมภีร์ คือ

๑. สุปุทธสังการะ
๒. สุปุทธสังการฎีกาเกา
๓. อัถตพยาขยาของสุพุทธสังการะ(ฉบับแปลสิงหล)
๔. วุตโตทัย
๕. วุตโตทัยฎีกาเกา
๖. โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา
๗. ลัมพันธจินตา
๘. สุตตทลิตี
๙. มุลลิกขาฎีกาเกา
๑๐. ขุททลิกขาฎีกาใหม่

โดยเหตุที่ท่านกล่าวคำนอบน้อมครูของท่านไว้ในคำลงท้ายของแต่ละคัมภีร์ จึงทำให้ทราบนามครูผู้สอนฉันท์ คือ พระสีลเถระผู้แต่งคัมภีร์ธาตุมัญจุลา ครูสอนพระวินัยคือพระสารีบุตรผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพระวินัยชื่อสารัตถทีปนี และครูสอนไวยากรณ์คือพระโมคคัลลานะผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์

คัมภีร์สุพุทธสังการะนี้มีคาถาทั้งหมด ๓๖๗ คาถา ประกอบด้วยคำอธิบายและอุทาหรณ์โดยละเอียด แบ่งออกเป็น ๕ ปริจเฉท คือ

๑. โทสาวโพชะ แสดงข้อบกพร่อง มี ๖๗ คาถา
๒. โทสปริหาราวโพชะ แสดงการแก้ไขข้อบกพร่อง มี ๔๘ คาถา
๓. คุณาวโพชะ แสดงลัทธิสังการะ มี ๔๘ คาถา
๔. อัถถาลังการาวโพชะ แสดงอัถถาลังการะ มี ๑๗๔ คาถา
๕. รสภาวะโพชะ แสดงรสและอาการทางใจที่ก่อให้เกิดรส มี ๓๐ คาถา

(ข)

ปัจจุบันคัมภีร์สุโขทัยซึ่งแปลเป็นภาษาไทยมี ๓ ฉบับ คือ

๑. แปลโดยอรรถและอธิบายโดยนาวาอากาศเอก (พิเศษ) **แย้ม ประพัฒน์ทอง** ในพุทธศักราช ๒๕๐๗ ในคำนำ กล่าวถึงการใช้คัมภีร์คู่มืออ้างอิงที่เรียกว่า นิสสัย และคู่มืออ้างอิงที่เรียกว่า เผล็จ ซึ่งอาจารย์ญาณวิจิตร แปลไว้ ในพุทธศักราช ๒๓๕๕ แต่ท่านแต่งอธิบายความไว้เองโดยอาศัยคำอธิบายจากฎีกา

๒. แปลโดย**อาจารย์รุ่งอรุณ จันทร์สงคราม** ในพุทธศักราช ๒๕๔๕ จำนวนแปลโดยอรรถในเล่มนี้ มีความไพเราะสละสลวย แต่ไม่ได้กล่าวอธิบายความหมายไว้

๓. แปลโดย**อาจารย์คันธสารภิงค์** ในพุทธศักราช ๒๕๔๖ จำนวนแปลโดยอรรถ และอธิบาย แต่แปลโดยพยัญชนะอยู่ท้ายเล่ม ข้อความที่เป็นคำแปลและอธิบายท่านนำมาจากอรรถาธิบายของอาจารย์แย้มบ้าง เพราะเห็นว่าเขียนอธิบายได้ชัดเจนดีเป็นส่วนใหญ่ ท่านเห็นว่าบางแห่งไม่สมบูรณ์ก็เขียนอธิบายใหม่ โดยละเอียดละเอียดสละสลวยมาก แต่ส่วนมากท่านก็นำคำอรรถาธิบายมาจากอรรถฎีกาเก่าและใหม่ พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถสังสฤตด้วย เพราะท่านเป็นผู้ชำนาญทั้งภาษาบาลีทั้งภาษาสันสกฤต

แต่ว่าในที่นี้จะยึดเอาความสะดวกและความเข้าใจของนักศึกษาเป็นใหญ่ โดยจะนำเอาการแปลโดยพยัญชนะ แปลโดยอรรถ และอธิบายไว้ต่อกันไปเป็นลำดับ แต่ก็ยึดเอาสำนวนการแปลและอธิบายของ**อาจารย์สมโภชน์ กิจจาสาร** และ**อาจารย์อุดร อนุตฺโตโร** ซึ่งเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า และสำนวนการแปลที่ท่านทั้งสามมี**อาจารย์แย้ม**เป็นต้นได้แปลไว้เป็นแนวทาง

หวังว่าคัมภีร์แปลและอธิบายสุโขทัยฉบับนี้จะอำนวยความสะดวกแก่นักศึกษาภาษาบาลี เพื่อผลิตศาสนทายาทผู้เข้าใจหลักภาษาเป็นอย่างดี สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการพิจารณา หรือให้คำแนะนำเกี่ยวกับข้อความคำพูด หรือวรรณกรรมทั้งหลายได้มีความเหมาะสมงดงาม หรือควรปรับปรุงแก้ไขอย่างไร และจะได้มีความรัก ความซาบซึ้งในภาษาบาลี เข้าถึงอรรถรสของวรรณคดีบาลี และวรรณคดีอื่น ๆ

ขอความเข้าใจและปฏิภาณปัญญาจงเกิดแก่ท่านทั้งหลาย ผู้เห็นความสำคัญและความยั่งยืนมั่นคงแห่งพระสัทธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และขอท่านทั้งหลายได้ประสบผลอันไพบูรณ์ในพระพุทธานุศาสนาคือพระนิพพานเถิด

พระมหาสมชัย รตนาโณ

สุโพลีการนิสสยะ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

๑. ปริเฉทที่หนึ่ง

แสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัย

๑. มุณินทวทนมโฆช- คพภสุมภวสุทฺธิ,
สรณํ ปาณินํ วาณิ มยฺหํ ปิณยตฺ มนํ.

วาณิ อ.พระปริยัติสังฆกรรม มุณินท-สุทฺธิ อังนดงามผ่องอำไพเพราะเป็นไป(อยู่) ในห้องแห่งบงกช (ดอกบัว)คือพระโอบุชฺฐ ของพระจอมมุณี สรณํ อันเป็นที่พึ่ง ปาณินํ ของสัตว์ ท. มนํ ขอจงยังใจ มยฺหํ ของข้าพเจ้า ปิณยตฺ ให้เอื้อมเอิบด้วยเถิด.

“ขอพระสังฆกรรมอันงามบังเกิดในห้องแห่งบงกชคือพระโอบุชฺฐของพระจอมมุณี ซึ่งเป็นที่พึ่ง ของปราชญ์ชาติทั้งหลาย ขอจงยังใจของข้าพเจ้าให้เอื้อม” (ฝ่ายสภกัษ)

อีกอย่างหนึ่งวาณิ

วาณิ อ.สรสตีเทพธิดา มุณินท-สุทฺธิ อันดีเพราะอยู่ในห้องแห่งดอกบัวเพียงดังพระโอบุชฺฐ ของพระพรหม สรณํ เป็นที่พึ่ง ปาณินํ ของสัตว์ ท. มนํ ยังใจ มยฺหํ ของข้าพเจ้า ปิณยตฺ จงให้ยินดีเทอญ.

“ขอพระสรสตีผู้งามบังเกิดในห้องแห่งบงกชคือพระโอบุชฺฐของพระพรหม ซึ่งเป็นที่พึ่ง ของปราชญ์ชาติทั้งหลาย ขอจงยังใจของข้าพเจ้าให้เอื้อม” (ฝ่ายปรภกัษ)

พระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ ประสงค์จะกระทำการนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย ซึ่งประดุจดั่ง อิฏฐุเทวดา(เทวดาที่เคารพบูชา) เพื่อรักษาประเพณีของสัตบุรุษชาวพุทธ และเพื่อให้รจนาคัมภีร์สำเร็จได้ โดยปราศจากอุปสรรคอันตรายเป็นอันขาดในขณะแต่งคัมภีร์ จึงกล่าวคาถานี้

ประเพณีการเขียนปณาม พระคัมภีร์รจนายกจะกระทำการนอบน้อมต่อบุคคลที่ตนเองเคารพบูชา ในเบื้องต้นของคัมภีร์ที่รจนานี้ขึ้น

บุคคลผู้รจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มักจะกระทำความนอบน้อม ต่อพระรัตนตรัย

บุคคลผู้รจนาคัมภีร์กาศย กลอน อลังการะ มักจะกระทำความนอบน้อมต่อพระนางสรสตี ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นเทพธิดาผู้มีความเฉลียวฉลาดในการประพันธ์กาศย กลอน โคลง ฉันท์ ดนตรี ซึ่งพระนางเทพธิดานี้ ได้รับการขนานนามว่าเป็นวาจาเทวี คือเจ้าแม่แห่งคำพูดและวาจิสสรเทวี เทพธิดาผู้ยิ่งใหญ่ในคำพูด

การมอบน้อมต่อพระรัตนตรัย คันถารัมภาคาถา นี้ถึงแม่จะกล่าว ในลักษณะแสดงความปรารถนา โดยปรารถนาให้พระสังฆธรรม จงทำให้จิตใจเอิบอิ่ม แต่พระคันถรจนาคารยหาได้ระบุถึงความปรารถนาคือฉันพะไม่ โดยยังระบุถึงความเลื่อมใสในพระสังฆธรรม ซึ่งได้แก่ **มโนปณาม** (ความนอบน้อมทางใจ) โดยอ้อมอีกด้วย เพราะคัมภีร์อสังการะนี้ได้เขียนขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์อสังการะสันสกฤต คือคัมภีร์กัทยาหาสะเป็นหลัก และคัมภีร์นั้น ก็ได้แสดงถึงอาสีสะ(ความปรารถนา)ในคันถารัมภาคาถา

ดังนั้นจึงได้แต่งคันถารัมภาคาถาให้สอดคล้องกับคันถารัมภาคาถาที่เขียนไว้ในคัมภีร์นั้น ที่แท้แล้ว ตามประสงค์ของพระคันถรจนาคารย ท่านประสงค์ถึงความเลื่อมใสในพระสังฆธรรมซึ่งได้แก่กุศลเจตนา (เจตนาที่ประกอบด้วยกุศลจิต)

วาทิ เป็นอดีตถึงคัมภีร์ที่กล่าวอรรถ ๒ อย่างคือ พระพุทธดำรัส(พระสังฆธรรม) และ เทพธิดาสรัสวดี ดังมีคำอธิบายในฎีกาเก่าว่า

วาทินิ วา **สรสฺสตุยปรนามธเยยา กาจิ เทวดา. ส่า สพฺพาวทาทา ยถิจฉิตสาธนปฺณฺฑุริทคฺพฺเภา นิสิตติ โลกวาโท. วาทินิ ปน ปจฺจุหฺวิเรนหาภิมตสิทฺธิพนฺธเนกตาโณ สมมาสมฺพุทฺธภาสิโต สทฺธมโม. ตโตเยวายํ เทวดา รูปเต.**

แปลว่า: “อีกอย่างหนึ่ง เทพธิดาคนหนึ่ง ชื่อว่า วาทิ มีชื่ออื่นเรียกว่า สรัสวดี ชาวโลกกล่าวว่า เทพธิดานั้น มีผิวขาวผ่องทั่วสรีระ ประทับนั่งอยู่ในห้องแห่งบังกชที่ทำให้สำเร็จผลอันบุคคลปรารถนา ส่วน พระสังฆธรรม ที่เป็นพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่พึ่งอย่างเดียวกันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ของประโยชน์ที่ปรารถนาโดยปราศจากอุปสรรคได้ชื่อว่า วาทิ ดังนั้น ท่านจึงยกพระสังฆธรรมนี้ ว่าเป็นเทพธิดา”

วรรณกรรมทางศาสนาพราหมณ์กล่าวว่า พระสรัสวดีเป็นพระชายาของพระพรหม พระพรหมสร้าง พระนางขึ้นก่อนแล้วทั้งสองพระองค์ได้ช่วยกันสร้างสัตว์ มนุษย์ เทวดา อสูร และสรรพพืชพันธุ์ในโลก ในบางแห่งเรียกว่า พระพรหมมี ถือกันว่าเป็นเจ้าแม่ผู้อุปถัมภ์การศึกษา มีพระสิริรูปโสภา สีกายขาวผ่อง มีอาภรณ์เป็นเพชร สวมรัดเกล้าน้อย ๆ อย่างงาม มี ๔ กร หัตถ์หนึ่งถือพิณ หัตถ์หนึ่งถือดอกบัว หัตถ์หนึ่ง ถือถ้วยน้ำ หัตถ์หนึ่งถือคัมภีร์ ภาพเขียนบางแห่งปรากฏว่าถืออย่างเดียวหรือสองอย่างก็มี มักประทับบนแท่น ดอกบัว หรือประทับบนหลังนกยูง บางทีก็ว่าใช้หงส์เป็นพาหนะ ถือกันว่าเป็นเทพธิดาแห่งดนตรี และศิลปศาสตร์ทั้งหลาย ถ้านอบน้อมพระนางก็จะได้รับพรพิเศษให้มีพรสวรรค์ในด้านดนตรี หรือตำรา ในคาถานี้ท่านว่า พระสรัสวดีนั่งอยู่บนดอกบัว ทั้งเปรียบดอกบัวว่าเหมือนพระโอษฐ์ของพระพรหมผู้เนรมิตพระสรัสวดี และ พรอมทั้งสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ความเป็นโอจิตยคุณของ **มุนินฺท** คัมภีร์ถึงแม้ว่าปริยายคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า จะมีอยู่ มากมาย ก็ตาม แต่พระคันถรจนาคารยได้ใช้ มุนินฺท คัมภีร์ในคาถานี้ ก็เพื่อให้เกิดโอจิตยคุณ (คุณคือความ เหมาะสม) ต่อเนื้อความที่กล่าวไว้ในคาถานี้ เนื่องจากบุคคลผู้ยิ่งใหญ่กว่าพระมุนีเหลืออื่น ผู้รู้แจ้งโลกทั้ง ๒ ได้ จึงจะสามารถทำให้บุคคลอื่นเอิบอิ่มใจได้ ดังนั้น **มุนินฺท** คัมภีร์ จึงเหมาะสมกับกิริยาว่า **ปิณยต** โดยเข้าถึง ความเป็นโอจิตยคุณได้

นอกจากนั้น **มุณีบุท** คัพท์ ยังเหมาะสมกับบทต่างๆ คือ **อมุโฆช, สุนุทรี, สรณ** เพราะเหตุที่พระโอรสของพระจอมมุนี ซึ่งบริบูรณ์ด้วยเกียรติคุณ ที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น จึงจะเหมือนกับดอกบัวได้ พระดำรัสที่เกิดขึ้นในพระโอรสของพระองค์จึงเป็นสิ่งที่ไพเราะ ดังนั้น จึงสามารถเป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ได้

สรณ บทในคาถานี้เป็นวิเสสณะของ **วาณี** แต่ไม่เปลี่ยนเป็นอดีตถึงคัมภีร์ตามวาณีคัพท์ เพราะ สรณ บทเป็นนิจจนปงสกสิงค์แน่นอน ดังคำอธิบายในฎีกาใหม่ว่า

วาณียา วิเสสณตเตปิ เอกนุตนปฺสกตฺตา สรณสทฺทสฺส น ลิงฺคปริวตฺตนาโว.

แปลว่า: “แม้มีความเป็นวิเสสณะของ วาณี สภาพคือการเปลี่ยนลิงค์ของ สรณ คัพท์ย่อมไม่มี เพราะเป็นนปงสกสิงค์แน่นอน”

คาถานี้บริบูรณ์ด้วยอสังการะคุณครบทั้ง ๑๐ ประการคือ

๑. ปสาทคุณ คุณคือความแจ่มกระจ่าง ซึ่งมีบทสัมพันธ์อยู่ใกล้กัน
๒. โอชคุณ คุณคือความซาบซึ้งตรึงใจ ที่ผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาว ๆ
๓. มรุตตาคุณ คุณคือความอ่อนหวาน ประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐานกรณ์ และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำเสียงในประโยค
๔. สมตาคคุณ คุณคือความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมีฐานเดียวกันมากมาเรียงลำดับ
๕. สุขุมาลตาคคุณ คุณคือความนุ่มนวลกระชดกระช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมาก
๖. ลีเลศคุณ คุณคือความมีเสียงกลมกลืนกัน ด้วยบทสังโยคและอักษรเสียงหนัก
๗. อุทาทาคคุณ คุณคือความสง่างมอาจหาญ ด้วยการแสดงคุณธรรมอันสูงส่ง
๘. กนุติคุณ คุณคือความน่าฟังใจ โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ไม่เกินจริง
๙. อตฺถพฺยตฺติคุณ คุณคือความมีความหมายชัดเจน ไม่ก่อให้เกิดความสงสัย
๑๐. สมာธิคุณ คุณคือกรกล่าวถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริงเป็นต้น

เป็นเหตุให้รู้ถึงคุณความสามารถของบูรณาคัมภีร์นี้ อีกทั้งท่านยังเลือกเอา วาณี คัพท์มาเป็นกัตตาในที่นี้ ก็เพื่อให้เป็นที่ชอบใจแก่ชนทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่ศึกษาเลื่อมใสอยู่ในพระพุทธศาสนา และชาวบ้านที่ไม่ได้ศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่ยังผูกใจเชื่ออยู่ในเทวดาต่าง ๆ เพราะวาณี คัพท์หมายถึงพระลัทธิธรรมก็ได้ หรือหมายถึง สรัสสวัสดิเทพธิดาก็ได้ ที่คนในสมัยนั้นเชื่อกันว่าเกิดในดอกบัว เพราะฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ชนทั้งสองฝ่ายสนใจที่จะศึกษาคัมภีร์นี้

เหตุที่เขียนคัมภีร์

๒. รามสมมา'หุย'ลุงการา

สนฺติ สนฺโต ปุราตนา,

ตถาปี ตู วพฺยฺเชนฺติ

สุทฺธมาตริกา น เต.

ราม-ลุงการา อ.คัมภีร์อสังการะมีคัมภีร์ราม สมมเป็นต้น ท. สนฺโต อังงดงาม ปุราตนา สนฺติ มีอยู่ก่อน กิญาปิ แมก็จริง ตถาปี ถึงอย่างนั้น สุทฺธมาตริกา อ.ชน ท. ผู้รู้ภาษาขอมคชอย่างเดี่ยว น วพฺยฺเชนฺติ ย่อมไม่สามารถใช้(ไม่เข้าใจ) เต (ราม-กาเร) ซึ่งคัมภีร์อสังการะ มี ราม สมม เป็นต้นเหล่านั้น.

“คัมภีร์อสังการะที่ตั้งงามมีรามสัมมะเป็นต้น แมจะมีอยู่ก่อน ถึงกระนั้น ผู้รู้ภาษาขอมคชอย่างเดี่ยว ไม่อาจใช้สอยคัมภีร์เหล่านั้นได้”

หลังจากที่คณฺธรจนาจารย์ได้แสดงนอบนอมพระรัตนตรัย เพื่อแสดงข้อประพฤติของสัตบุรุษ และเพื่อให้รจนาคัมภีร์ได้สำเร็จโดยปราศจากอุปสรรคอันตรายด้วยปฐุมคาถาแล้ว บัดนี้ประสงค์จะปฏิเสชบุคคล ผู้คัดค้านการรจนาคัมภีร์ จึงได้กล่าวคาถานี้ขึ้น การทำก็ดี การพูดก็ดี ซึ่งเป็นการทำงานและพูดที่เข้ากับสิ่งของ หรือคำพูดที่มีอยู่แล้วท่านกล่าวว่าเป็นโทษ เรียกว่า ปุนรุตติโทษ

เพราะฉะนั้นท่านจึงเขียนคาถานี้ขึ้น เพื่อป้องกันคำครหาของบุคคล บางคนทีประสงค์จะคัดค้าน การรจนาคัมภีร์อสังการะใหม่ขึ้น เนื่องจากมีคัมภีร์อสังการะสันสกฤตมากมาย เช่น รามสัมมะ, กัพยาทาสะเป็นต้น ดังนั้น จึงไม่ควรที่จะรจนาคัมภีร์นี้ขึ้น ซึ่งเปรียบเหมือนการบดผงที่ได้บดไว้แล้ว

ที่แท้แล้วถึงมีคัมภีร์อสังการะสันสกฤตมากมาย ที่บูรพาจารย์ได้รจนามาไว้ด้วยภาษาสันสกฤต และเป็นคัมภีร์ที่ดีเยี่ยมบริบูรณ์ก็ตาม แต่นักศึกษาผู้รู้ภาษาขอมคชอย่างเดี่ยวไม่สามารถศึกษาค้นคว้า คัมภีร์อสังการะเหล่านั้นได้

เพราะเหตุนี้คณฺธรจนาจารย์ จึงได้รจนาคัมภีร์สุโธลาสังการะขึ้นด้วยภาษาขอมคช เพื่อต้องการให้คนที่เข้าใจ ภาษาสันสกฤต ได้มีโอกาสเรียนรู้อสังการะบ้าง.

คำว่า ราม เป็นชื่อของคณฺธรจนาจารย์ ส่วนคำว่า สมม เป็นคุณพิเศษของบุคคลชั้นวรรณะพราหมณ์ ในภาษาสันสกฤต ใช้เป็นบทว่า ศรมนุ ซึ่งมีความหมาย ๓ อย่างคือ

๑. ความสุข (สุข)

๒. บุคคลผู้มีความสุข(สุขวนตุ)

๓. ตำแหน่งพิเศษของพราหมณ์ผู้แตกฉานคัมภีร์(พฺราหมโณปาทิ)

ในที่นี้ คัพพว่า สมม เป็นไปในอรรถคือ ตำแหน่งพิเศษของพราหมณ์ เพราะประสงค์จะยกย่องอาจารย์รามะ พร้อมกับตำแหน่งพิเศษของท่าน

ในเมืองไทย เราเรียกผู้สอบเปรียญธรรมตั้งแต่ ๓ ประโยคได้ ว่า มหา หรือที่ประเทศสหภาพมาเรียผู้ได้รับตำแหน่งธรรมาจารย์ของสมาคมเอกชนว่า อภิวิส เพื่อแสดงตำแหน่งพิเศษของงานนั้นๆ

รามสมมุขยาลงการา อลังการะในที่นี้มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. สัททาลังการะ(เครื่องประดับคัมภีร์)

๒. อรรถาลังการะ(เครื่องประดับบรรณ)ตามปฐมนัย หรือหมายถึงคัมภีร์อลังการะที่ว่าด้วยเรื่อง สัททาลังการะและอรรถาลังการะเหล่านั้นตามทุติยนัย

ปุราตนา มาจาก ปุรา นิบาต ลง ตน บัจจยเมืองหลัง โดยวิเคราะห์ว่า

ปุรา ภาว ปุราตนา. เครื่องประดับหรือคัมภีร์อลังการะที่เกิดขึ้นในกาลก่อน ลง ตน บัจจย ด้วยโมคคัลลานสูตรว่า **ปุราโต โณ จ.** (โมค.๔/๒๒) หรือกัจจายนสูตรว่า **ยทนุปนุภา นิปาตนา สีขุณฺณติ.**

ตถาปิ ตู, ตถาปิ คัมภีร์ ประโยคหน้าจำเป็นต้องประกอบด้วย กิจฺญาปิ คัมภีร์ หากไม่ประกอบโดยตรง จำเป็นต้องใส่เข้ามาในเวลาแปลเพื่อให้ได้ความหมายสมบูรณ์

ดังนั้น ใน อภินว.ฎี. จึงไขว่ สุนฺติ กิจฺญาปิ วิชฺชุนฺติ ประโยคหน้าที่ประกอบด้วย กิจฺญาปิ คัมภีร์ เป็นอนุคคหัตตโชตกนิบาต(นิบาตที่ส่องถึงเนื้อความที่เป็นสภาพยกย่อง) ประโยคที่ประกอบด้วย ตถาปิ คัมภีร์ ตถาปิ คัมภีร์เป็น ครหัตตโชตกนิบาต(นิบาตที่ส่อง เนื้อความอันน่าตำหนิ) หรือ อรุจิสฺสุจยัตถนิบาต (นิบาตที่ส่องถึงเนื้อความที่ไม่น่าพอใจของประโยคหน้า) ในคานานี้ได้กล่าวยกย่องก่อนว่า ถึงแม้ว่าจะมีคัมภีร์ อลังการะสันสกฤตที่ดีเลิศมากมายก็จริงและดีเตียนว่า แต่ทว่าในภายหลังสุทรมาคริกบุคคลไม่สามารถศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์อลังการะเหล่านั้นได้

คำว่า **น วพฺญฺเชนฺติ** ในคัมภีร์ธาตูกกล่าวว่า **วพฺชิ - วลฺชิ ปริโณเค** (เป็นไปในการใช้สอย) เป็นรฐาติคณิกธาตุน เมื่อลงนิคคหิตอาคม และอาเทศ เป็น ญ จึงต้องสำเร็จรูปเป็น **วพฺญฺเชนฺติ** คำว่า ใช้สอย ไม่ได้หมายถึง ไม่สามารถประดับตกแต่งเครื่องประดับคือสัททาลังการะในบทประพันธ์ของตนได้ตามปฐมนัย หรือ ไม่อาจศึกษาเล่าเรียนและทรงจำคัมภีร์อลังการะสันสกฤตได้ตามทุติยนัย **น วพฺญฺเชนฺติ ปสาณวเสน อุกฺคหณธารณาทิวเสน น เสวฺนติ.**

คำว่า **สุทฺธรมาคริกา** ชนผู้รู้ภาษาสมาครอย่างเดี่ยว มีรูปวิเคราะห์ว่า

มคเรสุ ภาว มาคธา. ภาษาที่เกิดในแคว้นมคธ หรือ

มคเรสุ วิหิตา มาคธา. ภาษาที่ปรากฏในแคว้นมคธ

มาคธา เอเตสฺ สนฺตติ มาคธิกา. บุคคลผู้มี(รู้)ภาษาที่เกิดในแคว้นมคธ หรือ

มาคเรสุ นิยฺตุตา มาคธิกา. บุคคลผู้ประกอบในภาษาที่เกิดในแคว้นมคธ

สุทฺธา จ เต มาคธิกา จาติ สุทฺธรมาคริกา. บุคคลผู้รู้ภาษาที่เกิดในแคว้นมคธอันบริสุทธิ์ หรือ บุคคลผู้รู้ภาษาสมาครอย่างเดี่ยว

สมัยพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั้น ได้มีคัมภีร์อลังการะที่รจนาด้วยภาษาขอมมากมาย แต่หลังจากนั้น ได้ถูกเปลี่ยนจากภาษาขอมคธ เป็นภาษาสันสกฤตและพระธรรมวินัยก็ได้ถูกเปลี่ยนเป็นภาษาสันสกฤต เช่นเดียวกันในราวหลังพุทธศักราช ๑๐๐๐ ตั้งแต่นั้นมา คัมภีร์อลังการะที่บริสุทธิ์ก็กลายเป็นสิ่งที่มีมลทิน เพราะภาษาสันสกฤตนั้นถือว่าเป็นภาษาที่เป็นมลทิน เหตุที่จารึกสิ่งที่ไม่ใช่พระธรรมวินัยไว้

ดังนั้นสำหรับบุคคลผู้รู้ภาษาขอมคธอันบริสุทธิ์จึงไม่ประสงค์ที่จะศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์อลังการะสันสกฤต เหล่านั้น เพราะคิดว่าภาษาบาลีเป็นภาษาที่ประเสริฐบริสุทธิ์ซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายใช้แสดงพระธรรมเทศนา ส่วนภาษาสันสกฤตที่ใช้จารึกข้อความในศาสนาพราหมณ์ไม่บริสุทธิ์เหมือนภาษาบาลี ข้อความนี้ไม่กล่าวไว้โดยตรงก็เป็นที่อนุมานรู้ได้โดยปริยาย ดังท่านโบราณจารย์แต่งไว้ว่า

ปติยมานํ ปน กิณฺจิ วุตฺตํ

อตฺถเว วาณิสฺส มหาภิวัน

ยํ ตํ ปลิทฺธาวยวตฺริตฺต-

มาภาติ ลาวณฺยมิวงฺคนาสุ

เนื้อความ(ที่แอบแฝง) อย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลอาจอนุมานรู้ได้ในคำพูดของมหากวี เนื้อความที่รู้ได้นั้นเป็นส่วนที่เกินมากกว่าศัพท์ที่ใช้ เป็นดุจดั่งความงามที่เกินกว่าส่วนปกติ ในหญิงสาวทั้งหลาย

ข้อความข้างต้นหมายความว่า ตาของคนทั่วไปสามารถมองเห็นเพียงรูปร่างลักษณะ แต่ใจอนุมานรู้ความงามนั้นได้ ข้อความที่อนุมานรู้ได้โดยปริยาย(อ้อม)ก็ไม่ปรากฏโดยตรง ฉะนั้น

ข้อควรรู้ ภาษาขอมคธนิยมใช้ในแคว้นมคธและแคว้นอื่น ๆ ในสมัยพุทธกาลแคว้นมคธเป็นแคว้นใหญ่ แคว้นหนึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งทิศใต้ด้านขวาของแม่น้ำคงคา ทิศเหนือมีแคว้นวัชชีเป็นขอบเขต ทิศตะวันออกติดกับแคว้นอังคะ และทิศตะวันตกติดกับแคว้นกาลิ(แคว้นของพุทธองค์) ในปัจจุบันคือจังหวัดคยา รวมกับจังหวัดปฏัน ในรัฐพิหารทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย เป็นสถานที่บำเพ็ญทุกรกิริยา จนกระทั่งบรรลุถึงพระสัมมาสัมโพธิญาณ และเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธองค์ นานกว่าแคว้นอื่น ๆ

สมมา พุชฺฌนฺติ ทวิปฺปการา อลงฺการา อเนนาติ สุโฆธาลงฺกาโร.

อลังการะทั้ง ๒ ประการ (สัททาลังการะและอตถาลังการะ) อันบุคคลย่อมรู้อยู่ดี ด้วยคัมภีร์นั้น เพราะเหตุฉะนั้น คัมภีร์นั้น จึงชื่อว่า สุโฆธาลงฺการะ

ดังนั้น เนื้อความ คือสัททาลังการะและอตถาลังการะ จึงเป็นเนื้อความ โดยตรง (มุขยตถ) ของ อลงฺการ คัพท์ในคาคานี้ นอกจากนั้นแล้ว อลงฺการ คัพท์ยังกล่าวถึงบทประพันธ์มีโคลงกลอนเป็นต้นอันเป็นที่ตั้ง ของอลังการะทั้ง ๒ อย่าง โดยฐานนุญจาร (กล่าวถึงฐานนี้ คืออลังการะ, แต่หมายถึงฐานะ คือ บทประพันธ์) และหมายถึงคัมภีร์สุโฆธาลงฺการะที่แสดงถึงอลังการะเหล่านั้น โดยผลนุญจาร (กล่าวถึงผลคืออลังการะ, แต่หมายถึงเหตุคือคัมภีร์)

โทษของผู้ไม่ศึกษาเล่าเรียน

๔. เยสํ น สญฺจิตา ปญฺญา

เนกสตุถนฺตโรจिता

สมฺโมหพฺภากาหตา เวเต

นาวพุชฺฌนฺติ กิณฺจิ ปี.

ปญฺญา อ.สุตมยปญฺญา **อเนก-โรจिता** อันถูกสั่งสมไว้ในคัมภีร์ต่างๆ คือคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นต้น **เยสํ ชานนํ** อันชน ท. เหล่าใด **น สญฺจิตา** ไม่สั่งสมไว้แล้ว (ไม่เรียน) **เอเต ชนา** อ.ชน ท. เหล่านั้น **สมฺโมหพฺภากาหตา ว** เป็นผู้ถูกโมหะเบียดเบียน(ครอบงำ)แล้วนั้นเที่ยว **หุตฺวา** เป็นแล้ว **นาวพุชฺฌนฺติ** ย่อมไม่รู้ **กิณฺจิ** ซึ่งคุณอันควรประพาศติและโทษอันควรเว้น.

“ชนเหล่าใด มิได้สั่งสมความรู้ที่ซ้ำซ้อนในคัมภีร์อื่นเป็นอันมาก ชนเหล่านั้น ถูกความเขลา บดบังแล้วไม่อาจรู้ได้สักหน่อยเลย”

คาคานี้ แสดงโทษของการไม่ได้ศึกษาคัมภีร์ คือ ผู้มิได้สั่งสมความรู้มาจากคัมภีร์ต่างๆ มีพระไตรปิฎก ไวยากรณ์เป็นต้น (ความรู้ในที่นี้หมายถึงเอาสุตมยปญฺญา) บุคคลเหล่านั้นไม่รู้เรื่องอะไรเลย ไม่รู้จักแยกแยะ คุณและโทษได้ เหมือนคนตาบอดที่มองไม่เห็นสิ่งต่าง ๆ

สมกับคาคาในฎีกาเก่าและใหม่ท่านก็กล่าวไว้ว่า

คุณโทสมสตุถญฺญ

ชโน วิชเต กถํ

อธิกาโร กิณฺจิสฺส

รูปเกโท ปลฺลทฺธิยํ.

ชโน อสตุถญฺญ อ.ชนผู้ไม่เรียนรู้อันคัมภีร์ **วิชเต** ย่อมจำแนก **คุณโทษ** ซึ่งคุณและโทษ **กถํ** ได้อย่างไร **อธิกาโร** อ.สิ่งของ **กิ โทติ** มีประโยชน์อะไร **กิณฺจิสฺส** แก่คนตาบอด **รูปเกโท ปลฺลทฺธิยํ** ในการรู้ว่า เป็นสีขาวและสีแดงเป็นต้น

“ผู้ไม่รอบรู้คัมภีร์ จะแยกแยะคุณและโทษได้อย่างไร ความสามารถแห่งคนบอด ในการรับรู้รูปจะมีได้หรือ”

ของภรรยา และเมื่อเรียนก็ต้องเรียนมากๆ เรียนให้จบพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ ด้วย และต้องมีครูอาจารย์
แนะนำคอยพ่่าสอน จึงจะแตกฉานชำนาญได้ บางคนฟังแล้วทอเทใจกลัวเรียนไม่ไหว ดังนั้นท่านอาจารย์
สังฆราชิตเถระจึงชวนผู้มีศรัทธาอันน้อยต่อไปอีกสองคาถาว่า

ให้กำลังใจแก่ผู้มีศรัทธาอันน้อย

- | | | |
|----|---|--|
| ๖. | กพพนาฏกนิกษิตต-
ยัม กิณฺณจิ รจยนฺตเต'ตัม | เนตตจิตฺตา กวิชฺชนา,
น วิมฺหยกรั ปรี. |
| ๗. | เตเยว ปฏฺฐิกาวนฺโต
เยน โตเสนฺติ วิญญู เย | โสว พนฺโธ สวิมฺหโย,
ตตฺถ ปฺย'วิหิตาทธา. |

กวิชฺชนา อ.กวีชน ท. กพพ-จิตฺตา ผู้มีตาและใจอันตนตั้งไว้ในคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฏกะ
(พ่อนรำ) รจยนฺติ ย่อมรจนา ยัม กิณฺณจิ ซึ่งประพันธ์คือกาพย์ กลอน เพลง และคาถาเป็นต้น
อย่างใดอย่างหนึ่ง เอตัม อ.ประพันธ์นั้น น วิมฺหยกรั ไม่กระทำซึ่งความอัศจรรย์ ปรี อย่างยิ่ง
(จริง ๆ) โหติ ย่อมเป็น.

เย อ.ชน ท. เหล่าใด อวิหิตาทธา ผู้ไม่มีความเอื้อเพื่อ (ไม่เรียน)อันตนกระทำไว้ ตตฺถ
ในคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฏกะ ท. เหล่านั้น สมานาปิ แม้มืออยู่ วิญญู ยังบัณฑิต ท. โตเสนฺติ
ย่อมให้ยินดี เยน ด้วยประพันธ์ใด เอเต เอว อ.ชน ท. เหล่านี้ทั้งเท่านั้น ปฏฺฐิกาวนฺโต เป็นผู้มีปฏิภาณ
ภานฺติ ย่อมเป็น โสว พนฺโธ อ.ประพันธ์ที่บุคคลนั้นรจนาแล้วนั้น สวิมฺหโย เป็นประพันธ์เป็นไป
กับด้วยความพิศวง โหติ ย่อมเป็น.

“กวีชนทั้งหลายผู้ฟังตาฟังใจไว้ในคัมภีร์กาพย์และนาฏยศาสตร์ รจนาบทประพันธ์อย่างใด
อย่างหนึ่ง บทประพันธ์นั้นย่อมไม่ก่อให้เกิดความพิศวงอย่างยิ่งได้

ส่วนชนผู้มีได้กระทำความเอื้อเพื่อในคัมภีร์เหล่านั้น ย่อมยังวิญญูชนทั้งหลายให้ชื่นชม
ด้วยบทประพันธ์ใด บทประพันธ์นั้นน่าพิศวง ชนเหล่านั้นเป็นผู้มีปฏิภาณ”

สองคาถานี้มีเนื้อความว่า ผู้ที่เรียนคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฏกะเป็นต้นซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต เรียนมา
ด้วยความลำบาก เมื่อจบมาแล้วเขาสามารถเขียนประพันธ์ต่าง ๆ ได้เช่นนี้ดูแล้วไม่น่าแปลกอะไร (ไม่น่าอัศจรรย์เลย
แม้แต่ชนิดเดียว)

ถ้าผู้ไม่ได้เรียนคัมภีร์สันสกฤตเหล่านั้น แต่เป็นผู้สามารถเขียนประพันธ์คาถา กาพย์ กลอน เพลงได้
บุคคลเช่นนี้แหละถึงจะน่าอัศจรรย์ยิ่ง

ถ้าท่านทั้งหลายต้องการทำความแปลกใจให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลกละก็ ต้อง มาเรียนคัมภีร์น้อย ๆ นี้แล้ว
ก็จะสามารถทำได้โดยไม่ยาก.

บุคคลที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์กาศัพย์และคัมภีร์นาฏศิลป์ แต่สามารถเป็นนักกวีได้ เพราะเคยสั่งสม บุญญาธิการมาแต่ชาติก่อน ดุจดั่งพระวังคีส์เถระ ส่วนบุคคลอื่นจากนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ของนักกวี ๓ ประการคือ

๑. ความมีปฏิภาณปัญญา = สหชาติกปัญญาฯ ที่ติดตัวมาแต่เกิด

๒. การสดับเป็นอันมากอันปราศจากมลทิน

๓. ความมุตสาหะไม่ย่อท้อ

เหล่านี้เหตุในการรจนาบพระพันธ์ได้ ดังข้อความในคัมภีร์กาวยาทรงระว่า

สาภาวิกิ จ ปฏิภา

สุตมฺจ พหุ นิมฺมลํ

อมฺนุโท จาภิโยโคยํ

เหตุ โหติห พนฺธเน.

“ปฏิภาณที่ปรากฏโดยปกติ การสดับที่ไรมลทินเป็นอันมาก และการฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ ทั้งสามอย่างนี้เป็นเหตุในการรจนาบพระพันธ์”

ส่วนบุคคลผู้ไม่บริบูรณ์ด้วยองค์คุณเหล่านี้ ก็สามารถเป็นนักกวีได้ หากประกอบด้วยองค์คุณเพียง ๒ ประการคือ การสดับรับฟัง ๑, ความเพียรอันไม่ย่อหย่อน ๑, ถึงแม้ว่าจะปราศจากปฏิภาณปัญญาที่เคยสั่งสมมาก่อน และขาดความพากเพียรในการศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์สันสกฤตต่างๆ ก็ตาม แต่หากเพียรศึกษาคัมภีร์สุโพรธาหลังการนี้ ก็สามารถเป็นนักกวีที่รจนาบพระพันธ์ที่วิญญูชนยกย่องสรรเสริญได้ ถึงแม้จะปราศจากการอบรมสั่งสมในชาติปางก่อน และปฏิภาณปัญญาที่นำอัจฉริยอันสามารถนำคุณคือความวิจิตรมาให้ก็ตาม แต่คำพูดคือคัมภีร์สุโพรธาหลังการที่บุคคลสั่งสมโดยการสดับ และ ความพากเพียรไม่ย่อท้อ ก็สามารถอนุเคราะห์เกื้อกูลให้เป็นนักกวีได้อย่างแน่นอน

คำว่า **กพฺพ** หมายถึงคัมภีร์สำหรับรจนากาศัพย์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

กวิโน อิหํ กพฺพ. (กัพพะ คือ บพระพันธ์ของกวี) หมายถึง บพระพันธ์ ๓ ประการ คือ ปัชชะ (รอยกอง), คัชชะ (รอยแกว) และ วิมิสสะ หรือ จัมปฺ (รอยแกวผสมรอยกอง)

คำว่า **นาฏก** หมายถึงคัมภีร์สำหรับแสดงวิธีพ้อนรำ มีรูปวิเคราะห์ว่า

นฏตีติ นานฺโก. หมายถึง นักพ้อนรำ,

นาฏกสฺส อิหํ นานฺกํ. (นาฏกะ คือ กิริยาของนักพ้อน) แต่ในที่นี้หมายถึงคัมภีร์นาฏศิลป์ต่างๆ ที่แสดงการพ้อนรำเหล่านั้น มี นาคนนฺท, มหานาฏก โดยอ้อม คือ กล่าวถึงที่อาศัยคือกิริยาของนักพ้อน แต่มุ่งให้หมายถึงนาฏยศาสตร์ ดังคำว่า **ธชา อคฺจฺจนฺติ** ตามรูปศัพท์แปลว่า “**รงเดินมา**” แต่ความหมายที่แท้จริงคือ “**ทหารถือธงเดินมา**” การใช้คำในลักษณะนี้จึงเป็นการพูดถึงสิ่งที่อาศัยคือธง แต่หมายถึงที่อาศัยของธงคือ ทหารผู้ถือธง

คำว่า กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา มีรูปวิเคราะห์ว่า

เนตฺตญฺจ จิตฺตญฺจ เนตฺตจิตฺตํ. หมายถึง ดวงตาและจิต,

นิกฺขิตฺตํ เนตฺตจิตฺตํ เยหิ เต นิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา. บุคคลผู้มีดวงตาและจิตอันตนวางไว้แล้ว.

กพฺพนาฏเกสุ นิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา. บุคคลผู้มีดวงตาและจิตอันตนวางไว้แล้วในคัมภีร์กถาและคัมภีร์นาฏศิลป์

คำว่า ปฏิภาวนโตะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปฏิภาตํติ ปฏิภา. ปฏิภาณปัญญาที่มีมาแต่เกิด,

ปฏิภา เอเตสํ อตฺถิติ ปฏิภาวนโตะ. หมายถึง บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยปฏิภาณปัญญา,

คำว่า สวิมฺหโย มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิมฺหยังฺ กโรตฺติ วิมฺหยกรํ. การทำความประหลาดใจ.

วิมฺหิตเตติ วิมฺหโย. สิ่งที่น่าอัศจรรย์,

สห วิมฺหเยน วตฺตตํติ สวิมฺหโย. บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยความน่าอัศจรรย์.

คำว่า อวิหิตาทรามีรูปวิเคราะห์ว่า

วิหิตํ อาทรํ วิหิตาทรํ. ความเอื้อเพื่ออันตนกระทำแล้ว,

นตฺถิ วิหิตาทรํ เยสนฺติ อวิหิตาทรามิ. ผู้ไม่กระทำความเอื้อเพื่อ

ลักษณะและประเภทของบทพันธะ

๘. พนฺโร จ นาม สหฺตถา สหิตา โทสวชฺชิตา,
ปชฺช-คชฺช-วิมิสฺसानํ เภเทนายํ ติธา ภเว.

สหฺตถา อ.คัพฺทและอรรถ ท. โทสวชฺชิตา อันเว้นจากโทษ สหิตา อันเป็นไปพร้อม
กับความสัมพันธ์กัน พนฺโร นาม ชื่อว่า พันธะ ด้วย อัย อ.พันธะนี้ ติธา มี ๓ อย่าง เภเทน
โดยประเภท ปชฺช-सानํ แห่งปชฺชพนฺธ คชฺชพนฺธ และวิมิสฺสพนฺธ ภเว ย่อมมี.

“ที่เรียกว่า บทพันธะ ก็คือ ถ้อยคำและความหมายที่เว้นโทษมีสภาพสอดรับกัน
บทพันธะนั้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ ปชฺช (ร้อยกรอง) คชฺช (ร้อยแก้ว) วิมิสฺส (ร้อยคำ
หมายถึง ร้องกรองและร้อยแก้วผสมกัน)”

การประกอบคัพฺทเข้าด้วยกันและคัพฺทเหล่านั้นต้องเว้นจากโทษ คำหยาบคาย ลามกเป็นต้น
และมีเนื้อความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์กันด้วย ไม่มีโทษด้วย ชื่อว่า พันธะ

๑. อุทาหรณ์เหล่านี้ เรียงคัพฺทไว้ดีและมีเนื้อความสละสลวยดี มีเนื้อความเกี่ยวเนื่องกันแต่มีโทษ
ก็ยังไม่จัดเป็นพันธะ เช่น

อคฺคินา รุกฺขํ สิญฺจติ. รดต้นไม้วัยไฟ,
อุทเกน ภตฺตํ ปจติ. หุงข้าวด้วยน้ำ,
สุรปาโน สกฺโก ภวิสฺสติ. ผู้ดื่มสุราจะเป็นพระอินทร์เป็นต้น

๒. บางครั้งไม่มีโทษแต่เนื้อความไม่ประกอบกันก็ไม่จัดเป็นพันธะเช่น

ทส ทาฬิมานิ จฬฺปิฏวา กุณฺธุมชาชินิ ปลาลภินฺโฑ. แปลว่า ลูกทับทิม ๑๐ ลูก ขนมห ๖ ก้อน
เหยือกน้ำ หนึ่งแพะ กองฟาง

๓. ถ้าไม่มีโทษด้วย เนื้อความประกอบกันด้วย ก็จัดเป็นพันธะ เช่น

อุ. พุทฺธํ วนฺทามิ สาหริ. ข้าพเจ้าย่อมกราบไหว้พระพุทธเจ้าโดยเคารพ.

พันธะ มี ๓ ประเภท

๑. **ปชฺชพันธะ** ร้อยกรอง คือ พันธะที่ทําแต่งด้วยคาถาล้วน ๆ เช่น มงคลสูตรเป็นต้น
(หมายเหตุกลอนภาษาไทยด้วย)

๒. **คชฺชพันธะ** ร้อยแก้ว คือ พันธะที่ทําแต่งเป็นฉันทนิยามไม่มีคาถา เช่น สามัญญผลสูตรเป็นต้น.
(ไม่มีกลอน เป็นร้อยแก้วล้วน ๆ)

๓. **วิมิตสัพันธ์** รอยกรองและรอยแหว่งผสมกัน คือ ประพันธ์ที่ทานแต่งด้วยคาถาและจูนถีนียผสมกัน เช่น ธัชคคฤศตรเป็นต้น.

ป้ชชะ และ **ค้ชชะ** ทั้งสองนั้น ทานยังจำแนกออกไปอีกอย่างละ ๔

ป้ชชะ มีอีก ๔ ประเภท

๑. **มุตตกป้ชชะ** บทรอยกรองที่ทานประพันธ์เพียงคาถาเดียวจบหรือมีเพียง ๔ บาทเท่านั้น เช่น คาถาในหมวดเอกนิบาตชาดก เถรคาถา เถรีคาถา ที่เป็นเอกนิบาต

๒. **กุกลกป้ชชะ** บทรอยกรองที่ทานประพันธ์ด้วยคาถาตั้งแต่ ๒-๕ คาถาจึงจบ และมีกิริยาตัวเดียวกัน เช่น คาถาในทุกนิบาตของชาดก ถึง ปัญจกนิบาตชาดกเป็นต้น

๓. **โกสป้ชชะ** บทรอยกรองที่ทานประพันธ์ด้วยความหลาย ๆ อย่าง และมีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เช่น คาถาในคัมภีร์อภิธานปทีปิกา คัมภีร์เอกักรโกสะ อมรโกสะเป็นต้น. (โกสป้ชชะ คาถาที่เป็นคลังแห่งศัพท์ ต่อจากอภิธานสุจิ).

๔. **สังฆาตป้ชชะ** บทรอยกรองที่ทานประพันธ์ด้วยคาถามาก และมีกิริยาคุมพากย์ต่างกันเหมือนโกสะ แต่แสดงเรื่องราวโดยรวม เช่น คาถาในคัมภีร์เมฆทูต หมวดฉกกนิบาตของชาดกเป็นต้น

ค้ชชะมี ๒ ประเภท

๑. **อาชยายิกา** เขียนประวัติที่เป็นจริง.

๒. **กถา** เขียนประวัติเรื่องราวที่ไม่เป็นจริง แต่งจากจินตนาการ มี นิทานเป็นต้น.

ค้ชชะ มีอีก ๔ ประเภท

๑. **มุตตกค้ชชะ** ประพันธ์ด้วยบทรอยแหว่งล้วน ๆ ไม่มีบทสมาส.

๒. **มุตตคันธิค้ชชะ** ประพันธ์ด้วยบทรอยแหว่งล้วน ๆ ประกอบ ด้วยบาทคาถา.

๓. **อุกกพิปายค้ชชะ** ประพันธ์ด้วยบทรอยแหว่งล้วน ๆ ที่มีบทสมาสมาก.

๔. **จุนค้ชชะ** ประพันธ์ด้วยบทรอยแหว่งล้วน ๆ ที่มีบทสมาสนิดหน่อย.

“บัวคือใบหน้าที่ไร้สีผิว อีกทั้งวาจาที่ไร้โทษซึ่งได้รับการตกแต่งแล้ว ย่อมงามใสมาก ทั้งสองนี้ที่ไม่ได้รับการตกแต่งจะเป็นอย่างไรหนอ”

คาถานี้แสดงถึงใบหน้าของหญิงสาวผู้ปราศจากสีผิว ฝ้า รากิ ก็นับว่าสวยงามแล้ว แต่ยังไม่พอ ถ้าได้ประดับตกแต่ง คือ เขียนหน้า ทาปาก ปะแป้ง แต่งตัวด้วยเครื่องประดับสร้อยคอ ต่างหูเป็นต้นเรียบร้อยแล้ว ก็จะงามยิ่งขึ้น ฉะนั้นใด

การเขียนเรื่องต่าง ๆ หรือบทประพันธ์ที่ไม่มีโทษของบท ของประโยค หรือของเนื้อความของประโยค ก็น่าอ่าน และไพเราะจับใจอยู่แล้ว แต่ว่าบทประพันธ์ ถ้าได้ตกแต่งด้วยอรรถลักษณะต่าง ๆ คือ สัททาลังการะ (การตกแต่งเสียง) และอรรถาลังการะ (การตกแต่งความหมาย) ก็จะทำให้ประพันธ์นั้นสวยงาม ไพเราะยิ่งขึ้น และจับจิต จับใจของผู้อ่านได้แน่นอนทีเดียว ฉะนั้น

ใบหน้าของหญิงสาวก็ดี บทประพันธ์ก็ดี ถ้าไม่ประดับตกแต่ง ก็ไม่งามเท่าที่ควร(คืองามธรรมชาติ) อรรถของ อลั คัณฑ์ ในคัมภีร์อภิธาน แสดงไว้ว่า

ภุสเน วารणे जालं

वृजते प्रियतुदियं.

“อลั คัณฑ์เป็นไปในการประดับ ในการห้ามและในความสามารถ”

อลั คัณฑ์ ในที่นี้ หมายถึงอรรถ **ภุสเน** แปลว่า “ประดับ”

คำว่า **อนวชช** มีรูปวิเคราะห์ว่า

วชชเมว อวชช. โทษนั้นแล ชื่อว่า อวชชชะ

นตถิ อวชช ยสฺสาติ อนวชช. ที่ชื่อว่าอนวชชชะ เพราะอรรถว่า ไม่มีโทษ

คำว่า **มุขมโฆช** มีรูปวิเคราะห์ว่า

มุขเมว อมฺโฆช มุขมฺโฆช. ดอกบัวคือดวงพักตร์ หรือดวงพักตร์ที่ประดุจดั่งดอกบัว เพราะงดงาม โดยสัณฐาน ผิวพรรณ และปราศจากโทษมี สีผิว ฝ้า.

ชี้แจงชื่อของคัมภีร์

๑๒. **คนุโลปี กวีวาจาน**

มลงการปุปกาลโก,

ยาติ ตพพจนียตต

ตพโพหารูปจารโต.

คนุโลปี อ.คัมภีร์ด้วย **อลงการปุปกาลโก** อันแสดงซึ่งอสังการะ **กวีวาจาน** แห่งคำพูดของนักกวีคือประพันธ์ ท. **ยาติ** ย่อมถึง **ตพพจนียตต** ซึ่งความเป็นแห่ง อลงการ คำพจน์นี้พึงกล่าว **ตพโพหารูปจารโต** โดยอภิปุจาร (ความไม่ต่างกัน) และผลูปจาร(เป็นเหตุ) อันยกขึ้นซึ่งอสังการะ คือสัททาลังการะ และอตถาลังการะอันเป็นผลนั้น

“แม่ตำราที่แสดงอสังการะของถ้อยคำของกวี ก็เรียกว่า ‘อสังการะ’ เช่นกัน เพราะคำว่า ‘อสังการะ’ (ที่ชี้เรียกตำรา)นั้นเป็นอุปจารวิธี”

ท่านได้กล่าวมาแล้วว่า คำศัพท์และอรรถชื่อว่า เป็น อสังการะ เช่นนี้ เป็นการกล่าวโดยตรง เพราะคำศัพท์และอรรถ เป็นเครื่องประดับของบทประพันธ์ แต่ในคานานี้กลับกล่าวว่า คัมภีร์ ก็ชื่อว่า อสังการะได้ การกล่าวเช่นนี้ เป็นการกล่าวโดยผลูปจาระ คือ ส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงผลคือคัมภีร์อสังการะ แต่มุ่งหมายถึงเหตุคืออสังการะ ทั้งสองประการ เพราะคัมภีร์เป็นสถานที่แสดงสภาพของสัททาลังการะและอตถาลังการะ

ที่ท่านเขียนคัมภีร์นี้ได้ เพราะอาศัยสัททาลังการะและอตถาลังการะ ความสามารถเป็นเหตุ ความสำเร็จเป็นผล สถานที่แสดงคำศัพท์ และอรรถ จึงชื่อว่า อสังการะ

ต้นไม้งอกจากเมล็ด อสังการะเกิดจากสติปัญญา และคำพูดของนักกวี เปรียบเทียบ เรื่องพระอภัยมณี เป็นผลมาจากสุนทรภู่ ๆ เป็นเหตุ เรื่องพระอภัยมณี = อสังการะ(เป็นผล), คำพูดของนักกวีคือสุนทรภู่ = อสังการะ(เป็นเหตุ)

คำว่า **คนุถ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

คนุถติ อตถถิ เอเตนาติ คนุถ. ที่ชื่อว่า คันถะ เพราะว่าเป็นเครื่องเรียบเรียงเนื้อความ หมายถึง คัมภีร์

คำว่า **อลงการปุปกาลโก** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อลงกโรติ เอเตหิติ อลงการา. ชื่อว่า อสังการะ เพราะวิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องประดับ หมายถึง สัททาลังการะ (เครื่องประดับคำศัพท์) และอตถาลังการะ (เครื่องประดับอรรถ).

ปกาเสตีติ ปกาลโก. หมายถึง คัมภีร์.

อลงการาน ปกาลโก อลงการปุปกาลโก. คัมภีร์ ที่แสดงอสังการะทั้ง ๒ ประเภท ชื่อว่า อสังการปกาสะกะ หมายถึง คัมภีร์แสดงอสังการะ

คำว่า **ตพพจนียตต** มีรูปวิเคราะห์ว่า

เตน (อลงการสทุเทณ) วจนีโย ตพพจนีโย. ตพพจนียสสุ ภาโว ตพพจนียตตะ คือ ภาวะที่พึงกล่าวด้วยอสังการคำพจน์นั้น

คัพพ์และอรรถเช่นนี้ จึงไม่เรียกว่าเป็นบทประพันธ์อย่างแท้จริง ในที่นี้บทประพันธ์ที่คันทรรจนอาจารย์ประสงค์ หมายถึงลำดับคัพพ์และอรรถที่ได้รับการประดับด้วยอঙ্กการะทั้ง ๒ ประเภทเหล่านั้น

คำว่า **พจนานาม** มีรูปวิเคราะห์ว่า

พจน โ อติ นาม โยสนติ พจนานา. ที่ชื่อว่า พจนานา เพราะมีนามว่าบทประพันธ์

คำว่า **ตัสซชิตตทาวลี** มีรูปวิเคราะห์ว่า

เตหิ (สพทตถาลงกาเรหิ) สซชิตา ตัสซชิตา. ลำดับคัพพ์และอรรถที่ถูกประดับด้วยสัททาลังการะ และอรรถาลังการะเหล่านั้น

เตล (สพทตถาน) อวาลี ตทาวลี. ลำดับคัพพ์และอรรถนั้น

ตัสซชิตา ตทาวลี ตัสซชิตตทาวลี. ลำดับคัพพ์และอรรถนั้นที่ถูกประดับแล้วด้วยสัททาลังการะ และอรรถาลังการะเหล่านั้น

หมายเหตุ ถึงแม้คันทรรจนอาจารย์ได้กล่าวลักษณะของบทประพันธ์ด้วยคาถาที่ ๘ ว่า พจน โ จ นาม แล้วก็ตาม แต่ยังคงกล่าวลักษณะของบทประพันธ์ซ้ำอีกในคาถานี้เนื่องจากประสงค์จะแสดงถึงประเภทของอঙ্กการะ และลักษณะบทประพันธ์อันเป็นที่ตั้งของอঙ্กการะเหล่านั้นรวมกัน เพราะเหตุนี้ คันทรรจนอาจารย์ จึงไม่ต้องปนรูปศัพท์ (โทษคือการกล่าวซ้ำ) แต่อย่างใด

ขอבקพรองทำไหบทประพันธ์ไม่นาชมเชย

๑๔. **คุณาลงการสยุตตา**

อปี โทสลวงกิตา

ปลัสลียา น วิญญูหิ

สา กณณา วีย ตาทิสี.

สา สพทตถาลาลี อ.บทประพันธ์อันเป็นลำดับของคัพพ์และอรรถนั้น **คุณาลงการสยุตตา** เป็นของประกอบแล้วด้วยคุณคือสัททาลังการะและอรรถาลังการะ **สมานา อปี** แม่มีอยู่ **โทสลวงกิตา** อันถูกจดจำด้วยโทษนิดหน้อย **วิญญูหิ** อันบัณฑิต ท. **น ปลัสลียา** ไม่พึงสรรเสริญ **กณณา วีย** รวากะ อ.เด็กสาว **ตาทิสี** ผู้ประกอบด้วยคุณความงามและเครื่องประดับเช่นนั้น แต่มีขอבקพรองเล็กน้อยก็ไม่ใช่ที่ชมเชยของชน ท. ฉะนั้น

“แม่การเรียบเรียงนั้นจะประกอบด้วยสัททาลังการะ และอรรถาลังการะแล้วก็ตาม หากยังมีร่องรอยอันเป็นโทษเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ ก็จะไม่เป็นที่สรรเสริญของผู้รู้ เหมือนเด็กสาวที่เป็นเช่นนั้น”

ประพันธ์ถึงจะประดับด้วยสัททาลังการะและอรรถาลังการะแล้วก็ตาม ถ้าหากยังมีคัพพ์หรืออรรถอันมีโทษเพียงเล็กน้อย ก็ยังไม่ได้ชื่อว่าเป็นประพันธ์ที่ดี เหมือนหญิงสาวถึงจะประดับจนสวยพริ้งสักเพียงใด แต่ถ้ามีโรคเรื้อนในสรีระเพียงเล็กน้อยก็ไม่น่าดู ไม่เป็นที่ปรารถนาของคนหนุ่มฉนั้น สมดังคำที่ท่านอธิบายไว้ในฎีกาใหม่ว่า

“ยथा हि तस्वสฺติกา อิตฺถิ ปิยสภาวสณฺหิตา มนุญฺเณหิ कुณฺเณหิ โสภานานุรูป-
 คีเวยฺยาทโฆสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิต
 คุณโฆสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิตสฺสวโรหิต
 ปทาโทเสน ยุตฺตา วิญฺญูหิ อสฺสาทนียาติ อธิปฺปาโย.

อธิบายว่า “อุปมาว่าเด็กสาววัย ๑๐ ขวบที่ตั้งอยู่ในสภาพน่ารัก แม่ประกอบ
 ด้วยคุณสมบัติที่น่าชื่นชมและอารมณ์พิเศษ มีสร้อยคอเป็นต้นที่เหมาะสมแก่ความงาม
 หากประกอบด้วยโรคเรื้อรังใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่น่าดูชมโดยผู้รู้จักแยกแยะคุณและโทษนั้นใด
 ลำดับแห่งบทประพันธ์ที่แม่มีอย่างซึ่งกล่าวมาแล้ว หากประกอบด้วยโทษของบทเป็นต้น
 ใดอย่างหนึ่งอันคล้ายกับโรคเรื้อรัง วิญญูชนก็ไม่พึงชื่นชมฉนั้น”

ในคานธีคัมภีร์ คุณาลงการ มีความหมายว่า **คุณศัพท์** หมายถึง สัททาลังการที่จะแสดงในปริเฉทที่ ๓
อสังการศัพท์ หมายถึง อตถาลังการที่จะแสดงในปริเฉทที่ ๔

คำว่า **คุณาลงการสยุตฺตา** มีรูปวิเคราะห์ว่า

คุณ จ อลงกาโร จ คุณาลงการา. หมายถึง สัททาลังการ และอตถาลังการ.

คุณาลงการาเรหิ สยุตฺตา คุณาลงการสยุตฺตา. ลำดับแห่งศัพท์และอรรถที่ประกอบด้วยสัททาลังการ
 และอตถาลังการ.

อปี ศัพท์ในที่นี้ อนุคคหัตถโชตกะ (นิบาตที่สองถึงเนื้อความยกย่อง) เพราะยกย่องบทประพันธ์
 ที่ประกอบด้วยอสังการเหล่านั้น

คำว่า **โฆสลวงฺกิตา** มีรูปวิเคราะห์ว่า

โฆसानํ ลโว โฆสลโว. ความเล็กน้อยแห่งโทษ.

โฆสลเวน องฺกิตา โฆสลวงฺกิตา. ลำดับแห่งศัพท์และอรรถซึ่งถูกกำหนดด้วยความเล็กน้อยแห่งโทษ.

คำว่า **กณฺฐา** ในคานธี ฎีกาใหม่อธิบายว่า **ทสฺวสฺติกา โยพฺพนปฺตฺตา วนิตา.** (เด็กสาวแรกเริ่มอายุ
 ๑๐ ปี) โดยคล้อยตามข้อความในคัมภีร์สันสกฤต ดังคัมภีร์อภินันตปทีปิกา (อธิบายคาถา ๒๓๑)
 นำข้อความมาจากคัมภีร์จินตามณีฎีกา คาถาที่ ๘ มากล่าวว่า

อฏฺฐวสฺสา ภเว โครี

ทสฺวสฺสา ตู กณฺฐกา

สมฺปตฺเต ทฺวาทเส วสฺเส

กุมารีตฺยภีรียเต.

“เด็กหญิงอายุ ๘ ขวบ ชื่อว่า โครี เด็กสาวอายุ ๑๐ ขวบ ชื่อว่า กณฺฐา เมื่ออายุครบ
 ๑๒ ปี เรียกว่า กุมารี”

การละขอบกพร่องทำให้เกิดสัททาลังการะ

๑๕. **เตน โทสนิราโส ว มหุสสาเหน สาทิโย,**
นิหุโทสา สพพธา สายั สคฺคณา น ภเวยฺย กิ.

เตน เพราะเหตุนี้ **โทสนิราโส** อ.การเว้นจากโทษเท่านั้น **สาทิโย** อันบัณฑิตพึงให้สำเร็จ **มหุสสาเหน** ด้วยความพยายามยิ่ง **สายั สพพธาวลิ** อ.ประพันธ์อันเป็นลำดับของศัพท์และอรรถอัน **นิหุโทสา** อันปราศจากโทษ **สปพพธา** โดยประการทั้งปวง **สคฺคณา** เป็นประพันธ์อันมีคุณ **กิ น ภเวยฺย** ไม่พึงเป็นหรือ **ภเวยฺย** ย่อมเป็นนั่นเทียว.

“ดังนั้น การกำจัดโทษนั่นเองที่ต้องใช้ความพยายามอย่างมากจึงจะสำเร็จได้ การเรียบเรียงที่ไม่มีโทษทุกอย่างนี้จะไม่เป็นสิ่งที่มีความค่า(คือสัททาลังการะ)ได้อย่างไร”

ท่านกล่าวว่า ให้พยายามเว้นจากโทษในการประพันธ์ เพราะเมื่อเว้นจากโทษแล้ว คุณคือสัททาลังการะอย่างใดอย่างหนึ่งในสิบประการย่อมจะมีได้อย่างแน่นอน

คำว่า **โทสนิราส** มีรูปวิเคราะห์ว่า

นิรสนํ นิราโส. การสละ ชื่อว่านิราสะ,

โทसानํ นิราโส โทสนิราโส. การสละโทษต่างๆ มีปทโทษ.

คำว่า **มหุสสาห** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อุสฺสหนํ อุสฺสาโห. ความเพียร ชื่อว่า อุสสาหะ

มหนฺโต อุสฺสาโห มหุสสาโห. ความอุตสาหะอันใหญ่หลวง ชื่อว่า มหุสสาหะ

คำว่า **นิหุโทส** มีรูปวิเคราะห์ว่า

นตฺถิ โทสา เอติสฺสาติ นิหุโทสา. ลำดับแห่งศัพท์และอรรถที่ไม่มีโทษ หรือ **นิคฺคตา โทเสหิ นิหุโทสา** ลำดับแห่งศัพท์และอรรถอันปราศจากโทษ.

คำว่า **สคฺคณ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

สทฺ คฺคณฺหิ ยา วตฺตตีติ สคฺคณา. ลำดับแห่งศัพท์และอรรถอันเป็นไปกับด้วยคุณทั้งหลาย คือ สัททาลังการะทั้ง ๑๐ ประการ ชื่อว่า สคฺคณา.

สัททาลังการะทำโหมทประพันธนาพึงใจ

๑๖. **สา อลงการวิยตุตตะปิ**

คุณยุตตะ มโนหรา,

นิทโทสา โทสรหิตา

คุณยุตตะ วฐุ วีย.

สา อวาริ อ.บ.ท.ประพันธัน **อลงการวิยตุตตะปิ** แม่ไม่ประกอบด้วยอรรถาลังการะ **คุณยุตตะ** แต่ประกอบด้วยคุณคือสัททาลังการะ **นิทโทสา** ไม่มีโทษ **มโนหรา** เป็นที่พอใจ(ยึดเหนี่ยวใจ) ของบัณฑิตได้ **โหติ** ย่อมเป็น **วฐุ วีย** รากะหญิงสาว **อลงการวิยตุตตะปิ** แม่ไม่ได้แต่งตัว **โทสรหิตา** ผู้เว้นจากโทษมีริ้วผ้าเป็นต้น **คุณยุตตะ** ประกอบด้วยคุณมีความประพฤติดีเป็นต้น **มโนหรา** เป็นที่พึงใจของสาธุชน.

“การเรียบเรียงนั้นแม่ไม่ประกอบด้วยอรรถาลังการะ หากไม่มีโทษ และประกอบด้วยสัททาลังการะ ก็น่าพึงใจ เหมือนหญิงสาวที่มีความงามปราศจากจุดบกพร่อง แม้อย่างมีได้ใส่เครื่องประดับ ก็น่าพึงใจสำหรับผู้ที่ได้พบเห็นเช่นกัน”

คาถานี้บอกว่า บ.ท.ประพันธันที่ยังไม่ได้รับการตกแต่งด้วยอรรถาลังการะ หากปราศจากโทษ มี ปทโทษเป็นต้น ประกอบด้วยสัททาลังการะ(เครื่องประดับศัพท์) สามารถดึงดูดจิตใจของกวีชนได้ เปรียบเสมือนหญิงสาวผู้มีหน้าตาดีปราศจากโทษมีโรคเรื้อนในสรีระ มีมารยาดี มีสรีระอันงดงามตามธรรมชาติ แม้จะไม่ได้ประดับตกแต่ง ๆ ก็สามารถดึงดูดผู้พบเห็นได้เช่นกัน

คำว่า **อลงการวิยตุตตะ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

น **ยุตตะ** **วียตุตตะ**. **อลงการะ** **หิ** **วียตุตตะ** **อลงการวิยตุตตะ**. ลำดับแห่งศัพท์และอรรถอันไม่ประกอบแล้วด้วยอรรถาลังการะ.

อลงการ ศัพท์ในบทนี้กล่าวถึง อรรถาลังการะเท่านั้น.

คำว่า **มโนหรา** มีรูปวิเคราะห์ว่า

มน **หริ** **ติ** **มโนหรา**. ลำดับแห่งศัพท์และอรรถอันดึงดูดใจได้.

จบ คันทวารัมภะ

โอสวโพธะ

แสดงขอบกพรองของบทประพันธ์

๑๗. ปเท วากเย ตตตเถ จ โสทา เย วิริธา มตา,
 โส'ทาหรณ'เมเตสั ลกฺขณั กถยามุย'หิ.

เย โสทา อ.โพษ ท. เหล่าใด วิริธา อันมีประเภทต่าง ๆ ปเท ในบทด้วย วากเย ในวากยด้วย ตตตเถ ในอรรถของวากยด้วย มตา อันนักคึกษาพึงทราบ อหิ อ.เรา กถยามิ จะกล่าว ลกฺขณั ซึ่งสูตร โส'ทาหรณั อันเป็นไปกับด้วยอุทาหรณ์ เอเตสั (โอสานั) แห่งโพษ ท. เหล่านั้น.

“ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงสูตร พร้อมทั้งอุทาหรณ์ แห่งข้อบกพรองต่าง ๆ ที่บัณฑิตกำหนดไว้ในบท ในประโยค และในอรรถของบทและประโยคนั้น ดังต่อไปนี้”

ท่านแสดงข้อบกพรองหรือโพษไว้ในปริจเจทแรกนี้ ๓ ประเภท คือ

๑. ปทโพษ โทษของบท มี ๘ ประการ
๒. วากยโพษ โทษของประโยค มี ๙ ประการ
๓. วากยัตถโพษ โทษในอรรถของประโยค มี ๖ ประการ

โพษเหล่านี้จักปรากฏโดยพิสดารต่อไป

คำว่า โส'ทาหรณั ลกฺขณั (สูตรพร้อมทั้งอุทาหรณ์) หมายถึง กฎข้อบังคับพร้อมทั้งตัวอย่าง

คำว่า ลกฺขณั นั้นเป็นคำไวพจน์ของสูตร ดังศัพท์นิตยปกรณ์กล่าวไว้ว่า

เอตถ จ ลกฺขณนฺติ สุตฺตํ วุจฺจติ. สุตฺตสฺส หิ อเนกานิ นามานิ “สุตฺตํ ลกฺขณั วจณั โยโค อารมฺภโ สตถั วากยั ยตฺนนฺติ.

“อนึ่ง สูตรรกล่าวว่า ลกฺขณั ในที่นี้ โดยแท้จริงแล้ว ชื่อของสูตรมีจำนวนมาก คือ สุตฺต ลกฺขณั วจณั โยค อารมฺภ สตถ วากย ยตฺน”

คำว่า ปท ในที่นี้ หมายถึงบท ๔ ประเภท คือ นาม อุปสรรค นิบาต และอาชยาต ดังข้อความในฎีกาใหม่ว่า

ปทํ จตฺตพฺพิธั วุตฺตํ นามาชฺยาโตปสฺสคฺคณฺจ
 นิบาตญฺจาติ วิญญฺหิ อสฺโส ชลฺวาทิ.

“ผู้รกล่าวว่า บทมี ๔ ประเภท คือ นาม อาชยาต อุปสรรค และนิบาต เช่น อสฺโส ชลฺวาทิ (มัววิ่งเร็วยิ่งโดยแท้) (อสฺโส = นาม, ชลฺ = นิบาต, อภิ = อุปสรรค, ชาติ = อาชยาต)

คำว่า **ตทตเถ** (ในอรรถของบทและประโยคนั้น) ยังหมายถึงโทษในอรรถของบท(ปทัตถโทษ) อีกด้วย แต่ท่านรวมโทษประเภทนี้ไว้ในบทโทษ เพื่อให้จำง่าย กล่าวคือ ในบรรดาโทษ ๘ อย่าง โทษ ๔ อย่าง คือ กิลฺลฐโทษ วิโรชิตโทษ เนยยโทษ และวิเสสนาเปกขโทษ เป็นโทษของบท ส่วนโทษ ๔ อย่าง คือ วิรุทตถันตรโทษ อธิยัตถโทษ หีนตถกโทษ และอนัตถกโทษ เป็นโทษในอรรถของบท

คำว่า **โสทาหรณ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อุทฺธิริตฺวา อาหฺริยเตติ อุทาหรณํ ถูกยกขึ้นจากพระบาลี แล้วนำมา ชื่อว่า อุทาหรณ.

สท อุทาหรณเหติ ยํ วตฺตตีติ โสทาหรณํ สูตรที่เป็นไปกับด้วยอุทาหรณ ชื่อว่า โสทาหรณะ.

ลกฺขียเต อนเณนติ ลกฺขณํ ย่อมถูกจดจำด้วยสูตรนี้ ชื่อว่า สูตรเป็นเครื่องจดจำอุทาหรณ

คำว่า มตา มักแปลว่า รู้แล้ว สำเร็จรูปมาจาก มน ธาตุ (ญาเณ = รู้) + ต ปัจจัย ในที่นี้แปลว่า ฟังรู้ ฟังทราบ ดังฎีกาใหม่อธิบายว่า **เญยฺยา** แสดงว่า ต ปัจจัยในบทนี้ไม่ได้ลงในอดีตกาลเหมือนในประโยคทั่วไป แต่ลงในอนามัญจุกาลที่ไม่ระบุกาลเวลา และยังแสดงถึงอรรถอรรถ (สมควร) เพิ่มเข้ามาเหมือนกิจปัจจัย คำในลักษณะเช่นนี้พบในคัมภีร์อรรถกถา คือคำว่า **ปฺชิตา (ควรฺปฺชา)** ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า

**เสกฺขา ฐมฺมา อเสกฺขา ฐมฺมา โลกฺตฺตฺรา ฐมฺมาติอาทินา นเยน ปฺชิตาปิ. ปฺชาราหติ
อตฺถเ.**

“แม่ธรรมที่ควรมุชาก็กล่าวไว้ด้วยนัยว่า เสกฺขา ฐมฺมา อเสกฺขา ฐมฺมา โลกฺตฺตฺรา ฐมฺมา เป็นต้น ความหมายก็คือสมควรแก่การมุชชา”

บทโทษ ๘

๑๘. วิรุทธตถุณุตตรา'ธยตถ- กิลิฏฐานิ วิโรธิ จ
 เนยฺย วิเสสนาเปกฺขํ หีนตถก'มนตถกํ.

วากยโทษ ๙

๑๙. โทสา ปทาน, วากฺยาน- 'เมกตถํ ภคฺครีติกํ,
 ตถา พฺยาภิณฺณคามฺมานิ ยติหีนํ กมฺจจฺจตํ,
 อติวฺตต'มเปตตถํ สพนฺธพฺรสุํ ตถา.

อิมเ ทโสา อ.โทษ ท. เหล่านี้ อิติ คือ วิรุทธตถุณุตตรา'ธยตถกิลิฏฐานิ อ.วิรุทธัตถันตรโทษ อัครยัตถโทษ และกิลิฏฐานิโทษ ท.ด้วย วิโรธิ จ อ.วิโรธิโทษด้วย เนยฺย อ.เนยฺยโทษด้วย วิเสสนาเปกฺขํ อ.วิเสสนาเปกขโทษด้วย หีนตถกํ อ.หีนตถกโทษด้วย อนตถกํ อ.อนตถกโทษด้วย โทสา เป็นโทษ ปทานํ ของบท ท. โทษติ ย่อมเป็น.

อิมเ ทโสา อ.โทษ ท. เหล่านี้ อิติ คือ เอกตถํ อ.เอกตถโทษด้วย ภคฺครีติกํ อ.ภคฺครีติโทษด้วย ตถา นอกจากนั้น พฺยาภิณฺณคามฺมานิ อ.พฺยาภิณฺณโทษและคามมโทษด้วย ยติหีนํ อ.ยติหีนโทษด้วย กมฺจจฺจตํ อ.กมฺจจฺจตโทษด้วย อติวฺตตํ อ.อติวฺตตโทษด้วย อเปตตถํ อ.อเปตตถโทษด้วย พนฺธพฺรสุํ อ.พนฺธพฺรสุโทษด้วย โทสา เป็นโทษ วากฺยานํ ของวากยะ ท. ภวนฺติ ย่อมเป็น.

“โทษของบท คือ วิรุทธัตถันตระ อัครยัตถะ กิลิฏฐะ วิโรธิ เนยยะ วิเสสนาเปกขะ หีนตถกะ และอนตถกะ

โทษของประโยค คือ เอกตถะ ภคฺครีติ พฺยาภิณฺณะ คามมะ ยติหีนะ กมฺจจฺจตะ อติวฺตตะ อเปตตถะ และพนฺธพฺรสุะ”

โทษของมี ๘ คือ

๑. วิรุทธัตถันตระ บทที่มีอรรถอื่นปรากฏ(อรรถอื่นแย้ง) มีรูปวิเคราะห์ว่า

อนฺตโร อตฺถอ อตฺถนฺตโร, วิรุโธ อตฺถนฺตโร ยสฺสาติ วิรุทธตฺถนฺตรํ.

บทที่มีความหมายอื่นที่ขัดแย้งกัน ชื่อว่า วิรุทธัตถันตระ

อุ. เมโฆ วิสโท สุขเย ชนํ.

๒. อัครยัตถะ มีบทวิเสสนะเกินตัว (มีอรรถเกิน) มีรูปวิเคราะห์ว่า

อริโก อตฺถอ ยสฺสาติ อธฺยตฺถอ. ศัพท์ที่มีเนื้อความเกินความเป็นจริงชื่อว่าอัครยัตถะ

๓. กิลิฏฐะ
 อ. โสภาสิตาเสสทิสो ชชฺชโตยํ วิราชเต.
 บทที่แยกธาตุปัจจัยได้ยาก (บทเศร้ามอง, ไม่ชัดเจน) มีรูปวิเคราะห์ว่า
กิลิฏฐํ วิทยาติ กิลิฏฐํ. บทที่เหมือนนกระจกเงาสกปรก ชื่อว่า กิลิฏฐะ
 อ. ตายโสยมาลิงคฺยเต ปิยา.
 ๔. วิโรธิ
 ผิดต่อสถานที่เป็นต้น มี ๖ ประการ(ผิดต่อโลก) มีรูปวิเคราะห์ว่า
วิโรโธ ยสุส อตฺถิติ วิโรธิ. บทที่มีความผิด ชื่อว่า วิโรธิ
 อ. ดอกบัวเกิดบนศิลาเป็นต้น.
 ๕. เนยยะ
 ต้องใส่บทเหตุเข้ามา เนื้อความจึงปรากฏชัด(ยังมีความต้องเติม) มีวิเคราะห์ว่า
เนยฺยติ เอตฺถติ เนยฺยํ. บทที่ต้องนำบทแสดงเหตุมา ชื่อว่า เนยยะ
 อ. สพฺพหาปิ ธวลา ทิสฺสา โรจนฺติ รตฺติยํ.
 ๖. วิเสสนาเปกฺขะ
 ต้องใส่วิเสสนะเข้ามา เนื้อความจึงจะชัดเจน มีรูปวิเคราะห์ว่า
วิเสสเน อเปกฺขา ยสุส ตํ วิเสสนาเปกฺขํ.
 บทที่มีการมองหาในวิเสสนะ ชื่อว่า วิเสสนาเปกฺขะ
 อ. ตํ โส ภิกฺขุโย ปสฺสตี จกฺขุณา.
 ๗. หีนตถะ
 บทวิเสสนะทำให้บทวิเสสยะต่ำลง(เมื่อรรทหราม) มีรูปวิเคราะห์ว่า
หิโน อตฺถโย ยสุส ตํ หีนตฺถํ. บทที่ทำให้รรทหราม ชื่อว่า หีนตถะ
 อ. นิบุปฺภิกตชชฺชโต สมฺเทติ ทิวากโร.
 ๘. อนตถะ
 บทที่ไม่มีรรทห มีรูปวิเคราะห์ว่า
นตฺถิ อตฺถโย ยสุส ตํ อนตฺถํ. บทที่ไม่มีรรทห ชื่อว่า อนตถะ
 อ. หิ วนฺเท พุทฺธสฺส ปาทปฺงฺเกรฺหํ ปิ จ.

โทษของประโยคมี ๙ คือ

๑. เอกตถะ
 มีรรทหซ้ำกัน (มีรรทหเดียวกัน) มีรูปวิเคราะห์ว่า
เอโก อตฺถโย ยสุส ตํ เอกตฺถํ. ประโยคที่มีรรทหเดียว ชื่อว่า เอกตถะ
๒. ภาคฺคริตี
 หักลำดับสัพพนาม มีรูปวิเคราะห์ว่า
ภคฺคา ริตฺติ ยสุส ตํ ภคฺคริตี. ประโยคที่มีลำดับหักไป ชื่อว่า ภาคฺคริตี

๓. พยาภิณฑนะ สัมพันธ์ไกลกัน (สับสน) มีรูปวิเคราะห์ว่า
วิสุ วิสุ อากิณฑน์ พยาภิณฑน์ ประโยคที่สับสนเป็นอย่าง ๆ ชื่อว่า พยาภิณฑนะ
๔. คามมะ ใช้คำไม่สุภาพ (ไม่เพราะ) มีรูปวิเคราะห์ว่า
คาเม ภโว คามโม, คามโม วิทยาติ คามม.
 ประโยคที่เหมือนคำของชาวบ้าน = เหมือนคำตลาด ชื่อว่า คามมะ
๕. ยติหีนะ ตัดยติผิด (ตัดบทผิด เว้นวรรคผิด) มีรูปวิเคราะห์ว่า
ยติ หีนา เอตถยติ ยติหีน. ประโยคที่มียติหีน ชื่อว่า ยติหีนะ
๖. กัมัจจุตตะ ผิดลำดับ (ลำดับคลาดเคลื่อน) มีรูปวิเคราะห์ว่า
กมโต จุต กัมัจจุต. ประโยคที่เคลื่อนจากลำดับ ชื่อว่า กัมัจจุตตะ
๗. อติวุตตะ พุดเกินความเป็นจริง (พุดเกินไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า
อติกมมม วุตต อติวุตต. ประโยคที่พุดเกินความจริง ชื่อว่า อติวุตตะ
๘. อเปตตถะ ไม่สัมพันธ์กันและไร้สาระ (ปราศจากอรรถ) มีรูปวิเคราะห์ว่า
อตถโต อเปต อเปตตถ. ประโยคที่ปราศจากความ ชื่อว่า อเปตตถะ
๙. พันธพรุสะ ใช้อักษรเสียงแข็งมากในบทประพันธ์(สัมพันธ์หลายเรื่องความไม่สนิท) มีรูปวิเคราะห์ว่า
พนฺธ พรุสํ ยตถ ตํ พนฺธพรุสํ.
 ประโยคที่มีเสียงกระด้างในบทประพันธ์ ชื่อว่า พันธพรุสะ

วากยัตถโทษ ๖

๒๐. **อปกุกโม'จิตยหีน** **ภคฺครีติ สลฺสยํ,**
คามมํ พุฏฺฐาลงฺกติติ **โทสา วากฺยตฺถนินฺสฺสิตา.**
 ตถา อื่นจากนั้น **อิเม โทสา** อ.โทษ ท. เหล่านี้ **อิติ** คือ **อปกุกโม** อ.อปักกโมโทษด้วย **โอจิตยหีน** อ.โอจิตยหีนโทษด้วย **ภคฺครีติ** อ.ภคฺครีติโทษด้วย **สลฺสยํ** อ.สลฺสยโทษด้วย **คามมํ** อ.คามมโทษด้วย **พุฏฺฐาลงฺกติ** อ.พุฏฺฐาลงฺกติโทษด้วย **(โทสา)** เป็นโทษ **วากฺยตฺถนินฺสฺสิตา** อันอาศัยในอรรถของวากยะ **ภานฺติ** ย่อมเป็น.

“โทษในอรรถของประโยค คือ อปากกมะ โอจิตยหีนะ ภคฺครีติ สลฺสยะ คามมะ และ พุฏฺฐาลงฺกติ”

โทษในอรรถของประโยคมี ๖ คือ

๑. อปากมะ ผิดลำดับเหตุและผล (ปราศจากลำดับ) มีรูปวิเคราะห์ว่า
อปคโต กโม ยสุมา ตํ อปกุมํ. อรรถของประโยคที่ปราศจากลำดับ ชื่อว่า อปากมะ
๒. โอจิตยหีนะ พุดยกตัวเองไม่น่าเชื่อ (กลอนพาไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า
โอจิตยํ หีนํ ยตุถ ตํ โอจิตยหีนํ.
 อรรถของประโยคที่มีความเหมาะสมทราวม ชื่อว่า โอจิตยหีนะ
๓. ภัคครีติ หักลำดับของวิภัตติ มีรูปวิเคราะห์ว่า
ภคฺคา รีติ ยตุถ ตํ ภคฺครีติ. อรรถของประโยคที่มีลำดับเสีย ชื่อว่า ภัคครีติ
๔. สลสังสยะ มี ๒ เนื้อความน่าสงสัย แต่ไม่ตรงกันข้าม มีรูปวิเคราะห์ว่า
สห สฺสเยน วตฺตตีติ สลฺสังยํ.
 อรรถของประโยคที่เป็นไปด้วยความสงสัย ชื่อว่า สลสังสยะ
๕. คามมะ มีเนื้อความไม่สละสลวย (กำกวม ซ้อนเร้น) มีรูปวิเคราะห์ว่า
คามโม วียาติ คามมํ. อรรถของประโยคที่เหมือนคำของชาวบ้าน ชื่อว่า คามมะ
๖. ทฎฐาลังกติ เสียอสังการะ(ไม่เกลี้ยงเกลา) มีรูปวิเคราะห์ว่า
ทฎฐา อลงฺกติ ยตุถ ตํ ทฎฐาลงฺกติ.
 อรรถของประโยคที่มีอสังการะเสียหาย ชื่อว่า ทฎฐาลังกติ

โทษของบท ๘ ประเภท

วิรุทธัตถันตรโทษ

(โทษที่มีอรรถที่ขัดกับความประสงค์)

๒๑. **วิรุทธตุณฺตรํ ตํ หิ** **ยสุสํญญตุเถ วิรุชฺฌติ,**
อธิปฺเปเต ยถา เมโฆ **วิสโท สุขเย ชนฺ.**

หิ จะกล่าวโดยพิสดาร **อญฺญตุเถ** อ.เพื่อความอันอื่นจากเนื้อความที่ปรารถนาจะกล่าว **ยสุส** แห่งบทใด **วิรุชฺฌติ** ย่อมตรงกันข้าม **อธิปฺเปเต** ในเนื้อความที่ปรารถนาจะกล่าว **ตํ** อ.บทนั้น **วิรุทธตุณฺตรํ** ชื่อว่า บทอันมีวิรุทธัตถันตรโทษ **ยถา** อ.อุทาหรณ์ “**เมโฆ วิสโท สุขเย ชนฺ**” **เมโฆ** อ.เมฆ **วิสโท** ผู้ให้ซึ่งน้ำ **ชนฺ** ยังหมูชน(ชวานา) **สุขเย** ย่อมให้เป็นสุข(อรรถที่ผู้แต่งประสงค์) **เมโฆ** อ.เมฆ **วิสโท** อันหลังซึ่งพิษ **ชนฺ** ยังชวานา **สุขเย** ย่อมให้เป็นสุข(อรรถที่ผู้แต่งไม่ประสงค์)

“อรรถอื่นของบทใด ย่อมผิดไปจากอรรถที่ประสงค์ บทนั้นเป็นวิรุทธัตถันตรโทษ เช่น ฝนให้พิษย่อมทำชนให้เป็นสุข”

คาถานี้แสดงเรื่องวิรุทธัตถันตรโทษ คือ โทษที่มีอรรถอื่นแย้ง หมายความว่าสื่อความตรงกันข้าม กับความต้องการของผู้พูด ความจริงผู้พูดต้องการจะพูดให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างหนึ่ง ครั้นพูดออกไปแล้ว ผู้ฟังกลับ เข้าใจไปเสียอีกอย่างหนึ่ง ไม่ตรงกับที่ต้อประสงค์ ทั้งนี้ เพราะคำที่นำมาพูดมีทางแย้งกันได้กับความหมาย ในทางอื่นซึ่งเด่นชัดกว่า ตามอุทาหรณ์จะเห็นได้ว่า ท่านต้องการพูดว่า “**ฝนที่หลังน้ำทำคนให้เป็นสุข**”

แต่มีบทว่า **วิสโท** แปลว่า “**ให้ น้ำ**” หรือ “**ให้พิษ**” ได้ทั้งสองอย่าง เพราะ **วิส** คัพทที่ใช้ในความหมาย ๓ อย่าง คือ **น้ำ พิษ** และ **สายบัว** แต่คำนี้ปรากฏในอรรถว่า “**พิษ**” อรรถอื่นไม่นิยมใช้ เมื่อเอาคำนี้มาใช้ ผู้ฟังจึงเข้าใจไปอย่างหนึ่ง ซึ่งขัดแย้งกับอรรถที่ประสงค์ ดังนั้น คำว่า **วิสโท** ในประโยคนี้จึงเป็นวิรุทธัตถันตรโทษ

ในคาถานี้ คำว่า **วิรุทธตุณฺตรํ ตํ หิ ... อธิปฺเปเต** เป็นคำแสดงสูตรของวิรุทธัตถันตรโทษ ส่วนคำว่า **ยถา เมโฆ ... ชนฺ** เป็นคำแสดงอุทาหรณ์ ต่างกับคัมภีร์วุตโตทัยที่แสดงสูตรกับอุทาหรณ์พร้อมกันในข้อความเดียวกัน

บทว่า **สุขเย** สำเร็จรูปมาจาก **สุข** ธาตุ + **ณย** เหตุปัจจัย + **ติ** วัตตมานาวิภตติ แปลง **ติ** เป็น **เอ** ด้วยสูตรว่า **กวจิ** ธาตุฯ

แต่ในฎีกาใหม่อธิบายว่า **สุขยติ** หนึ่ง **ณย** ปัจจัยเป็นธาตุนิทกฐปัจจัย คือ ปัจจัยที่แสดงในอรรถของธาตุ มีอรรถว่า “**กระทำ**” ส่วน **สุข** คัพทเป็นนามธาตุ เหมือนคำว่า **ทพฺพยติ** (ย่อมกระทำให้มันคง) ที่มาจาก **ทพฺพ** + **ณย** ปัจจัย + **ติ** วิภตติ แม้บทว่า **สุขเย** ในคาถา ๗๐ ก็เช่นเดียวกัน

๒.ปริจฉะที่สอง

โทสบริหาราวโพทะ

(แสดงการแก้ไขข้อบกพร่อง)

คำปฎิญา

- | | | |
|-----|---------------------------------------|---------------------------------------|
| ๖๘. | กทาจิ กวิโกสลลา
โทสสงขุขย 'มติกกมม | วิโรโร สกโลปยย,
คุณวีถิ วิคาหเต. |
| ๖๙. | เตน วุตตวิโรธาน-
ตถา โทสบริหารา- | มวิโรโร ยถา ลียา,
วโพโธทานิ นียเต. |

อัย วิโรโร อ.โทษนี้ สกโลปิ แมหังปวง อตติกมม ก่าวลวงแล้ว โทสสงขุขย ซึ่งการนับว่าโทษ วิคาหเต ย่อมหยั่งลง คุณวีถิ สุตติแห่งคุณ กวิโกสลลา เพราะความชำนาญของนักกวี กทาจิ ในกาลบางคราว ยโต เพราะเหตุใด.

เตน เพราะเหตุนี้ อวิโรโร อ.ความไม่ผิด วุตตวิโรธานั แห่งโทษอันถูกกล่าวแล้ว ท. ลียา พึงมี ยถา โดยอาการใด โทสบริหาราวโพทะ อ.ปริจฉะที่ให้อริซึ่งการแก้ไขโทษ มยา อันเรา นียเต จะนำมา อิทานิ ในกาลนี้ ตถา โดยอาการนั้น.

“โทษทั้งหมดนี้ล่วงพ้นการนับว่าเป็นโทษ ย่อมหยั่งลงสู่วีถิแห่งคุณด้วยความฉลาดของกวีได้ ในบางคราว

ดังนั้น ความไม่ผิดของโทษที่กล่าวมาแล้วจะมีได้โดยประการใด ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงปริจฉะ ที่แสดงการแก้ไขโทษโดยประการนั้นไว้ ณ บัดนี้”

ความฉลาดของกวีอาจเปลี่ยนข้อที่เป็นโทษนั้น ๆ ให้กลายเป็นคุณไปได้ก็มี ท่านจึงแสดงปริจฉะที่ ๒ ที่ชื่อว่า โทสบริหาราวโพทะ คือ แสดงการแก้ไขข้อบกพร่อง ทั้งนี้เพื่อแนะนำวิธีหลีกเลี่ยงโทษที่กล่าวมาแล้ว

ในพระวินัยปิฎก เวัธชกัณท์ เวัธชพราหมณ์เห็นพระพุทธเจ้าไม่ทำความเคารพนอบน้อม จึงตำหนิพระองค์ว่า ตปสฺสี ภวํ โคตโม. ท่านพระโคตมะชางเผาผลาญ หมายถึงทำให้ผู้สูงอายุไม่พอใจ พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่าผิดเผาจริง เพราะเผาบาปทางกาย วาจา ใจ ความหมายที่เป็นพุทธานิบายคือ เผาบาป จะเห็นได้ว่าพระปรีชาของพระพุทธองค์สามารถเปลี่ยนโทษให้กลายเป็นคุณไปได้ แม้ความฉลาดของกวี ในทางหลักภาษาก็เช่นเดียวกัน ย่อมสามารถแก้ไขโทษให้กลายเป็นคุณได้

คำว่า โทสบริหาราวโพทะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

โทสานํ ปริหาโร โทสบริหาราโร, อวพุชฺเขตเต ญฺายเต เอเตนาคิ อวโพโธ, โทสบริหาราสฺส อวโพโธ โทสบริหาราวโพทะ. โทสบริหาราวโพทะ คือ ปริจฉะเป็นเครื่องรื้อการแก้ไขแห่งโทษ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ พระองค์แม่เป็นครุฑที่ยังเป็นนาค แม่เป็นวัวประเสริฐก็มีปัญญามาก
แม่เป็นรศหวนที่ปราศจากรส ครรลองของพระองค์วิจิตรแก่หม่อมฉัน (อรรถไม่ปรารถนา)”

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ พระองค์แม่เป็นผู้นำเหล่าสัตว์ก็ทรงปราศจากความชั่ว
แม่เป็นวงศ์โคตมะก็มีพระปรีชามาก แม่เป็นผู้ประเสริฐสุดก็ปราศจากรักเป็นต้น ครรลอง
ของพระองค์วิจิตรแก่หม่อมฉัน (อรรถปรารถนา)”

คาถานี้แปลได้สองนัยตามลีลาสังการะ คือ อลังการช้อนความ ตามนัยแรกเป็นวิรุทธัตถันตรโทษ
เพราะมีข้อความขัดแย้งกัน คือครุฑจะเป็นนาคไม่ได้ วัวก็มีปัญญาไม่ได้ รศหวนก็ปราศจากรสไม่ได้

ทั้งคาถานี้ก็มีความหมายบ่งชี้ว่าเป็นคำสวดดีพระพุทธรเจ้า แต่ไปแปลศัพท์ต่าง ๆ เป็นสัตว์และรส
ก็เป็นความผิด ตามหุตยนิยเป็นการสวดดีพระพุทธรเจ้าโดยแท้ ฉะนั้นคาถานี้จึงเป็นอุทาหรณ์ของการแก้ไข
วิรุทธัตถันตรโทษ

ที่จริงคาถานี้เป็นแปลคือผู้เขียนต้องการให้คิด จึงใช้เนื้อความลวงไว้เพื่อให้เข้าใจผิดเรียกว่า วัณฺณจิตาปเหล
ผู้ที่ไม่เข้าใจแปลก็มีโทษ ส่วนผู้รู้ว่าเป็นแปลก็แปลได้ถูกต้องไม่มีโทษ

อีกอย่างหนึ่งการตัดบทผิด ก็ทำให้ต้องโทษได้ เช่น “**อิมมา อนจฺจริยา คาถาโย ปุพฺเพ อสฺสุตฺตปุพฺพา
ปฏฺวิภุสฺ**” (พระบาลี) คาถาทั้งหลายเหล่านี้ไม่เคยได้ยินแล้วในกาลก่อน ปรากฏแล้ว น่าอัศจรรย์ ๆ.

ในที่นี้บ่ทว่า อนจฺจริยา ตัดบทได้ ๒ อย่างคือ อนุ+อจฺจริยา (น่าอัศจรรย์ ๆ) และ น+อจฺจริยา (ไม่น่าอัศจรรย์)
หากตัดอย่างหลังก็ผิดความจริงไป เพราะสิ่งที่ไม่เคยได้ยิน หรือไม่เคยมีมาก่อน แล้วมาขึ้น เป็นที่น่าแปลก
แต่กลับบอกว่าไม่น่าแปลก เช่นนี้จึงต้องโทษ

คำว่า **วินายก** ตามนัยแรกแปลว่า “ครุฑ” มาจาก วิ (นก) + นายก (หัวหน้า) มีรูปวิเคราะห์ว่า

วินิ ปกฺขินิ นายโก วินายโก. หัวหน้าของนก ชื่อว่า วินายกะ

ตามนัยหลังแปลว่า “ผู้นำเหล่าสัตว์” มาจาก วิ บทหน้า + นิ ธาตุ (นย = นำไป) + ญฺ บัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

สตฺเต วินตฺติ วินายโก. ผู้นำเหล่าสัตว์ ชื่อว่า วินายกะ

คำว่า **นาค** ตามนัยแรกแปลว่า “นาค” มาจาก น (หาไม่ได้) + อค (สัตว์ไม่ไป) มีรูปวิเคราะห์ว่า

น คจฺจตฺติ อโค, น อโค นาโค. สัตว์ที่ไม่ไป ชื่อว่า นาคะ

ตามนัยหลังแปลว่า “ผู้ไม่มีความชั่ว” มาจาก น (ไม่) + อาคุ (ความชั่ว) มีรูปวิเคราะห์ว่า

นตฺถิ อาคุ เอตฺสสฺสตี นาโค. ผู้ไม่มีความชั่ว ชื่อว่า นาคะ

คำว่า **โคตม** ตามนัยแรกแปลว่า “วัวประเสริฐ” มาจาก โค ศัพท์ + ตม บัจจัยในวิเสสตัดทิต
มีรูปวิเคราะห์ว่า **อติสเยน โค โคตโม.** วัวประเสริฐสุด ชื่อว่า โคตมะ

ตามนัยหลังแปลว่า “ผู้เป็นวงศ์โคตมะ” มาจาก โคตม คัพพ์ + ณ ปัจจัยในอปัจจัตถิต มีรูปวิเคราะห์ว่า

โคตมสฺส อปฺจํ โคตโม. วงศ์ของฤาษีโคตมะ ชื่อว่า โคตมะ

คำว่า **มหามติ** ในนัยทั้งสองแปลว่า “ผู้มีปัญญามาก” มีรูปวิเคราะห์ว่า

มหตี มติ อสฺสชาติ มหามติ. ผู้มีปัญญามาก ชื่อว่า มหามติ.

คำว่า **ปณิต** ตามนัยแรกแปลว่า “รสหวาน” ตามนัยหลังแปลว่า “ผู้ประเสริฐ” มีรากศัพท์เหมือนกัน ในนัยทั้งสอง มาจาก ป บทหน้า + นิ ธาตุ (นเย = นำไป) + ต ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปธานตฺตํ นิโต ปณินโต. ปณิตะ คือสิ่งที่ถูกนำไปสู่ความเป็นประธาน = รสหวาน, ประเสริฐ

คำว่า **รสาเปต** ทั้งสองนัยแปลว่า “ปราศจากรส” ตามนัยแรกหมายถึงปราศจากรสหวาน ตามนัยหลังหมายถึงปราศจากรสรักเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

รสโต อเปโต รสาเปโต. รสาเปตะ คือ สิ่งที่ปราศจากรส

อรรถยัตถโทษ

บทวิเสสณะมีอรรถเกินวิเสสยะ

๒๒. **วิเสสยมริกํ เยน-**
โองาสิตาเสสทิสो

ธฺยตุถเมตํ ภเว ยถา,
ขฺชฺชฺชโตยํ วิราชเต.

วิเสสยํ อ.บทวิเสสยะ **อริกํ** อันเกินไปโดยอรรถ(มีอรรถเกินไป) **เยน** เพราะบทวิเสสณะใด **เอตํ** อ.บทวิเสสณะนั้น **อธฺยตุถํ** เป็นบทมีอรรถยัตถโทษ **ภเว** ย่อมเป็น **ยถา** อ.อุทาหรณ์ **“โองาสิตาเสสทิสो ขฺชฺชฺชโตยํ วิราชเต”** **อยํ** **ขฺชฺชฺชโต** อ.หึ่งห้อย **นี้** **โองาสิตาเสสทิสो** ผู้มีทศทั้งปวงอันตนให้สว่างแล้ว **วิราชเต** ย่อมรุ่งเรือง.

“บทวิเสสยะมีข้อความเกินไปด้วยบทใด บทนั้นเป็นอรรถยัตถโทษ เช่น หึ่งห้อยนี้ส่องสว่าง ทั่วทุกทิศทาง”

วิเสสณะบทที่มีเนื้อความยิ่งเกินกว่าปกติ ขยายบทวิเสสยะ ไม่เหมาะสมต่อความเป็นจริง ชื่อว่าอรรถยัตถโทษ (โทษที่มีเนื้อความยิ่งเกิน) ในที่นี้บทว่า **โองาสิตาเสสทิสो** (ส่องทศทั้งปวงให้สว่างไสว) เป็นบทวิเสสณะของ **ขฺชฺชฺชโต** และกล่าวเนื้อความยิ่งเกินปกติว่า แสงของหึ่งห้อยทำทศทั้งปวงให้สว่าง เช่นนี้เกินความเป็นจริงของหึ่งห้อย ไม่เหมาะสม แต่เหมาะสมกับวิเสสยะบท คือ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มากกว่า ดังนั้นบทว่า **โองาสิตาเสสทิสो** จึงเป็นอรรถยัตถโทษ เพราะการกล่าวเกินความจริง

อุทาหรณ์ในพระบาลี ในติกนิบาต ชัมพูชาทกชาดก สุนัขจึงจอกเห็นอีกากินลูกหว่า ก็อยากกินลูกหว่าบ้าง จึงพูดชมอีกาในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้อีกาพึงพอใจต่อการให้ลูกหว่า จึงกล่าวคาถาขึ้น ว่า

โกย๋ พินทุสุโร วคฺค

สรวนตฺตานมุตฺตโม,

อจฺจุโต ชมฺพุสาขาย

โมรจฺจาโป กุชฺติ.

อัย อ.เจ้านกน้อยนี้ พินทุสุโร มีเสียงกลมกล่อม วคฺค มีเสียงน่ายินดี อุตฺตโม สูงสุด สรวนตฺตาน กว้านก ท. ตัวมีเสียงไพเราะ อจฺจุโต เกาะอยู่ ชมฺพุสาขาย บนกิ่งต้นหว้า กุชฺติ ผู้ซึ่งน้อย(อาชญาที่ใช้เป็นนาม) โมรจฺจาโป เพียงดั่งนกยูงน้อย โก เป็นนกอะไรหนอ โทติ ย่อมเป็น

“ใครหน้มีเสียงไพเราะหยดย่อย ยอดเยี่ยม จับอยู่ที่กิ่งต้นหว้า เจรจาดด้วยลำเนียงอันหาพอใจ คล้ายลูกนกยูง”

ฝ่ายอีกาก็พูดชมสุนัขจึงจอกเช่นกัน ว่า

กฺลปฺตุโต ปชานาติ

กฺลปฺตุตํ ปสฺสิตฺตํ

พฺยคฺขจฺจาปสฺรีรวณฺณ

ภฺยชฺ สมฺม ทหามิ เต.

กฺลปฺตุโต อ.กฺลปฺตฺร ปชานาติ ย่อมรู้จัก ปสฺสิตฺตํ เพื่ออันสรรเสริญ กฺลปฺตุตํ ซึ่งกฺลปฺตฺร ด้วยกัน สมฺม แนะนำ พฺยคฺขจฺจาปสฺรีรวณฺณ ผู้มีผิวพรรณเหมือนกับลูกเสือโคร่ง ตฺว อ.ท่าน ภฺยชฺ จงบริโภคนกเถิด อหํ อ.เรา ทหามิ จะให้ (ชมฺพุผลานิ ซึ่งผลแห่งหว้า ท.) เต แก่ท่าน.

“กฺลปฺตฺรรู้จักสรรเสริญกฺลปฺตฺรด้วยกัน นี่ท่านผู้มีผิวพรรณเช่นกับลูกเสือโคร่ง เชิญท่าน บริโภคนกเถิดเพื่อน เราจะให้ลูกหว้าสุกแก่ท่าน”

ในคาถาแรก บทวิเสสณะว่า พินทุสุโร (ผู้มีเสียงกลมกล่อม) วคฺค (ผู้มีเสียงไพเราะ) และ อุตฺตโม (ผู้เสียงประเสริฐสุด) โมรจฺจาโป (เหมือนลูกนกยูง) ไม่เหมาะต่ออีกา แต่กลับเหมาะสมกับนกยูง ดังนั้น บทเหล่านี้จึงเป็น อรรถัตถโทษ

ส่วนคาถาหลัง บทวิเสสณะว่า พฺยคฺขจฺจาปสฺรีรวณฺณ (ผู้มีผิวพรรณเหมือนกับลูกเสือโคร่ง) ก็เป็น อรรถัตถโทษเช่นกัน

คำว่า โภภาสิตาเสสทิโส มีรูปวิเคราะห์ว่า

โอภาสิตา อเสสทิสา เยนาติ โภภาสิตาเสสทิโส. ผู้มีทศทั้งปวงอันตนส่องสว่างแล้ว ชื่อว่า โภภาสิตาเสสทิสะ

การแก้อัศจรรย์โทษ

อรรถตุลสุต ยถา

๗๒. กถิ ตาทีคุณภาเว
โองาสิตาเสสทีโส

โลกิ โตเสติ พุชชโน,
ขชชโต นาม กิ ภเว.

(ปริหาโร อ.การแก้ไข) อรรถตุลสุต ซึ่งอัศจรรย์โทษ ยถา เช่น พุชชโน อ.ทรรชน(คนชั่ว) โลกิ ยังหมุชชโน โตเสติ ย่อมให้ยินดี กถิ ได้อย่างไร ตาทีคุณภาเว เพราะความไม่มีแห่งตาทีคุณ (น โตเสติ เอว ย่อมให้ยินดีไม่ได้นั่นเทียว) ขชชโต นาม ชื่อ อ.หิงห้อย โองาสิตาเสสทีโส ผู้มีทศทั้งสิ้นอันตนให้สว่างอยู่ กิ ภเว เป็นไปได้อย่างไร (น ภวติ เอว เป็นไปไม่ได้นั่นเทียว).

“การแก้ไขอัศจรรย์โทษ เช่น เมื่อไม่มีคุณธรรมเช่นนั้น ทรรชนจะทำให้ชาวโลกยินดีได้อย่างไร ขึ้นชื่อว่าหิงห้อยที่ส่องสว่าง ทั่วทุกทิศ พึงมีได้อย่างไร”

บทว่า โองาสิตาเสสทีโส แม้จะมีโทษ แต่ด้วยความฉลาดของกวีที่นำความอื่นมาประกอบดัดแปลงใหม่ โดยมีบทแสดงคำถามว่า กิ ภเว (พึงมีได้หรือ) เข้าคุม ความเป็นโทษของบทนั้นก็หมดไป กลายเป็นคุณขึ้นได้ ฉะนั้น บทว่า โองาสิตาเสสทีโส จึงไม่เป็นอัศจรรย์โทษ

ตาทีคุณ คือความไม่หวั่นไหวในอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณ (พระอรหันต์) คนชั่วไม่สามารถทำให้ชาวโลกเสื่อมใสในตนเองได้ เพราะไม่มีคุณที่น่าเสื่อมใสจันใด หิงห้อยมีแสงน้อย ก็ไม่สามารถทำให้โลกให้สว่างได้จันนั้น ดังนั้นในที่นี้บทว่า กถิ ตาทีคุณภาเว และบทว่า กิ ภเว จึงเป็นบทแก้ไขโทษ.

กิลิฏฐโทษ

บทที่รู้อรรถได้ยาก

๒๓. ยสุตถาวคโม ทุกโข
กิลิฏฐิ ตํ ยถา ตาย

ปกตยาทวิภาคโต,
โสยมาลิจฺจเต ปิยา.

อถถาวคโม อ.การรู้อรรถ ทุกโข ยาก ปกตยาทวิภาคโต โดยการจำแนกซึ่งปกติคือลิงค์ และธาตุเป็นต้น ยสุต แห่งบทใด อตถิ มีอยู่ ตํ อ.บทนั้น กิลิฏฐิ ชื่อว่าบทอันมีกิลิฏฐโทษ ยถา อ.อุทาหรณ์ “ตาย โสยมาลิจฺจเต ปิยา” โส อัย อ.บุรุษนั้น ตาย ปิยา อันภรรยาที่รักกัน อาลิจฺจเต ย่อมกอด.

“การรู้ความแห่งบทใด ยากด้วยการจำแนกปกติเป็นต้น บทนั้น ชื่อว่า กิลิฏฐะ เช่น ผัวนั้น ถูกเมียนั้นกอดไว้”

บทใดมี ธาตุ วิภัติ และปัจจัย อันรู้ได้ยาก เหมือนกับกระจกเป็นฝูงละของสองหน้าเห็นไม่ชัด เพราะต้องคิดถึงรูปศัพท์เดิม จึงจะรู้ความ บทนั้นชื่อว่า เป็นกิลิฏฐโทษ ตามอุทาหรณ์ว่า “**ไสย วลฺลโม ตาย ปิยา อาลิ่งคฺยเต**” (บุรุษนั้นถูกภรรยาหักอกอยู่)

บทว่า **ปิยา** ในอุทาหรณ์มาจาก ปี ศัพท์ที่แปลว่า “ภรรยา” ลงตติยวิภัติในอรรธอนันนิตกัตตา บทนี้เข้าใจยาก ไม่ปรากฏธาตุปัจจัย มีแต่คำว่า ปิยา ที่ลงปฐมวิภัติแปลว่า “ภรรยารัก” จึงเป็นกิลิฏฐโทษ ดังคำอธิบายในฎีกาใหม่ว่า

ปิเนตฺติ ปี นารี, ตาย ปิยา. เอตุถ ปิยาสงฺฆาตาย วลฺลภาย กถเน ปีสพฺพสฺส อวิสทตฺตา ปิยาติ ปทํ กิลิฏฺฐํ.

“หญิงใดยอมทำบุรุษให้เอิบอิม เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า ปี (บุรุษนั้น) ถูกเมียหักอกไว้ บทว่า ปิยา ในคานานี้เป็นกิลิฏฐโทษ เพราะ ปี ศัพท์ไม่ปรากฏชัดในการกล่าวถึงภรรยารักที่เรียกว่า ปิยา”

คำว่า **ปี** มาจาก ปี ธาตุ (ตปฺเน = เอิบอิม) + อ ปัจจัย + อี อิตถิปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปิเนตฺติ ปี. ผู้ยังบุรุษให้เอิบอิม ชื่อว่า ปี.

ปกติ หมายถึง รูปเดิมของบทอันได้แก่ลิงค์และธาตุ ลิงค์เป็นรูปศัพท์เดิมของนามบทก่อนจะลงวิภัติ ส่วนธาตุเป็นรูปศัพท์เดิมของบทกริยาก่อนจะลงปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปจฺยยา ปฺรุมํ กรียตฺติ ปกฺติ. ศัพท์ที่ทำไว้ก่อนวิภัติและปัจจัย ชื่อว่า ปกติ

อาทิ ศัพท์ใน ปกตฺยาทิ หมายถึงปัจจัยและอาเทศ

ปัจจัย หมายถึง ศัพท์ที่ลงหลังปกติศัพท์ ในที่นี้ หมายถึง วิภัติและปัจจัย เช่น วิภัตตินามลงหลังลิงค์ วิภัตติอาษาตลงหลังธาตุ ตฺทิตปัจจัยลงหลังลิงค์ และ กิตปัจจัยลงหลังธาตุ

ปิยา ในคานานี้นำไปใช้เป็น ปเหลสิ จึงพ้นโทษได้ โสย ในฐานะที่มีศัพท์นาม ๒ ตัวเช่นนี้ ต้องแปลเพียงตัวหน้าเท่านั้น เนื่องจากตัวหน้าเป็นประธาน เป็นสิ่งที่ผู้กล่าวประสงค์ ส่วนศัพท์นามตัวหลังเป็นเพียง วาจาลิฏฐุแทนนั้น เพื่อให้คำพูดสละสลวยขึ้นดังมี ปริภาสาว่า

“ทฺวีสุ สพฺพนาเมสุ ปุพฺพเมว ปฺรานํ”

“บรรดาสรรพนาม ๒ บท บทหน้าเท่านั้นเป็นประธาน”

แก้กิลิฏฐโทษ

๗๓. ปเหลิกาย'มารุพฺหา น หิ ทุฏฺจา กิลิฏฺฐตา,
 ปียา สุขาลิงฺคิตํ ก- มาลิจฺจติ นุ โน อิติ.

กิลิฏฐตา อ.ความเป็นแห่งบทเคราะห์หมองคือรู้ได้ยาก อารุพฺหา อันถูกยกขึ้น ปเหลิกาย
 ในปเหลี น หิ ทุฏฺจา ไม่ต้องโทษนั้นเทียว อุทาหรณํ อ.อุทาหรณ์ว่า “ปียา สุขาลิงฺคิตํ กมาลิจฺจติ
 นุ โน”. สุขํ อ.ความสุข โน อาลิจฺจติ นุ ย่อมไม่รั้งตั้งละหรือ กํ ซึ่งใคร ปียา อาลิจฺจติ
 อันภรรยาจักถอดแล้ว.

“กิลิฏฐโทษที่ยกขึ้นในปเหลี ไม่เป็นข้อเสียหาย ดังอุทาหรณ์ว่า ความสุขย่อมไม่จับใจใคร
 ที่ถูกเมียรักถอดหรือ”

บทว่า ปียา มาจากศัพท์เดิมว่า ปี (ภรรยา) + นา ตติยวิภัติ เอานา เป็น ยา รัสสะ อี เป็น อี
 สำเร็จรูปเป็น ปียา เป็นกิลิฏฐโทษ ตามที่กล่าวมาแล้วในคาถาที่ ๒๓ แต่ในคาถานี้ไม่เป็นกิลิฏฐโทษ
 เพราะถูกยกขึ้นในปเหลีคือปริศนา และนับเข้าในปเหลีประเภทที่ ๖ คือ ผรุสฺยปเหลี

บทว่า ปเหลี มาจาก ป บทหน้า + หิล ธาตุ (หากรณ = ในการกระทำความสนุกสนาน) + ณ ปัจจัย
 + อี อิตถิปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปกาเรน หิลนฺติ เอตยาติ ปเหลี.

ปริศนาเป็นเครื่องกระทำความสนุกสนานโดยประการต่าง ๆ ชื่อว่า ปเหลี.

บัณฑิตมักประกอบปเหลีในฐานะ ๓ ประการ คือ

๑. กีฬาโคฎฐวิโมหะ ในเวลาแสดงออกซึ่งความขบขันในการเล่น คือ หายกันเล่นสนุกสนาน
๒. อากิณณมันฺตนะ ในการศึกษาผู้รูปเหลีในที่มีบุคคลมากมาย
๓. พรพยาโมหนะ ในเวลาที่ต้องการให้บุคคลอื่นสับสน เข้าใจผิด

เมื่อแก้ กิลิฏฐโทษแล้ว ก็กลับเป็นปสาทคุณ

ยมกเป็นต้นบางอย่างนับเข้าในกิลิฏฐโทษ

๒๔. ยํ กิลิฏฺฐปทํ มนฺทา- ภิชฺเยยํ ยมกาทิกํ,
 กิลิฏฺฐปทโทเสว ตมฺปิ อนฺโต กรียติ.

ยํ ยมกาทิกํ อ.บทมียมกเป็นต้นใด กิลิฏฺฐปทํ มีบทอันเมื่อรรถเคราะห์หมองคือคนสามัญ
 แปลไม่ออก มนฺทาภิชฺเยยํ มีอรรถน้อย อตฺถิ มีอยู่ ตํปิ อ.บทยมกเป็นต้นเมื่อนั้น อนฺโต กรียติ
 ย่อมถูกกระทำภายใน กิลิฏฺฐปทโทเสว ในกิลิฏฐโทษนั้นเทียว.

“ถ้อยคำจำพวกยวมกเป็นต้นที่มีบทไม่ชัดเจน สื่อความหมายได้น้อย ย่อมถูกจัดเข้าในกิลิฏฐโทษ เช่นกัน”

ยวมก คือบทซ้ำกันอย่างน้อย ๒ บท มีอรรถต่างกัน เช่น กุสลากุสลา (กุศลและอกุศล) เป็นต้น พร้อมทั้งปะเลลี คือ ปริศนา ไม่จัดเป็นกิลิฏฐโทษ ถ้าหากบทซ้ำกัน และอรรถเหมือนกัน จัดเป็นกิลิฏฐโทษ

อาทิ คัมภีร์ ในบทว่า ยวมกาทิ หมายถึง ปะเลลี คือกลบท หรือ ปริศนา ทางภาคอีสานเรียกว่าผญา สำหรับทายเล่นเพื่อความสนุกสนาน “มีมาตัวหนึ่งวิ่งหนีเจ้าของด้วยความเร็ว ทำอย่างไรมาจึงจะกลับมา”.

ยวมกและปะเลลีที่ประกอบด้วยลักษณะ ๒ ประการ คือ มีบทหม่นหมอง(ฐุ้ยาก) และสื่อความหมายได้เพียงเล็กน้อย เป็นสิ่งที่นักกวีไม่ปรารถนา ย่อมจะจัดเข้าในกิลิฏฐโทษเช่นเดียวกัน

คำว่า **กิลิฏฐปท** มีรูปวิเคราะห์ว่า

กิลิฏฐา นิ ปทานิ ยสุสชาติ กิลิฏฐปท. บทที่เป็นยวมก มีบทอันหม่นหมองคือไม่ชัดเจน ชื่อว่า กิลิฏฐปท.

คำว่า **มนุทาภิเธยย** มีรูปวิเคราะห์ว่า

มนุโท อภิเธยโย ยสุสชาติ มนุทาภิเธยย. มนุทาภิเธยยะ คือ บทที่มีเนื้อความน้อย

ยวมกที่ไม่มีโทษนักกวีปรารถนา

๒๕. **ปติตสทฺทจรจิต**

ลิลิฏฐปทสนฺธิก

ปสาทคุณสยฺยุดต

ยวมก มตเมทิส.

ยวมก อ.ยวมกะ **ปสาทคุณสยฺยุดต** อันประกอบด้วยปสาทคุณ **ปติตสทฺทจรจิต** ถูกจรณาแล้ว ด้วยศัพท์อันรู้ได้ง่าย **ลิลิฏฐปทสนฺธิก** อันมีการสัมพันธ์บทอันไม่ไกลคือสนธิอันสละสลวย **อิทิส** อันเช่นนี้ **มต** อันบัณฑิตปรารถนาแล้วคือยอมรับรู้.

“ยวมกะที่จรณาด้วยศัพท์ที่ชัดเจน มีการเชื่อมต่อดีอย่างสละสลวย ประกอบด้วยปสาทคุณ แบบนี้จึงเป็นที่ยอมรับของนักกวี”

ยวมกที่ถูกลักษณะ ๒ ประการคือ

๑. ต้องใช้ศัพท์ที่ชัดเจนคนนิยม รู้จักกันมาก.

๒. ต้องเชื่อมต่อดีอย่างสละสลวย สัมพันธ์บทไม่ไกลกัน.

มี ๒ อย่างนี้ก็ชื่อว่ายวมกอันประกอบด้วยประสาทคุณ ซึ่งต่างจาก วิจฉา (คำซ้ำ) เพราะวิจฉา ซ้ำกันทั้งบททั้งอรรถ เช่น **คาเม คาเม** ทุก ๆ หมู่บ้าน

คำว่า **ปติตสทฺทจรจิต** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปติตทา สทฺทา ปติตสทฺทา, ปติตสทฺเทห รจิต ปติตสทฺทจรจิต. ยวมกะที่จรณาด้วยศัพท์ที่ชัดเจน ชื่อว่า ปติตสทฺทจรจิต

คำว่า **ลิลิตรูปทสนธิ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ลิลิตสนธิดี **ลิลิตญา**, **ปทาน** **สนธิโย** **ปทสนธิโย**, **ลิลิตญา** **ปทสนธิโย** **ยสุชาติ** **ลิลิตรูปทสนธิ** **กัม**
 ยมกที่มีสัมผัสแห่งบทอันสละสลวย ชื่อว่า **ลิลิตรูปทสนธิ** กะ.

สัมผัสบทในที่นี้หมายถึง ความสัมพันธ์โดยเป็นกัตตา กิริยาของบทต่างๆ ในประโยคสัมผัสของบทต่างๆ เหล่านี้ หากมีความห่างกันจนเกินประมาณ ถือว่าเป็นลิลิตรูปทสนธิ ในที่นี้กล่าวถึงยมกที่มีความสัมพันธ์ของบทอันไม่ห่างกันนักมีความแนบชิดของบทมากที่สุด.

ลักษณะและประเภทของยมก

๒๖. **อพยเปต์ พยเปตยมก-** **มาตุตาเนกวรรณช,**
ยมก ตมจ ปาทาน- **มาทิมชมนุดโคจร.**

ยมก อ.ยมกอะ **อาตุตาเนกวรรณช** อันเกิดด้วยอักษรมากเพราะสวด ๒ ครั้ง **ติธา** มี ๓
 อย่าง **อิตติ** คือ **อพยเปต์** อ.อพยเปตยมกด้วย **พยเปต์** อ.พยเปตยมกด้วย **อณณ**
 อ.อุภยมิสสยมกอะอันอื่นจากยมกทั้งสองนั้นด้วย **จ** นอกจากนั้น **ต** อ.ยมก ๓ อย่างนั้น
อาทิมชมนุดโคจร มีที่ตั้งอยู่คือในเบื้องต้น ท่างกลาง และที่สุด **ปาทาน** ของบาทคาถา ท.
โหติ ยอมมี.

“ก็ยมกนั้นเกิดจากอักษรหลาย ๆ พยางค์กล่าวซ้ำกัน มีทั้งแบบไม่มีคำอื่นแทรก
 แบบมีคำอื่นแทรก และแบบผสมกัน มีที่ใช้ทั้งต้นบาท กลางบาท และท้ายบาท”

ยมก คือ บทซ้ำกัน แต่มีวรรคต่างกัน ท่านแสดงข้อความนี้ด้วยคำว่า **อาตุตาเนกวรรณช** (เกิดจากอักษร
 หลายพยางค์ซ้ำกัน)

ท่านจำแนกประเภทของยมกไว้ ๓ ประเภท คือ

๑. **อพยเปตยมก** บทซ้ำกันไม่มีพยางค์อื่นคั่นในระหว่าง

อ. สุชนาสุชนา กุสลากุสลา เป็นต้น

๒. **พยเปตยมก** บทซ้ำกันที่มีพยางค์อื่นคั่นในระหว่าง

อ. ปิเยน วจสา สพุเพ ปิเยนาปิยภาณิน เป็นต้น

๓. **อุภยเปตยมก** บทซ้ำกันที่มีบทอื่นคั่นบ้าง ไม่คั่นบ้าง (ผสมกันทั้งสองอย่าง)

อันหนึ่ง ยมกทั้ง ๓ ประเภทนั้น ตามสถานที่ตั้ง คือ เบื้องต้นบาทบ้าง ท่ามกลางบาทบ้าง
 และที่สุดของบาทคาถาบ้าง ตามแต่จะสามารถจรรณาไว้ตรงไหน จึงแยกออกเป็น ๓ อีกตามวิสัย คือ

๑. ปาทาทียมก ยมกต้นบาท
 ๒. ปาทมัชฌยมก ยมกกลางบาท
 ๓. ปาทันตยมก ยมกปลายบาท

บทที่ซ้ำกันมี ๔ ประเภท

๑. ยมก คือบทซ้ำกัน มีอรรถต่างกัน
อุ. สุขนาสุขนา สพฺเพ.
 ภาษาไทยว่า **สองแสนสอง, คนสวຍก็สวຍจริง ๆ**
๒. วิจฉา คือบทซ้ำกัน อรรถเหมือนกัน
อุ. คาเม คาเม ชลํ อตุถิ. น้ำมีอยู่ทุก ๆ บ้าน.
๓. อาเมทิตะ คือบทซ้ำกัน อรรถเหมือนกัน
อุ. สປไป สປไป ฐ ๑.
๔. อาริกขัญญะ คือบทกิริยาซ้ำกัน
อุ. ภูตฺวา ภูตฺวา คจฺจติ. กินแล้ว ๆ ไป. **ธเม ธเม. เป้ ๑.**

คำว่า **อพฺยเปต** มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิสทิเสน (วณฺเณน) อเปตํ พฺยเปตํ. ยมกอันถูกอักษรที่ไม่เหมือนกันคั่นกลาง.

น พฺยเปตํ อพฺยเปตํ. ยมกอันไม่ถูกอักษรอันไม่เหมือนกันคั่นกลาง

คำว่า **อาวฺตฺตฺตานเภาวณฺณช** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อา ปุณฺปนุํ วฺตฺตฺตา อาวฺตฺตฺตา. อักษรที่ถูกกล่าวซ้ำกัน **อา** อุปสรรคในที่นี้กล่าวอรรถคือ **ปุณฺปนุํ** (บ่อย ๆ),

อเนเก จ เต วณฺณา จาติ อเนกาวณฺณา. อักษรอันมากมาย ชื่อว่า **อเนกาวณฺณะ**

อาวฺตฺตฺตาเยว อเนกาวณฺณา อาวฺตฺตฺตานเภาวณฺณา. อักษรอันมากมายที่ถูกกล่าวซ้ำกัน ชื่อว่า **อาวฺตฺตฺตานเภาวณฺณะ**

อาวฺตฺตฺตานเภาวณฺณหิ ชาตํ อาวฺตฺตฺตานเภาวณฺณช. ยมกที่เกิดด้วยอักษรจำนวนมากที่กล่าวซ้ำกัน ชื่อว่า **อาวฺตฺตฺตานเภาวณฺณะ** **วณฺณ** ศัพท์ในที่นี้ หมายถึง อักษรมี **ก** เป็นต้น ที่รวมสระและพยัญชนะ.

อัพยเปตปฐุมปาทาเทียมก

(ยมกตบพาทแรกไม่มีพยางค์อื่นคั่น)

๒๗. **สุขนา'สุขนา สพเพ** **คุณนาปี วิเวกโน,**
วิเวกั น สมายนติ **อวิเวกชนนติเก.**

สหเพ อ.ชน ท. หังปวง **สุขนา** คือ อ.สาธุชนคนดี ท. ด้วย **อสุขนา** คือ อ.คนชั่ว ท. ด้วย **วิเวกโนปี** แม่เป็นผู้แตกต่ากัน **คุณน** ด้วยคุณความดีและความชั่ว **สมานา** มีอยู่ **น สมายนติ** ย่อมไม่ถึง **วิเวกั** ซึ่งความแตกต่ากัน **อวิเวกชนนติเก** ในสถานที่ของผูไม่มีความรู้ที่จะจำแนก.

“คนดีและคนไม่ดีทั้งมวล แตกต่างกันโดยคุณธรรม ย่อมไม่ถึง ความต่ากันในสำนักของชนผูไม่รู้จักแจกแจง”

คาถานี้มีความหมายว่า คนดีและคนไม่ดี เป็นผูต่ากันโดยคุณธรรมภายใน ไม่ปรากฏให้เห็นด้วยมั่งสัจจะ ความต่ากันของคุณธรรมนั้นไม่ประจักษ์แก่คนที่ไม่รู้จักจำแนกว่าอะไรเป็นโทษที่ควรเว้น อะไรเป็นคุณที่ควรบำเพ็ญ เช่น อัครสาวกทั้งสองไปสู่นักของพระเทวทัต พระเทวทัตเห็นพวกท่านเหมือนกับบริวารของตน

บทว่า สุขนาสุขนา เป็นบทซ้ำกันและไม่มืบทอื่นมาคั่นในระหว่าง จึงได้ชื่อว่า อัพยเปตะ และเมื่อตัดบทยอกว่า สุขนา + อสุขนา ทั้งสองนั้นมืเนื้อความต่ากัน คือ คำแรกหมายถึงสัตบุรุษ คำหลังหมายถึงอสัตบุรุษ จึงได้ชื่อว่า ยมก และยมกนี้ตั้งอยู่ในเบื้องแรกของบทคาถา จึงได้ชื่อว่า อัพยเปตปฐุมปาทาเทียมก.

อัพยเปตปฐุมปาทาเทียมก

๑. เรียกว่า ยมก เพราะมืบทซ้ำกัน มีอรรถต่ากัน.
๒. ตั้งอยู่ในบทที่หนึ่ง เรียกว่า ปฐุมปาทาติ.
๓. ไม่มีบทอื่นคั่น เรียกว่า อัพยเปตะ.

คุณ ในที่นี้ หมายถึง คุณงามความดีมีศีลของสัตบุรุษ และคุณที่ไม่ดีมีกรรมชั่วของอสัตบุรุษ,
คำว่า **วิเวกั** มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิวิจจนั วิเวโก. ความแตกต่ากัน ชื่อว่า วิเวกะ.

คำว่า **วิเวก** หมายถึง กิริยาความแตกต่ากันโดยตรง แต่หมายถึงปัญญาซึ่งเป็นเครื่องจำแนกโดยอ้อม (ฐานูปจาระ กล่าวถึง ฐานะคือความแตกต่ากัน แต่หมายถึง ฐานะคือปัญญาเครื่องจำแนก)

วิเวโก เยสั อตถิติ วิเวกโน. ชนผูมีความต่ากัน(มีปัญญาจำแนก) ชื่อว่า วิเวกั.

อัพยเปตปฐุมหุติยตติยปาทาหิยมก

๒๙. **สาทรํ สา ทริ หนตุ** **วิหิตา, วิหิตา มยา**
วณฺหนา วณฺหนามาน- **ภาชเน รตนตฺตये.**

ยา วณฺหนา อ.การกราบไหว้ใด **รตนตฺตये** ในพระรัตนตรัย **วณฺหนามานภาชเน** อันเป็นที่ตั้งแห่งการกราบไหว้ ความยินดีและชอบ **มยา** อันข้าพเจ้า **วิหิตา** (ตัวหลัง) กระทำแล้ว **สาทรํ** อันเป็นไปกับด้วยความเคารพ **สา วณฺหนา** อ.การกราบไหว้ **วิหิตา** (ตัวหน้า) อันเกื้อกูลโดยพิเศษจากการออกไปจากวิภูฏทุกซ์ **หนตุ** ขอจงทำลาย **ทริ** ซึ่งความเร่าร้อน อันเป็นไปในกายและในจิต (**เม** ของข้าพเจ้า).

“การกราบไหว้ที่มีประโยชน์อย่างพิเศษ อันข้าพเจ้ากระทำไว้ ด้วยความเคารพ ในพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นภษณะทรงการกราบไหว้บูชาไว้ จงบำบัดความกระวนกระวายเกิด”

ยมกที่อยู่ต้นบาทที่ ๑-๒-๓ ไม่มีพยางค์อื่นแทรก หมายถึงคำในบาททั้งสาม คือ **สาทรํ สา ทริ, วิหิตา วิหิตา, วณฺหนา วณฺหนา** ฉะนั้นจึงชื่อว่า อัพยเปตปฐุมหุติยตติยปาทาหิยมก

คำว่า **สาทรํ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

สท อาทเรน วตฺตมานํ สาทรํ. (สาทระ คือ พร้อมด้วยความเคารพ) สัมพันธ์เป็นกิริยาวิเสสณะของวิหิตา

คำว่า **วิหิตา** บทแรกมาจาก **วิ + หิต** (ประโยชน์เกื้อกูล) ใช้เป็นวิเสสณะของ **สา วณฺหนา** ส่วนคำหลังมาจาก **วิ + ฐา** (ธารณ = ทรงไว้) + **ต** บัจจย ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ มีอรรถว่า “กระทำแล้ว”

คำว่า **วณฺหนามานภาชเน** มีรูปวิเคราะห์ว่า

วณฺหนา จ มาโน จ วณฺหนามานานิ. การกราบไหว้และการบูชา ชื่อว่า **วณฺหนามานะ**

วณฺหนามานานิ ภาชเน วณฺหนามานภาชเน. ที่ตั้งแห่งการกราบไหว้และการบูชา ชื่อว่า **วณฺหนามานภาชณะ**

อัพยเปตจตฺกปาทาหิยมก

๓๐. **กมลํ ก'มลํ กตฺตุ-** **วโนโ ทวโน'มฺพริ,**
สุคโต สุคโต โลกํ **สहितํ ส หิตํ กริ.**

กมลํ อ.ดอกบัว **โหติ** ย่อมมี **อลํ กตฺตุ** เพื่อประดับ **กํ** ซึ่งน้ำ **วโนโ** อ.เมฆ **อวโนโ** ผู้ให้ซึ่งการรักษา(ฝนรักษาข้าวไม่ให้เหี่ยวเฉา) **โหติ** ย่อมมี **อลงฺกตฺตุ** เพื่อประดับ **อมฺพริ** ซึ่งทองฟ้า **โส สุคโต** อ.พระพุทธรูปพระองค์นั้น **สุคโต** ผู้มีพระวาจาอันไพเราะ **กริ** ผู้ทรงกระทำอยู่ **हितํ** ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล **สहितํ** อันเป็นไปพร้อมกันคือความบริบูรณ์ **โหติ** ย่อมมี **อลงฺกตฺตุ** เพื่อประดับ **โลกํ** ซึ่งโลกทั้ง ๓.

“ดอกบัวมีเพื่อประดับห้องน้ำ เมฆที่ให้การรักษามีเพื่อประดับท้องฟ้า พระสุคตเจ้าผู้ทรง มีพระวาจาไพเราะ ผู้ทรงกระทำสิ่งเกื้อกูลที่พร้อมบริบูรณ์นั้นทรงบังเกิดมีเพื่อประดับโลก”

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกเพื่อแนะนำสั่งสอนชาวโลกให้กระทำความดีทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ตน และ ประโยชน์ท่าน ดังนั้นจึงกล่าวว่า “พระสุคตเจ้าพระองค์นั้นมีเพื่อประดับโลก” ความจริงในสมัยที่ไม่มี พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ชาวโลกมักทำความชั่วเบียดเบียนกัน ครั้นตายแล้ว มักไปเกิดในอบายภูมิ ๔ แต่ เมื่อมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นทรงแนะนำสั่งสอน ชาวโลกก็ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท พวกปณินบัณฑิตมารดาบิดา บำรุงรักษาผู้ทรงศีลและรักษาอุบาสกศีลอยู่เสมอ เมื่อเสียชีวิตแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์เป็นจำนวนมาก ดังข้อความ ในอังคุตตรนิกายว่า

ทิพฺพา วต โภ กายา ปริปริสุสฺสนฺติ. ปริหาสิสุสฺสนฺติ อสุรกายา.

“ท่านผู้เจริญ กายทิพย์จักเต็มหนอ อสุรกายจักเสื่อมไป”

อภัยเปตจตุกกปาทาหิยมก ก็คือ ยมกที่อยู่ต้นบาททั้ง ๔ ที่ไม่มีพยางค์อื่นแทรก ได้แก่คำในบาททั้งสิ้น คือ กมล กมล, วนโท วนโท, สุคโต สุคโต, สหิตํ ส หิตํ ฟังทราบความหมายดังต่อไปนี้

๑. ในบาทแรก คำว่า **กมล** บทแรกเป็นบทเดี่ยวแปลว่า “ดอกบัว” ส่วน **กมล** บทหลังตัดบทเป็น ก (น้ำ) + อล ในคำว่า อลลกตตุ (เพื่อประดับ)

๒. ในบาทที่ ๒ คำว่า **วนโท** บทแรกมาจาก อวนโท แปลว่า “ผู้ให้การรักษา” มาจาก อวน บทหน้า (การรักษา) + ทา ธาตุ + อ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า **อวนํ ทาทิตฺติ อวนโท.** ผู้ให้ซึ่งการรักษา ชื่อว่า อวนทะ

ส่วน **วนโท** บทหลังแปลว่า “ฝน” มาจาก วน บทหน้า (น้ำ) + ทา + อ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า **วนํ ทาทิตฺติ วนโท.** ผู้ให้ซึ่งน้ำ ชื่อว่า วนทะ

๓. ในบาทที่ ๓ คำว่า **สุคโต** บทแรกแปลว่า ผู้มีพระวาจาไพเราะ มาจาก สุ - คท ธาตุ + ต ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า **สุหฺรํ วาจํ คทตฺติ สุคโต.** ผู้ตรัสพระวาจาอันไพเราะ ชื่อว่า สุคตะ

ส่วน **สุคโต** บทหลังแปลว่า “พระพุทธเจ้า” เป็นบทวิเสสยะ

๔. ในบาทที่ ๔ คำว่า **สหิตํ** บทแรกมาจาก สห-อิ+ต ปัจจัย แปลว่า ไปพร้อมกัน หรือบริบูรณ์ มีรูปวิเคราะห์ว่า สห อิ ตํ สหิตํ. เป็นไปพร้อมกัน ชื่อว่า สหิตะ

ส่วนบทหลังมาจาก ส = โส (สุคโต) และ หิตํ แปลว่า “ประโยชน์เกื้อกูล”

คำชี้แจงสรุปเรื่องของยมก

๓๑. อพยเปตาทิยมกส- เส'โส เล'โส นิทล'โสโต,
 เญยยานิ'มาเย'ว ทิสา- ย'ญยานิ ยมกานิ'ปิ.

เอ'โส เล'โส อ.อุท'าท'รณ'จ'ำนวน'น้อย'นี้ อ'พย'เป'ต'าทิ'ยมก'ส'ส'ส' แห่ง'อ'พย'เป'ต'าทิ'ยมก' ม'ยา
 อ'ัน'เร'า นิ'ท'ล'โส'โต' แสดง'แล้ว' อ'ญ'ยานิ' ยมก'านิ'ปิ' แม่' อ.ยมก' ท. เหล'ลา'อื่น' เญ'ย'ยานิ'
 อ'ัน'น'ัก'ค'ี'ก'ษ'า'พ'ิง'ท'รา'บ' อ'ิม'า'เย'ว' ทิ'ส'าย' ตาม'น'ัย'นี้'น'ั้น'เท'ีย'ว.

“ประเภทของยมกมีอ'พย'เป'ต'าย'มก'เป็น'ต้น'นี้' ข'ำ'พ'เจ'า'ได้'แสดง'มา'แล้ว' แม่'ยมก'อื่น'ก็'พ'ิง'ท'รา'บ'
 ตาม'น'ัย'นี้'แล'”

พระค'ัน'ถ'ร'จ'นา'จ'าร'ย'แสดง'อุ'ท'าท'ร'ณ'ของ'อ'พย'เป'ต'ป'ล'ฐ'ม'ปา'ทา'ทิ'ยมก'แล้ว' ยมก'อื่น'จาก'นี้'
 คือ'อ'พย'เป'ต'ท'ุ'ติ'ย'ปา'ทา'ทิ'ยมก'เป็น'ต้น' พร'อม'ทั้ง'พ'ย'เป'ต'ย'มก'กับ'พ'ย'เป'ต'า'พ'ย'เป'ต'ย'มก' พ'ิง'ท'รา'บ'โดย'น'ัย'ที่'ชี้'เจ'ง'นี้'แล'ห'ละ'
 เร'ือง'ยมก'มี'ม'าก' แต่'น'ัก'ค'ี'ก'ษ'า'จะ'รู'ได้'ตาม'ล'ัก'ษ'ณะ'ที่'แสดง'มา'เป็น'ตัว'อย่าง'นี้'แล'ว' (ทิส'ล'ส'ตี'ติ' ทิส'า' ถู'ก'แสดง'ชี้') อ'ิม'า'ย'
 น'เย'น' ทิ'ส'าย' ด้วย'น'ัย'ที่'ถูก'แสดง'มา'แล'ว'นี้'

ใน'ที่'นี้'จะ'นำ'อุ'ท'าท'ร'ณ'ของ'ยมก'อื่น' ๆ' จาก'ฎิ'กา'เก่า'และ'ใหม่'มา'แสดง'ไว้'

อ'พย'เป'ต'ท'ุ'ติ'ย'ปา'ทา'ทิ'ยมก

ค'ุ'ณ'าค'ุ'เณ'น' ส'ห' เต' สาร'โว'สาร'โว' ช'นา
 วิ'ค'า'ห'น'เต' ส'ม' น'า'ถ' จิต'ต' จิต'เต' ก'ถ' น'ุ' เต.

“ข'ำ'แต่'พระ'น'า'ถ'ะ'เจ้า' ช'น'เหล'ลา'นี้'น'ั้น'คือ'คน'ดี'และ'คน'ชั่ว' ย'อม'ห'ย'ัง'ลง'เส'ม'อ'ก'ัน'ใน'พระ'ทัย'ของ'พระ'องค์'
 ด้วย'ส'ถ'า'พ'ที่'เป็น'ค'ุ'ณ'และ'โทษ'ได้'อย่าง'ไร' น'ำ'อ'ัจ'จ'ร'ย'น'ัก'”

ยมก'นี้'ชี้'ว่า' อ'พย'เป'ต'ท'ุ'ติ'ย'ปา'ทา'ทิ'ยมก' เ'ราะ'ะ'อยู่'ต'น'บ'า'ท'ที่' ๒' ไม่'มี'พ'ย'าง'ค'อื่น'ค'ัน'

พ'ย'เป'ต'ป'ล'ฐ'ม'ท'ุ'ติ'ย'ปา'ทา'ทิ'ยมก

ปิ'เย'น' ว'จ'สา' ส'พ'เพ'- ปิ'เย'น'ป'ิ'ย'ภ'า'ณิ'ถ'น'
 ป'า'ท'าน'เต' ชิ'โน'ก'าลิ' โส' ธ'ม'โม' ห'น'ต'ุ' โว'ป'ปิ'ย'ย'.

“พระ'ชิน'เจ้า'ท'ร'ง'ก'ระ'ท'ำ'ช'น'ผู้'พ'ู'ด'ไม่'น'ำ'ร'ัก'แม่'ทั้ง'ป'วง'ให้'น'อม'ลง'แท'บ'พระ'บ'า'ท' ด้วย'พระ'ว'า'จ'
 ที่'น'ำ'ร'ัก'ไ'ด' ธรรม'คือ'พระ'ว'า'จ'ที่'น'ำ'ร'ัก'น'ั้น' โป'ร'ต'ก'ำ'จ'ัด'ว'า'จ'า'ที่'ไม่'น'ำ'ร'ัก'ของ'พ'ว'ก'ท่าน'”

ยมก'ที่'อยู่'ต'น'ที่'หนึ่ง'และ'ที่'สอง'มี'พ'ย'าง'ค'อื่น'ค'ัน' พ'ิง'ส'ัง'เก'ต'ค'ำ'ว'า' ปิ'เย'น' ต'น'บ'า'ท'ที่' ๑' และ'ปิ'เย'น' ต'น'บ'า'ท'ที่'
 ๒' เป็น'ค'ั'พ'ท์'แยก'ก'ัน' ปิ' ค'ั'พ'ท์'ใน' ส'พ'เพ'ปิ' เช'ื่อม'ส'น'ธิ'ก'ับ' ส'พ'เพ' แยก'มา'อยู่'ต'น'บ'า'ท'ที่' ๒' ได้' ไม่'ผิ'ด'ย'ติ'
 ฉะ'น'ั้น'จึง'ชี้'ว่า'พ'ย'เป'ต'ป'ล'ฐ'ม'ท'ุ'ติ'ย'ปา'ทา'ทิ'ยมก'

พยเปตาพยเปตปฐุมจตุตถตุตติยตติยปาทาที่ยมก

ส'มลั สมล กตตุ

สุจิรัสุจิ รชเย

สุจิรั สุจิรัคั ตั

ส'มลั สมลภิ โย.

“พระชินเจ้าพระองค์ใดผู้ประกอบด้วยรัศมีอันผุดผ่อง ทรงบรรลุลูกความสงบแล้ว บุคคล
พึงยังพระชินเจ้า ผู้มีพระกายบริสุทธิ์ยิ่ง พระองค์นั้นให้ทรงโปรดเสมอ เพื่อประดับตนซึ่งเจือ
ด้วยมลทินกิเลส”

ยมนี่อยู่ต้นบาทที่ ๑-๒-๓-๔ ซึ่งมีและไม่มีพยางค์อื่นคั่น พึงสังเกตว่า สมล สมล ต้นบาทที่ ๑ ซ้ำกับ
สมล ต้นบาทที่ ๔ สุจิรั ต้นบาทที่ ๒ ซ้ำกับ สุจิรั สุจิรั ต้นบาทที่ ๓ ฉะนั้นจึงชื่อว่า พยเปตาพยเปต-
ปฐุมจตุตถตุตติยตติยปาทาที่ยมก

ปาทมัชฌมก

มโนหร หร เกลลั

ชิน เจโตภว มม

นหน ตวั ปารมีสารา-

มิตภาวิตโมสธ.

“ข้าแต่พระชินเจ้าผู้ทรงจูงใจ พระองค์ทรงเป็นโอสถที่อบรมแล้ว ด้วยอมฤตคือบารมี
อันเป็นแก่นสารมิใช่หรือ พระองค์โปรดกำจัดความเศร้าหมองที่บังเกิดในใจของข้าพระองค์เถิด”

ยมนี่ชื่อว่า ปาทมัชฌมก เพราะอยู่กลางบาท พึงสังเกตศัพท์ว่า หร ซึ่งเชื่อมกับ มโนหร และ หร
เป็นกริยาอันอยู่ท่ามกลางบาทแรกมีรูปเสมอกัน

ปาหันทยมก

สาธนา รชย ชยท-

ธนินา'ปฺรยี่ มหี

โย ตั ชินวรึ ธีร-

มตถกาไมสิ เจ ตวั.

“พระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์ใด ทรงยังปลุ่ให้เต็มด้วยเสียงประกาศชัยชนะอันดีงาม ถ้า
ท่านเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ก็จงยังพระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์นั้นซึ่งเป็นผู้อาจหาญให้ทรงโปรดเถิด”

ยมนี่ชื่อว่า ปาหันทยมก เพราะอยู่ปลายบาท พึงสังเกตศัพท์ว่า ชย และ ชยทฺธนินา ซึ่งทั้งคู่ซ้ำกัน
มีรูปเดียวกัน และอยู่ปลายบาท

ยมกมีมากเพราะการผสมกัน

๓๒. อัจจนุตพทโว เตสั เกทา สมุเกทโยนโย,
 ตถาปี เกจิ สุกธา เกจิ อัจจนุตทุกกรา.

เกทา อ.ประเภท ท. **อัจจนุตพทโว สมุเกทโยนโย** มีการผสมกันมากขึ้นไปเป็นเหตุ **เตสั** แห่งยมก ท.เหล่านั้น **สมุภาวุนติ** ย่อมเกิดขึ้น **ตถาปี** แม้บรรดาประเภทอันมากขึ้นไป ท. เหล่านั้น **เกจิ** อ.ยมก ท. บางประเภท **สุกรา** อันบุคคลแต่งได้โดยง่าย **เกจิ** อ.ยมก ท. บางประเภท **อัจจนุตทุกกรา** อันบุคคลแต่งได้โดยยากเหลือเกิน.

“ประเภทของยมกนั้นที่มีรูปแบบผสมกันเป็นมูลเหตุมีอยู่มากมายยิ่งนัก ในบรรดาประเภท เหล่านั้น บางอย่างแต่งง่าย บางอย่างก็แต่งได้ยากยิ่ง”

ยมกทั้ง ๓ ประเภทที่กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อระคนกันโดยนับเป็น

อาทิมัชฌยมก	ยมกต้นบาทและกลางบาท
อาทิวรรณยมก	ยมกต้นบาทและปลายบาท
มัชฌวรรณยมก	ยมกกลางบาทและปลายบาท
อาทิมัชฌวรรณยมก	ยมกต้นบาท กลางบาท และปลายบาท
ปฐมปาทาทีหุติยมัชฌยมก	ยมกต้นบาทแรกและกลางบาทที่ ๒
ปฐมปาทามัชฌทีหุติปาทวรรณยมก	ยมกกลางบาทแรกและปลายบาทที่ ๒ เป็นต้น ก็มีจำนวนมาก บรรดายมกต่าง ๆ นั้น ยมกบางอย่างรจนาได้ง่าย บางอย่างรจนาได้ยาก

คำว่า **สมุเกทโยนโย** มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมุเกโท โยนิ เยสั เต สมุเกทโยนโย.** มีการผสมกันเป็นเหตุ ชื่อว่า **สมุเกทโยนโย. โยนิ** คัมภีร์แปลว่า เหตุ เป็นได้ ๒ ลิงค์คืออิติลึงค์และปุงลึงค์

ขอนำอุทาหรณ์ของยมกที่ท่านแสดงไว้ในฎีกามากล่าวไว้ในที่นี้ คือ

ปาทจตุกกาทิยมก

มนั มนั สตุตุ ทเทยฺย เจ โย,
 มนั มนั ปีนฺยตสฺส สตุตุ,
 มนั มนั เตน ทเทยฺย, เจ น,
 มนั มนปฺสฺส น สาธุชฺช.

“ถ้าบุคคลใดพึงถวายใจแด่พระศาสดาลักหน้อย พระทัยของพระศาสดาย่อมยังใจของเขา ให้เอิบอิม ดังนั้น บุคคลพึงถวายใจทุก ๆ ดวง (ของตน) ถ้าบุคคลไม่พึงถวายใจของเขา ย่อมไม่เป็นที่ควรบูชา ของสาธุชน แม่ล็กหน้อยเลย”

ยมกนี้อยู่ต้นบาทคาถาทั้ง ๔ ที่ไม่มีพยางค์อื่นคั่น พึงสังเกตคำว่า มนั มีซ้ำกันรูปเดียวต้นบาททั้ง ๔

ปาหจตุกกมัชฌมก

สมุณฺเฒเตน เต สตา

กถิ น เต น เต ลียํ

ยโต นเต'นเตปีโต

ลียํ น เต นเต สุภา.

“พระรัศมีนั้น ๆ ฟังเป็นไปในชนผู้น้อมไหว และไม่น้อมไหว อย่างแท้จริง เพราะรัศมีงามของพระองค์แผ่กระจายไป ดังนั้น พระรัศมีเหล่านั้น จะไม่ฟังมีในชนผู้น้อมไหวอย่างไรเล่า”

ยมกนี้อยู่ท่ามกลางบาทคาถาทั้ง ๔ มีพยางค์อื่นคั่น ฟังสังเกตคำว่า นเต ซ้ำกันรูปเดียวกลางบาททั้ง ๔

ปาหจตุกกัณตยมก

ชินํ ปณามโนตสชชนํ ชนํ

คุณ นีเวเสนตมสชช นํชนํ

เวเนยฺยเนตเต คุณภาชนํ ชนํ

นเม มเมนฺตํ ชลฺล สชชนํชนํ.

“ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงมีคณดินอบน้อมแล้ว ทรงยังชนให้ไม่ประมาท ตั้งอยู่ในความดี ทรงเป็นยาหยอดตา ในลักษณะของเวไนยสัตว์ ทรงเป็นภาชนะรองรับความดี ทรงนับถือชนผู้เป็นดุจยาหยอดตาของคนดีโดยแท้”

ยมกนี้อยู่ท้ายบาทคาถาทั้ง ๔ ไม่มีพยางค์อื่นคั่น ฟังสังเกตคำว่า ชนํ มีซ้ำกันรูปเดียวท้ายบาททั้ง ๔

การไม่แสดงยมกและปเหาลีโดยพิสดาร

๓๓. ยมกํ ตํ ปเหาลี จ

เนกนตมธฺรานิ'ติ,

อุเปกฺขียนฺติ สพฺพานิ

ลิสฺสเชทฺถยา มยา.

ตํ ยมกํ จ อ.ยมกนั้นด้วย ส่า ปเหาลี จ อ.ปเหาลีนั้นด้วย เนกนตมธฺรานิ เป็นสิ่งดีโดยแท้ ทาหมิได้ โหติ ย่อมเป็น อิติ เพราะเหตุนั้น สพฺพานิ อ.ยมกและปเหาลี ท. ทั้งปวง มยา อันเรา(สังฆรักขิตเถระ) อุเปกฺขียนฺติ ย่อมวางเฉยเสีย ลิสฺสเชทฺถยา เพราะภัยคือความเหน้อยของศิษย์.

“ยมกและปเหาลีนั้นมีไซ้จะนำขึ้นชมไปทั้งหมด ข้าพเจ้าจึงวางเฉยยมกและปเหาลีทั้งปวง ด้วยกลัวศิษย์จะลำบาก”

เรื่องยมกได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่คาถาที่ ๒๒ - ๒๓ ในที่นี้มีเรื่องใหม่แทรกเข้ามา คือ เรื่องปเหาลี คือปริศนา ยมกนิยามใช้เพื่อแสดงความสามารถพิเศษของกวี ส่วนปเหาลีใช้เพื่อผูกขึ้นเป็นเงื่อนไขให้แก่ให้ทาย ทั้งยมกและปเหาลีเหล่านั้นเข้าใจยาก จึงมีไซ้จะนำขึ้นชมไปทั้งหมด ดังนั้นพระสังฆรักขิตะจึงไม่กล่าวถึงทั้งสองอย่างนั้น ในคัมภีร์นี้โดยพิสดาร เพราะกลัวลูกศิษย์จะเหน้อยจึงแสดงพอเป็นตัวอย่างเพียงเล็กน้อย

อีกอย่างหนึ่ง ยมกก็ไม่มีในพระไตรปิฎกโดยตรง มีอยู่ในคัมภีร์อื่น ๆ ส่วนปहेลีสี่ในพระบาลี มีมากเช่นในพระวินัยปิฎกวรรค เสทโฆจนคาถาทั้งหมด เป็นปहेลีสี่

เรื่องปहेลีสี่

ปहेลีสี่ แปลว่า “**ปริศนา**” เป็นคำซ่อนเร้นชวนสงสัยที่มีความหมายเป็น ๒ อย่างโดยความหมายที่แปลกันทั่วไปมักไม่ถูก แต่ความหมายที่ผู้แต่งต้องการเป็นอรรถที่ไม่เด่นชัด

บทว่า ปहेลีสี่ มาจาก ป บทหน้า + หิล ธาตุ (หาวกรณ = ในกรการทำความสนุกสนาน) + ณ ปัจจัย + อี อิตถิปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปกาเรน หิลนฺติ เอตยาติ ปहेลีสี่. ปริศนาเป็นเครื่องทำความสนุกสนานโดยประการต่าง ๆ ชื่อว่า ปहेลีสี่

ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะแสดงลักษณะของปहेลีสี่ว่า

ปहेเพติ ยติโปเต

ยตถ กวิสสโร วโร

ตมฺมตวิสทตฺถาย

ปहेลีสี่ อิติ สฺมา มตา.

“จอมกวีผู้ประเสริฐ ย่อมยังภิกษุหนุ่มให้สนุกสนานในบทประพันธ์ใด เพื่อความกระจำแห่งปัญญาในปहेลีสี่นั้น บทประพันธ์นั้น ชื่อว่า ปहेลีสี่”

คาถาข้างนี้กล่าวว่า ปहेลีสี่เป็นปริศนาชวนหัว เพื่อให้ภิกษุหนุ่มขบคิดเป็นความสนุกสนาน บทประพันธ์ที่รจนาท่านองนี้ มักมีลักษณะเหมือนจะผิดจากหลักแห่งการประพันธ์ แต่ความจริงไม่ผิด เป็นการแต่งให้สนุกสนาน ทำให้ได้ใช้ปัญญาพิจารณาถึงความที่ถูกต้อง

ปहेลีสี่บัณฑิตมักประกอบในฐานะ ๓ ประการ คือ

๑. **กีฬาโคฎฐวิโมหะ** ในเวลาแสดงออกซึ่งความขบขันในการเล่น คือ ทายกันเล่นสนุกสนาน
 ๒. **อาภินนมนันตะ** ในการปรึกษาผู้รูปปहेลีสี่ในที่มีบุคคลพลุกพล่าน
 ๓. **ปรพยาโมหนะ** ในเวลาที่ต้องการให้บุคคลอื่นหลับสน เข้าใจผิด
- ดังคัมภีร์กาวยาทรรคจะกล่าวว่

กีฬาโคฎฐวิโมหเส

ตณฺณหฺยภินนมนนฺตเน

ปรพฺยาโมหเน จาปิ

โสภโยคา ปहेลิกา.

“ปहेลีสี่ใช้ในความสำราญใจในกลุ่มคนที่ประชุมกัน เพื่อเล่นชวนหัว ในการปรึกษากับผู้รูปปहेลีสี่ในที่พลุกพล่าน และในการทำคนอื่นให้หลับสน”

ขอนำอุทาหรณ์ของปเล็จากคัมภีร์วีรสารัตถสังคหะมาแสดงไว้เป็นแนวทางในการเริ่มเข้าใจเรื่องปเล็ว่า

รณณ ศาคร์ ยนฺติ

นาวา รุหนฺติ ปพฺพติ

ปาเปน สุคฺติ ยนฺติ

ปฺญฺเณน ยนฺติ พุคฺคตี.

“คนทั้งหลายไปสู่สาครด้วยรถ ขึ้นบรรพตด้วยเรือ ไปสู่สุคติด้วยบาป ไปสู่ทุคติด้วยบุญ
(อรรถไม่ปรารภนา)

“คนทั้งหลายไปสู่สาครด้วยเรือ ขึ้นบรรพตด้วยรถ ไปสู่สุคติด้วยบุญ ไปสู่ทุคติด้วยบาป
(อรรถปรารภนา)”

คำแปลตามนัยแรกเป็นคำแปลตามปกติที่ประกอบศัพท์ไว้ แต่เมื่อรรถไม่ชอบด้วยเหตุผล ส่วนตามนัยหลัง เป็นความหมายที่ผู้แต่งต้องการ ท่านเรียงกรณการก คือ รณณ กับ นาวา (นาวาย) และ ปาเปน กับ ปฺญฺเณน สลับที่กันเพื่อจงใจให้ผู้อื่นแปลผิด

ปเล็นี้มีมากถึง ๑๖ ประเภท มีชื่อต่างกัน มีลักษณะต่างกัน คือ

สมาคตา จ วญฺจิตฺ-

กุกนฺตา ปมฺสุลิตาปิ จ

สมานรูป ผรุสา

สังขยาตา จ ปกฺกปีตา.

อโถปิ นามนฺตริกา

นิญฺฐา จ ปเลสิกา

อโถ สมานสพฺพา จ

สมมุพฺพา ปาริหาริกี

เอกจฺจนฺโนภายจฺจนฺนา

สํกิญฺณาติ จ โสฬส.

ปเล็ ๑๖ ประเภทคือ

๑. **สมาคตาปเล็** คือปเล็ที่มีเนื้อความซ้อนเร้น ด้วยการตอบท.
๒. **วญฺจิตาปเล็** คือปเล็ที่มีเนื้อความซ้อนเร้นล่อลวงด้วยศัพท์ ทำให้เข้าใจยาก.
๓. **อูกันตาปเล็** คือปเล็ที่ทำให้สับสนโดยมีบทที่มีสัมพันธกัน
๔. **ปมฺสุลิตาปเล็** คือปเล็ที่ใช้ศัพท์อันเขาไม่ค่อยใช้ เป็นศัพท์เก่าโบราณจนไม่ปรากฏอรรถ คือใช้ศัพท์ที่คนไม่รู้ความหมายแล้ว
๕. **สมานรูปาปเล็** คือปเล็ที่มีศัพท์มีสภาพเหมือนกัน คือประกอบศัพท์ที่แสดงอรรถโดยตรง แต่หมายถึงอรรถโดยอ้อม
๖. **ผรุสาปเล็** คือปเล็ที่มีเนื้อความเิน่หาคิด โดยการใช้ศัพท์เหมือนกัน แต่มีสภาพไม่เหมือนกัน
๗. **สังขยาตาปเล็** คือปเล็ที่ใช้สังขยาน่าสงสัย น่างงวย
๘. **ปกฺกปีตาปเล็** คือปเล็ที่มีเนื้อความได้ ๒ อย่าง คือการคาดคะเนอรรถของประโยค โดยประการอื่นจากอรรถปกติด้วยเลขนัยคือนัยซ้อนความ

๙. **นามนตริกาปเหลี** คือปเหลีที่ซ่อนชื่อไว้ ด้วยการแสดงความหมายไว้หลายอย่าง แล้วประมวลกันเป็นชื่อที่ต้องการ
๑๐. **นิมิตาปเหลี** คือปเหลีที่ซ่อนเร้น เป็นเงื่อนงำ คือซ่อนนอรรถที่ประจักษ์โดยกล่าวเนื้อความที่ไม่ประจักษ์ โดยใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเหมือนกัน
๑๑. **สมานสัททาปเหลี** คือปเหลีที่อำพรางชื่อจริงด้วยคำอื่นที่มีอรรถเหมือนกัน
๑๒. **สัมมุขีปเหลี** คือปเหลีที่มีเนื้อความที่ชวนให้หลง ถึงแม้ว่าจะกล่าวข้อความไว้โดยตรง ก็นาง
๑๓. **ปาริหาริกีปเหลี** คือปเหลีที่มีเนื้อความรู้ได้ยาก คือเฉลยชื่อที่ได้จากศัพท์สมาส
๑๔. **เอกัจฉินนาปเหลี** คือปเหลีที่ปกปิดฝ่ายเดียว คือปกปิดที่ตั้งโดยกล่าวถึงวัตถุตัวอาศัยอย่างเดียว ไม่บอกที่อาศัยของวัตถุนั้น
๑๕. **อุภยัจฉินนาปเหลี** คือปเหลีที่ปกปิดสองฝ่าย คือปกปิดวัตถุที่ตั้งและวัตถุอาศัยทั้งสองอย่าง
๑๖. **ลัทธิณนาปเหลี** คือปเหลีที่ผสมกันระหว่างปเหลีอื่น คือเอาลักษณะของปเหลีทั้งหมดมาปะปนกัน

ลักษณะของปเหลีทั้งหมด

- | | | |
|-----|---------------------------|---------------------------|
| ๑. | สมาคตา นาม ลียา | คุพฺหตุถา ปทสนฺธินา. |
| ๒. | วณฺจิตา'ณฺณตฺถรฺพฺเหเน | ยตฺถ สทฺเหเน วณฺจนา. |
| ๓. | อุกฺกนฺดาติพฺยวหิตฺป- | ปโยคา โมหการินี. |
| ๔. | ลียา ปมฺลฺลิตา ยสฺสา | ทฺพฺโพทฺตฺถา ปทาวลี. |
| ๕. | สมานรฺูปามฺขยตฺถา | โรปาหิตฺปทา ลียา. |
| ๖. | ผรฺุสา ปจฺจยาทีหิ | ชาตสทฺทา กถณฺจิปิ. |
| ๗. | สงฺขยาตา นาม สงฺขยานํ | ยตฺถ พฺยาโมหการณํ. |
| ๘. | อณฺณธา'ภาสเต ยตฺถ | วากฺยตฺถเ โสา ปกฺปปีตา. |
| ๙. | สา นามนตฺริกา ยสฺสา | นาเม นานตฺถกฺปฺปนา. |
| ๑๐. | นิมิตาวณฺจิตณฺณตฺถา | ตฺถยตฺถสฺตีเหตฺโต. |
| ๑๑. | สมานสทฺทา สา อิกฺกจ- | สทฺทฺปรียายสาธิตา. |
| ๑๒. | สมฺมุขีทา มุขฺเหตาเยว | นินฺทฺอิฏฺจตฺถาปิ สาธุกํ. |
| ๑๓. | ยสฺสา สมฺพนฺธพาทฺถยา | นามํ สา ปาริหาริกิ. |
| ๑๔. | เอกัจฉินฺนา ภาเว พฺยณฺชา- | เชยฺยํ นิสฺสยโคปนา. |

๑๕. สภา ภาว อุกยจจนุณา ยสุสา อุกยโคปนา.

๑๖. สักกิณณา นาม สภา ยสุสา นานาลกขณสงฺกโร.

จะกล่าวไปตามลำดับ

๑. สماعตปาเหลี

สมาคตา นาม ลียา

คุพฺพิหตฺถา ปทสนฺธินา.

คุพฺพิหตฺถา อ.ป.เหลีอันมีเนื้อความซ้อนเร้น ปทสนฺธินา ด้วยการติดต่อบท สมาคตา นาม ชื่อว่าสมาคตปาเหลี ลียา ฟังเป็น.

“ปาเหลีที่ซ่อนนอรรถไว้ด้วยการเชื่อมบท ชื่อว่า สมาคตา”

สมาคตา คือ ปาเหลีซ่อนนอรรถด้วยการเชื่อมบทชวนสงสัย

อุทาหรณ์ของสมาคตปาเหลี

ปรกฺวานตฺวิตฺถิณฺณา

ตฺวาณา มหตี สตี

จิราย ชยตี นาถ

ปฺหุตฺตผลสฺสารนี

นาถ ข้าแต่แม่ผู้นำใหญ่ผู้เป็นที่ฟัง อาณา อ.อาณาคือสายน้ำ มหตี อันเป็นของใหญ่ สตี มีอยู่ นตฺวิตฺถิณฺณา อันแผ่ไปด้วยอำนาจการไหลลง ปรกฺวา ปฏฺฐาย จำเดิมแต่ต้นสาย ตฺวา ของท่าน ปฺหุตฺตผลสฺสารนี เป็นของยังประโยชน์อย่างมากให้สำเร็จ หุตฺวา เป็น ชยตี ขอจงเป็นไป จิราย ตลอดกาลทั้งปวง(เนื้อความที่ไม่ปรารภนา)

นาถ ข้าแต่พระพุทฺธเจ้า ปรกฺวา ผู้มีรัศมี อาณา อ.พระธรรมเทศนา มหตี อันเป็นของใหญ่ ตฺวา ของพระองค์ สตี มีอยู่ อาณตฺวิตฺถิณฺณา แผ่ไปในผู้หมั่นสการพระองค์ ปฺหุตฺตผลสฺสารนี ยังประโยชน์ คือมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติอย่างมากให้สำเร็จ ชยตี ขอจงเป็นไป จิราย ตลอดกาลทั้งปวง(เนื้อความที่ปรารภนา)

“ข้าแต่ท่านผู้เป็นนาถะ อำนาจของท่านยิ่งใหญ่ แผ่กว้างด้วยการไหลตั้งแต่ต้นน้ำ ทั้งให้สำเร็จผลเป็นอันมาก จงเป็นไปชั่วนิรันดร์ (เนื้อความที่ไม่ปรารภนา)

ข้าแต่ท่านผู้เป็นนาถะ ผู้ทรงมีพระรัศมี พระอาณาของพระองค์ยิ่งใหญ่ แผ่กว้างไปในหมู่ชน ผู้มอบนอม ทั้งให้สำเร็จผลเป็นอันมาก จงเป็นไปชั่วนิรันดร์ (เนื้อความที่ปรารภนา)”

ตามนัยแรก ความหมายของคำว่า ปรกฺวานตฺวิตฺถิณฺณา ไม่ถูก เพราะเป็นคำแปลด้วยการแยกบท เป็นสองบทคือ ปรกฺวา + นตฺวิตฺถิณฺณา จึงทำให้เข้าใจผิดว่า ปรกฺวา แปลว่า แตนเกิด และลงบัญญัติความเข้าใจเช่นนั้นส่งผลให้ความในคาถานี้หมายถึง แม่ผู้นำ

ตามนัยหลัง เป็นบทสนธิที่มาจาก ปภว + อานตวิตฤณณา ปภว คัพทเป็นบทอาลปนะมีอรรถเหมือน ปภวานต (ผู้มีรัศมี) มาจาก ปภา คัพท + วนตุ บัจจย เมื่อรัสสะ อา เป็น อ ก็มีรูปว่า ปภว หมายถึง พระพุทธเจ้า เนื่องจากในสมัยก่อนนิยมเขียนบาลีติดกันไปหมด จึงอาจทำให้ผู้อ่านสับสนได้ ด้วยการแยกบทใน ปภวานตวิตฤณณา บทนี้จึงเป็นสมาคตาปहेลี เพราะเมื่อตัดสนธิผิด ก็ทำให้แปลผิดความหมาย

อุทาหรณ์ของสมาคตาปहेลี

อปีสุ มํ พุรุหมะ อีมา อนจฺจริยา คาถาโย ปฏิภัสสุ ปุพฺเพ เม อสุตฺตปุพฺพา.

(วิ.มหา. ๔/๗/๗)

พุรุหมะ ดูก่อนสัทม์บดีพรหม คาถาโย อ.คาถา ท. อนจฺจริยา อันนาคัจจรรยยัง อีมา เหล่านี้ เม อสุตฺตปุพฺพา อันเรายังไม่เคยได้ยินแล้ว อปีสุสุ จริงๆ ปุพฺเพ ในกาลที่เรา ยังไม่เป็นพระพุทธเจ้า ปฏิภัสสุ ปรากฏแล้วในญาณ มํ แก่เรา.

“ดูก่อนสัทม์บดีพรหม คาถาอันนาคัจจรรยเหล่านี้ที่เราไม่เคยได้ยินจริง ๆ ในกาลก่อนนี้ ปรากฏแล้วแก่เรา”

คำว่า อนจฺจริยา บทเป็นสมาคตาปहेลี ที่ถูกต้องต้องตัดบทว่า อนฺ+อจฺจริยา อนฺ อุปสรรคมีอรรถว่า ภูตฺตตะ (ยัง)

มีใช้ตัดบทเป็น น + อจฺจริยา (ไม่นานาคัจจรรย) เหมือนบททั่วไปที่แปลง น เป็น อน เช่น อนริโย = น + อริโย (มีใช้พระอริยะ)

๒. วัณจิตาปเหลี

วัณจิตา'ณฺมตฺตฺรพฺเหเน

ยตฺถ สทฺเทเน วณฺจนา

วณฺจนา อ.การลอลวง สทฺเทเน ด้วยศัพท์ **อณฺมตฺตฺรพฺเหเน** อันปรากฏในเนื้อความอย่างอื่น
อตฺถิ มีอยู่ ยตฺถ ในปเหลีใด **สา (ปเหลี)** อ.ปเหลีนั้น **วณฺจิตา** ชื่อว่าวัณจิตา.

“การอำพรางด้วยศัพท์อันปรากฏในอรรถอื่น มีอยู่ในปเหลีใด ปเหลีนั้น ชื่อว่า วัณจิตา”

วัณจิตาปเหลี คือ ปเหลีที่อำพรางอรรถไว้ด้วยการกล่าวศัพท์ที่ปรากฏในอรรถอื่น หมายความว่า
ใช้ศัพท์อันปรากฏในอรรถทั่วไปที่รู้กันอยู่ แต่หมายเอาอรรถอื่นซึ่งไม่เป็นที่รู้กันทั่วไป

อุทาหรณ์ของวัณจิตาปเหลี

ภทฺท'เมวปเสเวยย

วิธฺมทกิทฺพิลลํ

สมฺปาปเย ปุริ เขมํ

ส ทนฺโตตฺตนิเสวิตํ.

บุคคล อ.บุคคล **อุปเสเวยย** ฟังเสพ **ภทฺท' เอว** ซึ่งข้างตัวประเสริฐ (ดี) **วิธฺมทกิทฺพิลลํ**
ตัวมีโทษคือความตกมันอันถูกขจัดแล้วเท่านั้น **โส** อ.ข้างนั้น **ทนฺโต** ตัวถูกฝึกแล้ว(สั่งสอน) **เสวิตํ**
ยังบุคคลผู้เสพ **อตฺตนิ** ในตน **สมฺปาปเย** ฟังให้ถึง **เขมํ ปุริ** ซึ่งเมืองอันปราศจากภัย
(เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

บุคคล อ.บุคคล **อุปเสเวยย** ฟังเสพ **ภทฺท' เอว** ซึ่งพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐ **วิธฺมทกิทฺพิลลํ**
ผู้มีโทษคือความมัวเมาอันตนขจัดแล้วเท่านั้น **โส** อ.พระอริยบุคคลนั้น **ทนฺโต** ผู้ฝึก(ชม)อินทรีย์แล้ว
อตฺตนิเสวิตํ ยังบุคคลคือหมู่นผู้เสพตน **สมฺปาปเย** สามารถให้ถึง **ปุริ** พระนิพพาน **เขมํ**
อันปราศจากทุกข์ภัย(เนื้อความที่ปรารถนา)

“บุคคลฟังเข้าไปคบหาข้างดีที่มีโทษคือการตกมันอันบุคคลกำจัดแล้ว ข้างนั้นที่ได้รับการฝึกแล้ว
ย่อมยังผู้คบหาตนให้บรรลู่ถึงบุรีอันเกษม(เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

บุคคลฟังเข้าไปคบหาท่านผู้เจริญ ผู้มีโทษคือความมัวเมาอันตนกำจัดได้แล้ว ท่านผู้เจริญนั้น
ผู้ฝึกตนแล้ว ย่อมยังผู้คบหาตนให้บรรลู่ถึงพระนิพพานอันเกษม”(เนื้อความที่ปรารถนา)

ในที่นี้เป็นปเหลีที่ลอลวงด้วยศัพท์ เช่น **ภทฺท ศัพท์** แปลว่า “ดี, เจริญ” เป็นวิเสสนะทั่วไปที่หมายถึง
สิ่งที่ดีงาม หรือเจริญ และ **มท ศัพท์** ใน วิธฺมทท ใช้ในความหมาย ๒ อย่าง คือ “การตกมัน” หรือ
“ความมัวเมา”

ถ้าคำนี้หมายเอาอรรถว่า “การตกมัน” **ภทฺท ศัพท์** ก็หมายถึง “ข้าง”

ถ้าหมายเอาอรรถว่า “ความมัวเมา” **ภทฺท ศัพท์** ก็หมายถึง “ผู้เจริญคือพระอรหันต์”

อรรถตามนัยแรกไม่ถูก เพราะถูกลวงด้วยศัพท์ว่า มท ที่มักแปลว่า “การตกมัน” ทำให้ความของคาถานี้
หมายถึงข้าง

อรรถตามนัยหลังจึงเป็นอรรถที่ผู้แต่งต้องการ โดยเหตุที่ ภพ คัมภีร์อำพรางอรรถว่า “ท่านผู้เจริญ” และ มท คัมภีร์ใน วิฐตมทกพิฬล อัมพรางอรรถว่า “ความมัวเมา” ฉะนั้นจึงเป็น วัณฺณจิตาปะเหลี.

อุทาหรณ์ของวัณฺณจิตาปะเหลี

ติฏฺฐตุ นาโค มา นาคํ ฆฏฺฐลิตี นโม กโรหิ นาคสุส.

นาโค อ.พญานาค ติฏฺฐตุ จงหยุดอยู่ ตวั อ.ท่าน มา ฆฏฺฐลิตี อย่ากระทบแล้ว นาคํ
ซึ่งนาค กโรหิ จงกระทำ นโม ซึ่งความนอบน้อม นาคสุส แก่นาค(เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

นาโค อ.พระอรหันต์ ติฏฺฐตุ จงหยุดอยู่ ตวั อ.ท่าน มา ฆฏฺฐลิตี อย่ากระทบแล้ว
นาคํ ซึ่งพระอรหันต์ กโรหิ จงกระทำ นโม ซึ่งการนอบน้อม นาคสุส แก่พระอรหันต์
(เนื้อความที่ปรารถนา)

“นาคจงหยุดอยู่เถิด อย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบน้อมต่อนาค(เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

พระอรหันต์จงหยุดเถิด อย่างเบียดเบียนพระอรหันต์ จงทำความนอบน้อมต่อพระอรหันต์
(เนื้อความที่ปรารถนา)”

ในที่นี้ นาค คัมภีร์ ซ่อนเร้นในเนื้อความไว้ แปลว่าได้ ๒ ประการ คือ “พระอรหันต์” หรือ “พญานาค” แต่อรรถว่าพญานาค ปรากฏมาก แต่ความประสงค์ ในที่นี้ หมายถึงพระอรหันต์ การอำพรางด้วย นาค คัมภีร์ที่ปรากฏในอรรถอื่นจากอรรถที่ต้องการ จึงเป็นวัณฺณจิตาปะเหลี.

๓. อุกกันตปเหลี

อุกกันตปเหลี

ปโยคา โมหการินี

โหมการินี อ.ปเหลีอันกระทำให้หลง **อติพยุวหิตปโยคา** เพราะความมีอุทาหรณ์อันถูกขึ้น
เกินไป **อุกกันต** ชื่อว่า อุกกันตปเหลี. (ปเหลีที่มีสัมพันธ์ไกลกัน รู้ได้ยาก)

“ปเหลีที่มีอุทาหรณ์ซึ่งมีสัมพันธ์ห่างกันมาก กระทำความลับสน ชื่อว่า อุกกันต”

อุกกันต คือ ปเหลีทำให้ลับสนโดยมีบทซึ่งมีสัมพันธ์ห่างกัน บางครั้งพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อให้
เวไนยชนเข้าใจ และปฏิบัติตามคำสอนเพื่อความพ้นทุกข์ พระดำรัสของพระองค์จึงเข้าใจง่ายไม่ลับสน
อุทาหรณ์ของอุกกันตปเหลีจึงมีน้อยมากในพระบาลี แต่ก็มีพระดำรัสในบางแห่งที่มีสัมพันธ์ห่างกันทำให้เข้าใจยาก
ในปัจจุบัน

อุทาหรณ์ของอุกกันตปเหลี

พหุคุณ ปณมตี

ทุชชานัน ปยุ'ย ชโน

หิต ปมฺหิโต นิจฺจํ

สุคตํ สมฺนุสฺสรํ.

“หมู่ชนนี้ ระลึกถึงพระคุณมีศีลเป็นต้นอันมาก รื่นเริงแล้ว ย่อมมอบกราบพระพุทธรูปเจ้า
ผู้ทรงเป็นมิตรเสมอแม่แก่ทรชนทั้งหลาย”

ในอุทาหรณ์นี้ อัย ชโน ไปสัมพันธ์กับ สมฺนุสฺสรํ ที่อยู่ถึงบาทที่สี่ เป็นต้น ในที่นี้ ถ้าไม่ใช่เป็นปเหลี
ก็เป็นพยางค์พิเศษ หากเป็นปเหลี ก็ไม่เป็นโทษ.

อุทาหรณ์ในพระบาลี

นวิ ปน ภิกฺขุณา จีวรลาเภณ ตินฺนํ ทุพฺพณฺณกรณานํ อญฺญตรํ ทุพฺพณฺณกรณํ
อาทาทพฺพํ นิลํ วา กทฺหมํ วา กภาพฺสามํ วา.

“อนึ่ง ภิกษุได้จีวรใหม่ พึงถือเอาวัตถุสำหรับทำให้เสียดสี ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
ของเขี้ยวคราม ตม หรือของดำคล้ำ”

อุกกันตปเหลี เป็นปเหลีที่สัมพันธ์ไกล คือบทว่า **นวิ** เป็นวิเสสนะ **จีวร** แต่ถูกบทว่า **ปน ภิกษุณา** คั่นไว้
พร้อมกับลงนินคหิตอาคม จึงทำให้รู้ความได้ยาก เป็นอุกกันตปเหลี ความจริงในที่นี้เป็นบทสมาสว่า นวิจิวรลาเภณ
เมื่อแยกศัพท์แล้วลงนินคหิตอาคมจึงดูเหมือนจะเป็นคนละศัพท์กัน

๔.ปมฺลิสิตาปเหลี

ลียา ปมฺลิสิตา ยสฺสา

ทพฺโพทตถา ปทาวลิต.

ปทาวลิต อ.ลำดับแห่งบท ยสฺสา (ปเหลียา) ของปเหลีใด ทพฺโพทตถา มีเนื้อความรู้ได้ยาก
สา (ปเหลี) อ.ปเหลีนั้น ปมฺลิสิตา ชื่อว่าปมฺลิสิตาปเหลี ลียา พึงเป็น.

“ปเหลีที่มีกลุ่มบทซึ่งรู้ความหมายได้ยาก ชื่อว่า ปมฺลิสิตา”

ปเหลีนี้เป็นปเหลีที่ใช้ศัพท์ที่เขาไม่ค่อยใช้ เพราะเป็นศัพท์เก่า คำพูดโบราณ จนไม่ปรากฏอรรถ
คือคนไม่รู้อรรถแล้ว ทำให้ผู้แปลพบเห็นชวนให้หลงได้

อุทาหรณ์ของปมฺลิสิตาปเหลี

มุขมุลลํ คิงฺคมกํ

นียฺรคฺคตฺถนํ

ปฏฺจจรี วรํ โปโส

ภีรฺยา ธารยฺนฺตฺยา.

โปโส อ.บุรุษ ปฏฺจจรี ผู้นุ่งผ้าเก่า วรํ อันประเสริฐ ภีรฺยา ธารยฺนฺตฺยา กวาทหญิงผู้ทรงไว้
มุขมุลลํ ซึ่งเครื่องประดับหน้าด้วย คิงฺคมกํ ซึ่งสร้อยไข่มุกอันมี ๓๒ เส้นด้วย นียฺร ซึ่งกำไร่มือด้วย
อฺคฺคตฺถนํ ซึ่งเครื่องยกทรงด้วย อฺถนํ ซึ่งกรอบหน้าด้วย.

“บุรุษผู้นุ่งหมวกเก่า ประเสริฐกว่าสตรีผู้ทรงเครื่องประดับหน้าสร้อยมุข กำไร่มือ เครื่องยกทรง
และ กรอบหน้า”

อธิบาย ในอุทาหรณ์นี้คือ มุขมุลลํ เครื่องประดับหน้ามีรอยเจิมเป็นต้น คิงฺคมกํ สร้อยไข่มุกอันมี ๓๒
เส้น นียฺร กำไร่มือ อฺคฺคตฺถนํ เครื่องยกทรง อฺถนํ กรอบหน้า(เครื่องประดับหน้าผากเป็นรูปกระจัง)
ศัพท์เหล่านี้ เป็นศัพท์ไม่ค่อยปรากฏอรรถ คือจำความหมายไม่ค่อยได้ เพราะเป็นคำพูดโบราณ เป็นศัพท์
เก่าเกินไป ไม่ทันสมัย.

อุทาหรณ์ในพระบาลี(สุวรรณหงษ์)

ยํ น กญฺจนทฺวาริณฺณ

อนฺธเนน ตมฺสา คตํ

ตาทิสํ สญฺจขํ ปาณํ

กมตฺถมฺภีชิตเย.

กญฺจนทฺวาริณฺณ ดูก่อนพญาหงส์ผู้มีปีกทั้งสองมีสีเหมือนกับทองคำ ยํ ปาณจขํ
อ.การสละซึ่งชีวิตใด ตยา อันท่าน กตํ กระทำแล้ว การณา เพราะเหตุ มม แห่งเรา ตํ ตว
ปาณํ สญฺจขํ อ.การสละซึ่งชีวิตของท่านนั้น ตาทิสํ ในเพราะคุณอันไม่ประจักษ์เช่นนั้น อนฺธเนน
ตมฺสา กตํ น ราวกะว่าอันคนตาบอดกระทำแล้ว ในที่มืด กํ อตฺถํ ยังประโยชน์อะไร อภีชิตเย
พึงให้รู้เรื่องได้แล้ว.

“พ่อปากชี้ผู้มีปีกทั้งสองประดุจทองคำ เมื่อท่านสละชีพในเพราะคุณอันประจักษ์เช่นนี้ ก็เหมือนคนตาบอดตกอยู่ในความมืดมิด จะพึงทำประโยชน์อะไรให้โชติช่วงได้เล่า”

อธิบาย ความจริง น นิบาตมีอรรถปฏิเสธเป็นส่วนมาก แต่ในที่นี้ **น นิบาต** มีอรรถเป็นอุปมาโชติช่วง เหมือนกับ วีย คัพพ์ ฉะนั้น ในอุทาหรณ์นี้ **น นิบาต** จึงเป็นปมุสลิตาปเหลือ เพราะในพระบาลีหรืออรรถกถา อื่นจากนี้ไม่มี น คัพพ์ที่ทำหน้าที่เป็นอุปมาเหมือนในที่นี้

อรรถกถาแก้วว่า **ย่นาติ เอตถ นกาโร อุปมาเน.** (น อักษร ในคำว่า ย่น น นี้ ย่อมเป็นไปในการอุปมา)

๕. สมานรูปาปเหลือ.

สมานรูปามุขยตุถา

โรปาหิตปทา ลียา.

ยา (ปเหลือ) อ.ปเหลือใด **อมุขยตุถาโรปาหิตปทา** มีเนื้อความอันถูกตั้งไว้โดยการยกขึ้น ซึ่งคัพพ์ อันกล่าวเนื้อความโดยตรงในเนื้อความไม่ใช่โดยตรง **สา (ปเหลือ)** อ.ปเหลือนั้น **สมานรูปา** ชื่อว่า สมานรูปาปเหลือ **ลียา** พึงเป็น

“ปเหลือที่มีบทปรากฏด้วยการยกขึ้นในอรรถปริยาย ชื่อว่า สมานรูปา”

สมานรูปาปเหลือ คือ ปเหลือที่มีคัพพ์ที่มีสภาพเหมือนกัน หมายความว่าประกอบคัพพ์ที่แสดงอรรถโดยตรง แต่หมายถึงอรรถโดยอ้อม ตามลักษณะของสทิสูปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงอุปมานะ แต่มุ่งให้หมายถึงอุปมา เช่นคำว่า ลีโห คายติ ตามรูปคำแล้ว คำนี้แปลว่า “ราชสีห์ขบรวงอยู่” แต่ความหมายที่แท้จริงของประโยคนี้คือ “นายสีห์ขบรวงอยู่” หรือ “ผู้กล้าตั้งราชสีห์ขบรวงอยู่” การใช้คำในลักษณะนี้จึงเป็นการพูดถึงราชสีห์เป็นอุปมานะ แต่หมายถึงผู้กล้าตั้งราชสีห์ที่เป็นอุปมา

อุทาหรณ์ของสมานรูปาปเหลือ

นว'คฺครตนาณ'สฺมึ

ทิสฺสนฺติ รตนาเกร

ปฺริสาเนตถ อฏฺฐนฺนํ

อฏฺฐ'สาธาธนา'ปฺริ.

นว อคฺครตนาณิ อ.รัตนะคือโลกุตตรธรรมอันประเสริฐ ท. ๙ **ทิสฺสนฺติ** ย่อมปรากฏ **อสฺมึ รตนาเกร** ในมหาสมุทฺรคือพระพุทฺธเจ้าอันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะคือโลกุตตรธรรมนี้ **เอตถ** บรรดาร์ตนะ ๙ เหล่านี้ **อฏฺฐ (รัตนานิ)** อ.รัตนะคืออมรรคผล ท. ๘ **อสฺธาธนาณิ** ไม่ทั่วไป **อฏฺฐนฺนํ (ปฺคฺคฺลานํ)** แก่บุคคล ท. ๘ **อปฺริ (รัตนํ)** อ.รัตนะคือพระนิพพานอันอื่น **สาธาธณํ** ทั่วไปแก่บุคคล ๘.

“รัตนะคือโลกุตตรธรรมอันประเสริฐ ๙ ประการ ย่อมปรากฏในมหาสมุทฺรคือพระพุทฺธเจ้า อันเป็นบ่อเกิดของรัตนะนี้ บรรดาร์ตนะเหล่านี้ รัตนะ ๘ ประการไม่ทั่วไปแก่บุคคล ๘ จำพวก ส่วนรัตนะคือพระนิพพานอื่นเป็นของทั่วไป”

๖. ผรุสาปเหลือ

ผรุสา ปจฺจยาทีหิ

ชาติสทฺทา กถญฺจิปิ.

ยา ชาติสทฺทา อ.ป.เหลือได้มีศัพท์อันเกิดขึ้น **ปจฺจยาทีหิ** เพราะปัจจัยเป็นต้น ท. **กถญฺจิปิ** โดยประการอย่างใดอย่างหนึ่ง **สา ปเหลือ** อ.ป.เหลือนั้น **ผรุสา** ชื่อว่า ผรุสาปเหลือ.

“ปเหลือที่มีศัพท์อันเกิดจากปัจจัยเป็นต้น ตามแต่จะมีได้ ชื่อว่า ผรุสา”

ผรุสาปเหลือ คือปเหลือหยาบ หมายความว่า เข้าใจความไต่ยาก โดยผู้แต่งตำรอรรรถใหม่ตามหลักภาษา ด้วยการแยกรากศัพท์ และทำรูปวิเคราะห์เป็นอีกอย่างหนึ่งจากที่เข้าใจกัน คือศัพท์ที่ไม่กล่าวอรรรถตามชาวโลกถึงเกต(ตามความรู้อันของชาวโลก) คือ ศัพท์ที่ชาวโลกรู้กันว่าแปลว่าอย่างนั้น แต่นำไปแยก ชาติปัจจัยใหม่ และตั้งวิเคราะห์ใหม่ จึงมีอรรรถต่างออกไป.

อุทาหรณ์ของผรุสาปเหลือ

วิญฺหนฺติ เทวคณฺธพฺพา

หิมวณฺตมฺหาคเล

รสนฺนฺเต สเร สตุต

น นาคาปิ อุโปสธา.

เทวคณฺธพฺพา อ.เทวดาและคนธรรพ์ ท. **วิญฺหนฺติ** ย่อมยินดี **สตุต** **สเร** ซึ่งสระ ท. ๗ **รสนฺนฺเต** อันมีน้ำ **หิมวณฺตมฺหาคเล** บนยอดแห่งภูเขาคิมาลัย **อุโปสธา** อ.ข้างอุโบสถ ท. ด้วย **นาคาปิ** อ.นาค ท. ด้วย **น วิญฺหนฺติ** ย่อมไม่ยินดี (เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

“เทวดาและคนธรรพ์ย่อมเข้าหาสระทั้ง ๗ อันมีน้ำบนยอดเขาคิมาลัย แม้พญาข้างอุโบสถ ก็ยังกรายเข้าไปไม่ได้”(เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

เทวคณฺธพฺพา อ.นักรองผู้ราเริง ท. **วิญฺหนฺติ** ย่อมเสวย **สตุต** **สเร** ซึ่งเสียงพิณ ท. ๗ **หิมวณฺตมฺหาคเล** บนพื้นปราสาทอันประกอบด้วยแสงจันทร์ **รสนฺนฺเต** อันมีสิ่งคารรสเป็นต้น **นาคาปิ** แม้ อ.พระอริย ท. ด้วย **อุโปสธา** อ.ผู้รักษาอุโบสถ ท. ด้วย **น วิญฺหนฺติ** ย่อมไม่ยินดี (เนื้อความที่ปรารถนา)

“นักดีดพิณผู้ราเริง ย่อมบรรเลงเสียงดนตรี ๗ เสียงอันมีรสชาติ บนพื้นมหาปราสาท อันมีแสงจันทร์ พระอรหันต์และผู้ทรงศีลอุโบสถทั้งหลาย ย่อมไม่ย่างกรายเข้าไป”(เนื้อความที่ปรารถนา)

ตามข้อความในคถาณี นัยแรกเป็นที่เข้าใจกันทั่วไป นัยหลังแม้ไม่เป็นที่นิยมกัน ก็คล้อยตามกฎไวยากรณ์ เพราะแยกรากศัพท์และทำวิเคราะห์ได้ตามสมควร ข้อความตามนัยหลังจึงเป็นผรุสาปเหลือที่รู้ไต่ยาก ในที่นี้จะแยกรากศัพท์และตั้งวิเคราะห์ตามนัยทั้ง ๒ ดังนี้

คำว่า **เทวคณฺหพฺพ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตามนัยแรก

ทิพฺพนฺตฺติ เทวา. ผู้รุ่งโรจน์ ชื่อว่า เทวดา

คณฺหํ อพฺพนฺตฺติ ภูฏฺชนฺตฺติ **คณฺหพฺพา**. ผู้กินของหอม ชื่อว่า คันธัพพะ

เทวา จ คณฺหพฺพา จ เทวคณฺหพฺพา. เทวดาและคณธรรพ์ ชื่อว่า เทวคันธัพพะ

ตามนัยหลัง

ทิพฺพนฺตฺติ กีพฺนฺตฺติ เทวา. ผู้ราเริง ชื่อว่า เทวะ

คณฺหํ วิณฺม วาเทนฺตฺติ **คณฺหพฺพา**. นักดีดพิณ ชื่อว่า คันธัพพะ

เทวา จ เต คณฺหพฺพา จาติ เทวคณฺหพฺพา. นักดีดพิณผู้ราเริง ชื่อว่า เทวคันธัพพะ

คำว่า **หิมวณฺตมฺหตล** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตามนัยแรก

หิมํ อสฺส อตฺถิถิ **หิมวา**. ภูเขาที่มีหิมะ ชื่อว่า หิมวันตะ

หิมวณฺตสฺส มฺหตลํ **หิมวณฺตมฺหตลํ**. ยอดเขาของภูเขาคิมพานต์ ชื่อว่า หิมวันตมฺหตลละ

ตามนัยหลัง

หิมํ อสฺส อตฺถิถิ **หิมวา**. อันมีแสงจันทร์ ชื่อว่า หิมวันตะ (หิมะ แปลว่า แสงจันทร์)

มหาปาสาทสฺส ตลํ **มฺหตลํ**. พื้นมหาปราสาท ชื่อว่า มฺหตลละ

หิมวณฺตญฺจ ตํ **มฺหตลญฺจาติ** **หิมวณฺตมฺหตลํ**. พื้นมหาปราสาทอันมีแสงจันทร์ ชื่อว่า หิมวันตมฺหตลละ

คำว่า **รสวณฺต** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตามนัยแรก

รสํ เอเตลํ อตฺถิถิ **รสวณฺโต**. สระมีน้ำ ชื่อว่า รสวันตะ รส คัพพ์ตามนัยนี้แปลว่า “น้ำ” ส่วน สร คัพพ์ในคาถา แปลว่า “สระน้ำ” ได้แก่สระน้ำ ๗ แห่ง คือ อนโณดาต กัณณมฺฤณท์ รกการก จัณฑันต์ ภูณณะ มัณฑากินี และ ลีหปปาตะ

ตามนัยหลัง

รสํ เอเตลํ อตฺถิถิ **รสวณฺโต**. เสียงดนตรีอันมีรสชาติ ชื่อว่า รสวันตะ **รส** คัพพ์ตามนัยนี้แปลว่า “รสชาติ” ซึ่งได้แก่ สิ่งการรสคือรสรักเป็นต้น ๔ ประการ ส่วน **สร** คัพพ์แปลว่า “เสียงดนตรี” มี ๗ เสียง คือ อุสกะ (เสียงโศค) เชาวตะ (เสียงมา) จัชชะ (เสียงนกยูง) คันธาระ (เสียงแพะ) มัชฌิมะ (เสียงนกกระเรียน) ปัญจมะ (เสียงนกคู้เหว่า) และ นิสาทะ (เสียงช้าง)

คำว่า **นาค** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตามนัยแรก

น คจณตฺติ อคา, น อคา นาคา. ลัตัวผู้ไม่ไปหาไม่ได้ ชื่อว่า นาคะ = ลัตัวไปเร็ว มาจาก น + อคา

ตามนัยหลัง

นตฺถิ อากุ เอเตสนฺติ นาคา. ผู้ไม่มีบาปอกุศล ชื่อว่า นาคะ = พระอรหันต์ผู้ไม่มีบาป = น + อากุ

คำว่า **อุโปสถ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตามนัยแรก

อุปกนฺตฺวา อรโย อุตฺตํติ อุโปสถ. ช่างตัวเข้าไปในสงครามแล้วอดทนต่อข้าศึก ชื่อว่า อุโปสถะ (มาจาก อุป - อุตฺ สหเน + ถ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ตามนัยหลัง

อุโปสถ เยสํ อตฺถิตฺติ อุโปสธา. ผู้มีอุโปสถศีล ชื่อว่า อุโปสถะ (มาจาก อุโปสถ + ณ ในอัสลัทธิตัททิต)

อุทาหรณ์ในพระบาลี

อนนฺตฺวาสิกมิตฺ ภิภฺชเว พุรฺหมจฺริยํ วุสฺสตี อนาจฺริยกํ. สฺนฺตฺวาสิโก ภิภฺชเว ภิภฺชฺ
สาจฺริยกํ ทฺกฺขํ น ฆาสฺ วิหฺรตี. อนนฺตฺวาสิโก ภิภฺชเว ภิภฺชฺ อนาจฺริยกํ สฺขํ ฆาสฺ วิหฺรตี.

ถ.ส.พ. ๑๘/๑๕๑/๑๒๖

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์นี้ ไม่มีลูกศิษย์ ไม่มีอาจารย์ ภิกษุผู้มีลูกศิษย์
มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่สบาย ส่วนภิกษุผู้ไม่มีลูกศิษย์ ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุขสบาย
(เพื่อความไม่ปรารถนา)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์นี้ ที่ไม่มีกิเลสอยู่ภายใน ไม่มีกิเลสเที่ยวไป
ในภายนอก ภิกษุผู้มีกิเลสอยู่ภายใน มีกิเลสเที่ยวไปในภายนอก ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่สบาย
ส่วนภิกษุผู้ไม่มีกิเลสอยู่ภายใน ไม่มีกิเลสเที่ยวไปในภายนอก ย่อมอยู่เป็นสุขสบาย (เพื่อความ
ที่ปรารถนา)

คำว่า **อนุตฺวาสิก อนาจฺริยก สฺนฺตฺวาสิก** และ **สาจฺริยก** เป็นพหูสัพเพเหสี มีวิธีแยกศัพท์ตั้งวิเคราะห์
ต่างจากปกติ

ตามนัยแรก

โดยทั่วไปเข้าใจว่า คำว่า **อนุตฺวาสิก** ก็คือลูกศิษย์ และ **อฺจฺริย** ก็คืออาจารย์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อนตฺ วสนฺตฺติ อนตฺวาสิ, นตฺถิ อนตฺวาสิ อสฺสาตี อนนฺตฺวาสิโก. ผู้ไม่มีลูกศิษย์ ชื่อว่าอนนตฺวาสิกะ

นตฺถิ อจฺริโย อสฺสชาติ อนนจฺริยโก. ผู้ไม่มีอาจารย์ ชื่อว่า อนนจฺริยกะ

สทฺท อนนฺตวาลิโก โย วตฺตตฺติติ สนฺตวาลิโก. ผู้เป็นไปกับด้วยลูกศิษย์ ชื่อว่า สันตวาลิกะ

สทฺท อจฺริเยหิ โย วตฺตตฺติติ สจฺจจฺริยโก. ผู้เป็นไปกับด้วยอาจารย์ ชื่อว่า สจฺจจฺริยกะ

ตามนัยหลัง

คำว่า **อนนฺตวาลิก** คือกิเลสอยู่ภายใน หมายถึง กิเลสที่เกิดจากการตรึกของตนเองมีกามวิตกเป็นต้น ส่วนคำว่า **อจฺริย** คือกิเลสเที่ยวไปภายนอก คือกิเลสที่เกิดจากการกระทบกับอารมณ์ภายนอก มีรูปวิเคราะห์ว่า

อนนฺเต วสนฺตฺติติ อนนฺตวาลิ, **นตฺถิ อนนฺตวาลิ อสฺสชาติ อนนฺตวาลิโก.** ผู้ไม่มีกิเลสภายใน ชื่อว่า อนนฺตวาลิกะ

พหิ อจฺรนฺตฺติติ อจฺริยา, นตฺถิ อจฺริยา ยสฺสชาติ อนนจฺริยโก. ผู้ไม่มีกิเลสเที่ยวไปภายนอก ชื่อว่า อนนจฺริยกะ

สทฺท อนนฺตวาลิโก โย วตฺตตฺติติ สนฺตวาลิโก. ผู้เป็นไปกับด้วยกิเลสภายใน ชื่อว่า สันตวาลิกะ

สทฺท อจฺริเยหิ โย วตฺตตฺติติ สจฺจจฺริยโก. ผู้เป็นไปกับด้วยกิเลสเที่ยวไปภายนอก ชื่อว่า สจฺจจฺริยกะ

พระบาลีข้างต้นนี้ เป็นพระดำรัสขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตรัสในลักษณะของพรุสาปเหตี แต่ภิกษุผู้ฟังธรรม สามารถเข้าใจความหมายตามพุทธาธิบายได้ เพราะพระพุทธรองค์ทรงเล็งเห็นด้วยพระปรีชาญาณว่าพระดำรัสเช่นนี้เหมาะสมกับภิกษุเหล่านั้น

๗. สังขยาตาปहेลีส

สังขยาตา นาม สังขยาน์

ยตุถ พยาโมหการณั.

พยาโมหการณั อ.เหตุแห่งความหลง **สังขยาน์** แห่งสังขยา ท. โหติ มีอยู่ **ยตุถ** ในปहेลีสไค
สา ปहेลีส อ.ปहेลีสนั้น **สังขยาตา** ชื่อว่าสังขยาตาปहेลีส.

“การนับอันเป็นเหตุแห่งความสับสน มีอยู่ในปहेลีสไค ปहेลีสนั้น ชื่อว่า สังขยาตา”
สังขยาตาปहेลีส คือ ปहेลีสที่ใช้สังขยานางงวย มีจำนวนสับสนทำให้ไม่รู้ว่ามีจำนวนเท่าใด
อุทาหรณ์ของสังขยาตาปहेลีส

คิตสทุเท สรา เทว, เทว

เทว จษชฌมุตฺร จสฺสฺรา,

ปญฺจวณฺณณั ยถา จกฺขุ,

จพฺพพณฺณา นาลิกา ตถา.

เทว สรา อ.เสียง ท. ๒ **โหนติ** มีอยู่ **คิตสทุเท** ในเสียงเพลง **เทว เทว สรา** อ.เสียง ท.
๒๒ **อญฺมุตฺร จษฺชา** เว้นซึ่งเสียงจษชชะ **จสฺสฺรา** อันมี ๖ เสียง **โหนติ** ย่อมเป็น **จกฺขุ** อ.ดวงตา
ปญฺจวณฺณณั มี ๕ สี **ยถา** ฉนั้นใด **นาลิกา** อ.จมูก **จพฺพพณฺณา** อันมี ๖ สี **ตถา** ฉนั้นนั้น

“เสียงทั้งหลายในเสียงดนตรี มีสองชนิด เสียงดนตรีอย่างละสอง ๆ ยกเว้นจษชชะ มีหกเสียง
จมูกมีหกสีเหมือนจักษุที่มีห้าสี” (เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

เทว สรา อ.สระ ท. ๒ **โหนติ** มีอยู่ **คิตสทุเท** ใน คิต คัพท (คือ ใน คิต คัพท มีสระอยู่
๒ ตัว) **เทว เทว** อ.คัพท ท. ๒ ๒ คือ อสุภะ, คันธาระ, มัชฌิมะ, ปัญจมะ, เชาวตะ, นิสาทะ.
อญฺมุตฺร จษฺชา เว้นซึ่งจษชชะคัพท **จสฺสฺรา** อันมีสระ ๖ ตัว, **จกฺขุ** อ.จกฺขุ คัพท **ปญฺจวณฺณณั**
อันมีอักษร ๕ ตัว **ยถา** ฉนั้นใด, **นาลิกา** อ.นาลิกา คัพท **จพฺพพณฺณา** อันมีอักษร ๖ ตัว **ตถา**
ฉนั้นนั้น.

“สระทั้งหลายใน คิต คัพทมีสองตัว คัพททั้งหลายอย่างละสอง ๆ ยกเว้นจษชชะ มีสระหกตัว
จกฺขุ คัพท มีห้าอักษร ฉนั้นใด นาลิกา คัพท ก็มีหกอักษร ฉนั้นนั้น” (เนื้อความที่ปรารถนา)

คัพทในคาถานี้แปลตามทีนิยมแปลกันทั่วไป แต่ไม่มีความหมายใด ๆ จึงไม่ตรงตามความประสงค์
ของผู้กล่าว ตามนัยแรก สร คัพทแปลว่า เสียง นัยหลังแปลว่า สระ ใน คิต คัพท มีสระ ๒ ตัวคือ อี ใน
คิ และ อ ใน ต

อันหนึ่ง เสียงดนตรีมี ๗ เสียง ยกเว้นเสียงจษชชะเสีย เมื่อจับคู่กันแล้วได้ ๓ คู่ แต่ละคู่ก็จะมีสระอยู่ ๖
ตัวดังนี้

๑. **อสุภะ** เสียงโค มีสระ ๓ คือ อุ อ และ อ

๒. **เชาวตะ** เสียงม้า มีสระ ๓ คือ เอ อ และ อ (ทั้งสองรวมกันมีสระ ๖ ตัว)

๓. **จັชชะ** เสียงนกยูง มีสระ ๒ ตัว คือ อ และ อ (ยกเว้นเสียง)
๔. **คันธาระ** เสียงแพะ มีสระ ๓ คือ อ อา และ อ
๕. **มฺชฉิมะ** เสียงนกกระเรียน มีสระ ๓ คือ อ อิ และ อ (ทั้งสองรวมกันมีสระ ๖ ตัว)
๖. **ปัญจมะ** เสียงนกทูเหว่า มีสระ ๓ คือ อ อ และ อ
๗. **นิสาทะ** เสียงช้าง มีสระ ๓ คือ อิ อา และ อ (ทั้งสองรวมกันมีสระ ๖ ตัว)

จกขุ ศัพท์มีอักษร ๕ ตัว คือ จ + ข + ก + ข + ข

นาสิก ศัพท์มีอักษร ๖ ตัว คือ น + อ + ส + อ + ก + อ

จะเห็นได้ว่า เมื่อแปลตามนัยแรก ความในคาถาก็จะกลับสนไม่รู้ว่าเสียงดนตรีที่มี ๒ ชนิดคืออะไรบ้าง
ดังนั้นเป็นต้น ฉะนั้นคาถานี้จึงเป็นสังขยาตาปเหลือ

อุทาหรณ์ในอัญญาถากังขาวิตรณี

อัย วุจฺจตานนฺท ติสหฺลฺลิตฺติ มหาสหฺลฺลิตฺติ โลกธาตฺต.

“ดูกรอานนท์ ขอนี้เรียกว่า โลกธาตุแสนโกฏิหลายพันแห่ง”

คำว่า **ติสหฺลฺลิตฺติ** ในประโยคนี้เป็นสังขยาตาปเหลือ ส่วน **มหาสหฺลฺลิตฺติ** เป็นคำไวพจน์ของคำนั้น กล่าวคือ **“ติสหฺลฺลิตฺติ”** มิได้แปลว่า “สามพัน” เหมือนในที่ทั่วไป แต่แปลว่า “แสนโกฏิ” โดยคุณด้วยพันหนึ่ง ๓ ครั้งคือ ๑ พันคูณด้วย ๑ พัน เป็น ๑ ล้าน, ๑ ล้านตั้งคูณด้วย ๑ พัน เป็น ร้อยโกฏิ, เอาร้อยโกฏิตั้งคูณด้วย ๑ พัน เป็น แสนโกฏิ.

$$๑,๐๐๐ \times ๑,๐๐๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐ \text{ หนึ่งล้าน}$$

$$๑,๐๐๐,๐๐๐ \times ๑,๐๐๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ \text{ หนึ่งร้อยโกฏิ}$$

$$๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ \times ๑,๐๐๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ \text{ หนึ่งแสนโกฏิ}.$$

๘. ปกัปปิตาปเหลี

อณฺณธา'ภาสเต ยตุถ

วากยตุโถ สา ปกัปปิตา.

วากยตุโถ อ. เนื้อความของประโยค **อภาสเต** ย่อมถูกรู้ **อณฺณธา** โดยประการอย่างอื่น
ยตุถ ในปเหลีได **สา ปเหลี** อ. ปเหลี นั้น **ปกัปปิตา** ชื่อว่า ปกัปปิตาปเหลี.

“อรรถของประโยคย่อมปรากฏด้วยประการอื่นในปเหลีได ปเหลีนั้น ชื่อว่า ปกัปปิตา”

ปกัปปิตาปเหฬ คือ ปเหลีที่คาดคะเนอรรถของประโยคโดยประการอื่นจากอรรถปกติ ด้วยลีเลสนัย
คือนัยซ่อนความ หมายถึง คัมภีร์เดียวกัน กล่าวเนื้อความได้ ๒ อย่าง .

อุทาหรณ์ของปกัปปิตาปเหลี

ปาทุ โว อุทิต ราชา

สิริมา รตตมณฺฑล

สกันฺตคคหนฺกขตฺต-

สัสมยตุโถ สุลกขโณ.

ราชา อ. พระราชา **สิริมา** ผู้ทรงมีสิริ **รตตมณฺฑล** ผู้ทรงมีหมู่อำมาตย์อันน่ารัก
สกันฺตคคหนฺกขตฺตสัสมยตุโถ ผู้ทรงประกอบด้วยหมู่อำมาตย์อันเนื่องแน่นในที่ใกล้ของพระองค์
สุลกขโณ ผู้มีพระรูปร่าง **อุทิต** ผู้ปรากฏแล้ว **ปาทุ** ของจรัล **โว** ซึ่งท่าน ท.

“พระราชาผู้ทรงสิริ มีหมู่อำมาตย์ที่ ประกอบด้วยหมู่อำมาตย์อันเนื่องแน่นในที่ใกล้ของพระองค์
ทรงพระลักษณะงาม มีเกียรติยศเลื่องลือ โปรดรักษาท่านทั้งหลายเถิด” (**เนื้อความที่ไม่ปรารถนา**)

ราชา อ. พระจันทร์ **สิริมา** ผู้มีลักษณะมีเทพธิดา **รตตมณฺฑล** ผู้มีวงกลมแดงในเวลาเต็มดวง
สกันฺตคคหนฺกขตฺตสัสมยตุโถ ผู้ประกอบด้วยหมู่อำมาตย์อันเป็นไปกับด้วยรัศมีแห่งตน
สุลกขโณ ผู้มีรอยกระต่ายอันงาม **อุทิต** ผู้ขึ้นแล้ว **ปาทุ** ของจรัล **โว** ซึ่งท่าน ท.

“พระจันทร์อันทรงสิริ มีวงแดงประกอบด้วยกลุ่มดาวพระเคราะห์ที่มีแสงของตน
มีรอยกระต่ายงาม ลอยเด่นแล้ว โปรดรักษาท่านทั้งหลายเถิด” (**เนื้อความที่ปรารถนา**)

คำว่า **ราช** ตามนัยแรกแปลว่า “**พระราชา**” ตามนัยหลังแปลว่า “**พระจันทร์**”

คำว่า **รตตมณฺฑล** ตามนัยแรกแปลว่า “มีหมู่อำมาตย์” โดย รตต คัมภีร์แปลว่า “รักดี” มาจาก รนฺช
ธาตุ + ต บัจฉัย ส่วน มณฺฑล แปลว่า “หมู” ซึ่งหมายถึงหมู่อำมาตย์หรือหมู่อำมาตย์ ตามนัยหลังแปลว่า
“มีวงแดง” มาจาก รตต = แดง, มณฺฑล = วง

คำว่า **สกันฺตคคหนฺกขตฺตสัสมยตุโถ** ตามนัยแรกแปลว่า “ประกอบด้วยหมู่อำมาตย์อันเนื่องแน่นในที่ใกล้
ของพระองค์” โดยแยกคัมภีร์ว่า **สก** (ของพระองค์) + **อนฺติ** (สำนึก, ที่ใกล้ มีรูปเต็มว่า อนฺติค ลภ ก อักษร)
+ **คหน** (เนื่องแน่น) + **ขตฺต** (อำมาตย์) + **สัสม** (หมู) + **ยตุต** (ประกอบแล้ว)

ตามนัยหลังแปลว่า “ประกอบด้วยกลุ่มดาวพระเคราะห์ที่มีแสงของตน” โดยแยกคัมภีร์ว่า **ส** (เป็นไปกับ)
+ **กนฺติ** (รัศมี) + **คห** (ดาวพระเคราะห์) + **นฺกขตฺต** (ดาว) + **สัสม** (กลุ่ม) + **ยตุต** (ประกอบ)

คำว่า **สุภุขณ** ตามนัยแรกแปลว่า “มีลักษณะงาม” ตามนัยหลังแปลว่า “มีเครื่องหมายงาม” คือ มีรอยกระต่ายงามนั่นเอง

โดยทั่วไป **ราช** คัมภีร์มักปรากฏในอรรถว่า พระราชา ไม่ปรากฏในอรรถว่า พระจันทร์ การดำริอรรถที่ไม่ปรากฏเช่นนี้ จึงเป็นปกติปกติ

ในที่นี้ ถ้าไม่ใช่เป็นปกติ ก็เป็นลีลาอลังการ

อุทาหรณ์ในพระบาลี

กาล ฆสติ ภูตานิ

สพฺพานเว สหตฺตนา

โย จ กาลฆสโต ภูโต

ส ภูตปจฺจิมิ ปจฺจิมิ. (ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๐/๗๑)

กาล อ.พยามัจจุราช ฆสติ ย่อมกิน ภูตานิ ซึ่งสัตว์ ท. สพฺพานนิ ทั้งปวง สหตฺตนา สหเวท พร้อมกันด้วยตัวเองนั้นเที่ยว จ ก็ โย ภูโต อ.สัตว์ใด กาลฆสโต เป็นผู้กินซึ่งพยามัจจุราช สโต อ.สัตว์นั้น ปจฺจิมิ ตมแล้ว ภูตปจฺจิมิ ซึ่งพยามัจจุราชผู้ตมซึ่งสัตว์. (เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

“ความตายย่อมกินกินเหล่าสัตว์ทั้งปวงพร้อมกันตน ส่วนผู้ใดกินความตายได้ ผู้นั้นชื่อว่า เผาตัดหน้าที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว” (เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

กาล อ.เวลามี เวลาเช้า เวลาบ่ายเป็นต้น ฆสติ ย่อมกิน ภูตานิ ซึ่งสัตว์ ท. สพฺพานนิ ทั้งปวง สหตฺตนา สห เหว พร้อมกันตนนั้นเที่ยว จ ก็ โย ภูโต อ.พระอรหันต์ใด กาลฆสโต เป็นผู้กินซึ่งเวลา มีเวลาเช้า เวลาบ่ายเป็นต้น สโต อ.พระอรหันต์นั้น ปจฺจิมิ เผาแล้ว ภูตปจฺจิมิ ซึ่งตัดหาผู้เผาซึ่งสัตว์ (ตัดหาอันยังสัตว์ให้เรารอน). (เนื้อความที่ปรารถนา)

“กาลเวลาย่อมกินกินเหล่าสัตว์ทั้งปวงพร้อมกันตน ส่วนผู้ใดกินกาลเวลาได้ ผู้นั้นชื่อว่า เผาตัดหาที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว” (เนื้อความที่ปรารถนา)

กาล คัมภีร์ มักปรากฏในอรรถว่า ความตาย ดังคำว่า กาลโกโต (กระทำความตาย) หรือมีความหมายว่า กาลเวลา แต่ประโยคนี้มีศัพท์ว่า ฆสติ (ย่อมกิน) ทำให้ กาล คัมภีร์มีอรรถว่า กาลเวลา ดังนั้นจึงเป็นปกติปกติ

ข้อความว่า กาลเวลา กินเหล่าสัตว์ทั้งปวง หมายความว่า ทำให้อายุของเหล่าสัตว์หมดสิ้นไปอยู่เสมอทุกขณะ พระอรหันต์เป็นผู้กินกาลเวลาได้ เพราะยังใกล้เวลาปรินิพพานเพียงใด ท่านก็เข้าไปใกล้อนุปาทิเสสนิพพาน อันเป็นบรมสุขเพียงนั้น

๙. นามันตริตาปเหลื

สา นามนตริตา ยสุสา

นามะ นานตฤกปฺปนา.

นानตฤกปฺปนา อ.การดำริถึงซึ่งอรรถต่าง ๆ นามะ ในชื่อ อตฺถิ มีอยู่ ยสุสา แก่ปเหลืไค
สา ปเหลื อ.ปเหลืนั้น นามนตริตา ชื่อว่านามันตริตา.

“การดำริอรรถต่าง ๆ ไว้ในชื่อ มีอยู่แก่ปเหลืไค ปเหลืนั้น ชื่อว่า นามันตริตา”

นามันตริตาปเหลื คือ ปเหลืที่ชอบชื่อด้วยการแสดงอรรถไว้หลายอย่าง แล้วประมวลกันเป็นชื่อที่ต้องการ.

อุทาหรณ์ของนามันตริตาปเหลื

วุจฺจตาโ อธิติเยโก

สุมนฺโตปการวา

สนาตโน จ น อธิ

น สขา น สนาตโน.

เอโก อ.สถานที่แห่งหนึ่ง วุจฺจติ ย่อมถูกกล่าว อธิ อิติ ว่า ฤาษี อาโ ในกาลเบื้องต้น
สุมนฺโต ใหญ่ยิ่ง อุปการวา มีอุปการะต่างๆ สนาตโน คงที่อยู่เสมอ น อธิ ไม่ใช่ฤาษี
น สขา ไม่ใช่เพื่อน โส อ.สถานที่นั้น นาดโน ไม่มี ต อักษร และ น อักษร โหติ ย่อมเป็น
น หามีได้. (เนื้อความที่ไม่ปรารภนา)

“สถานที่แห่งหนึ่งมีขอบเขตกว้างยิ่งนัก มีอุปการะ และคงที่อยู่เสมอ เรียกว่า อธิ ในชื่อต้น
แต่มีใช้ฤาษี มีใช้เพื่อน ไม่มี ต และ น อักษรหามีได้” (เนื้อความที่ไม่ปรารภนา)

โย เอโก อ.สถานแห่งหนึ่งใด สุมนฺตา ใหญ่ยิ่ง วุจฺจติ ย่อมถูกกล่าว อธิติ ว่า อธิ อาโ
ในเบื้องต้นของชื่อ วุจฺจติ ย่อมถูกกล่าว ปการวา ว่ามี ป อักษร อนฺโต ในท่ามกลาง สนาตโน
คงที่อยู่เสมอ น อธิ ไม่ใช่ฤาษี น สขา ไม่ใช่เพื่อน โส อ.สถานที่นั้น นาดโน ไม่มี ต อักษร
และ น อักษร โหติ ย่อมเป็น น หามีได้. (เนื้อความที่ปรารภนา)

“สถานที่แห่งหนึ่งมีขอบเขตกว้างยิ่งนัก เรียกว่า อธิ ในชื่อต้น มี ป อักษรในท่ามกลาง
และคงที่อยู่เสมอ สถานที่นั้นมิใช่ฤาษี มิใช่เพื่อน ไม่มี ต และ น อักษรหามีได้”
(เนื้อความที่ปรารภนา)

คาถานี้แสดงถึงสถานที่ใหญ่มาก มีอาณาเขตกว้างขวาง มี อธิ อยู่ข้างหน้า, มี ป อักษรอยู่กลาง และ
มี ตน อยู่ท้าย (รวมเป็น อธิปตน เป็นชื่อวิหาร) สถานที่นั้นมิใช่ฤาษี มิใช่เพื่อน มิใช่มีอยู่ทุกที่ ข้อความ
ตามนัยแรกไม่ถูก ทำให้สับสนไม่รู้วาคาถานี้เป็นคำแสดงชื่อ จึงเป็นนามันตริตาปเหลื

คำว่า สุมนฺโตปการวา ตามนัยแรก ตัดบทเป็น สุมนฺโต (กว้างยิ่งนัก) + อุปการวา (มีอุปการะ)
ตามนัยหลังตัดบทเป็น สุมนฺตา (กว้างยิ่งนัก) + อนฺโต (ในท่ามกลาง) + ปการวา (มี ป อักษร) โดยทั่วไป อนฺต
ศัพท์แปลว่า “ที่สุด” แต่ในบางแห่งแปลว่า “ท่ามกลาง” ดังคำว่า อันตฺฏฐออักษร คือ อักษรที่ตั้งอยู่
ในท่ามกลางวรรค และอวรรค ได้แก่ ย ร ล และ ว

คำว่า **สนาตโน** ในบาทที่ ๓ แปลว่า “คงที่อยู่เสมอ” ตามนัยทั้งสอง เป็นคำไวพจน์ของ สนนฺตน

คำว่า **สนาตโน** ในบาทที่ ๔ แปลว่า “สถานที่นั้นไม่มี ต และ น อักษร (น หามีได้)” ตัดบทเป็น
 ส = โส (สถานที่นั้น) + น (ไม่มี) + ตน (ต และ น อักษร) นาทโน = น + ตโน เพื่อความต้องการให้ถูก
 คณะฉันทคือ ช คณะ จึงที่ละ อ เป็น อา คือ เพราะพยัญชนะเบื้องหลังที่ละสระ อ ข้างหน้าเป็น อา

อุทาหรณ์ในพระบาลี

ทุมุหฺหาย อุปฺปนฺโน

ชาโต ปณฺทรเกตุนา

เกตุหา เกตุนาเยว

มหาเกตุํ ปรัสตี.

เกตุหา อ.ภิกษุผู้ทำลายชง **อุปฺปนฺโน** ผู้เกิดแล้ว **ทุมุหฺหาย** ที่เมืองอันมีชื่อของตนไม่
ชาโต เกิดแล้ว **ปณฺทรเกตุนา** เพราะชงชาว **ปรัสตี** ย่อมทำลาย **มหาเกตุํ** ซึ่งยิ่งใหญ่ **เกตุนา**
 ด้วยชง.

“ภิกษุผู้เกิดในนครที่มีชื่อของตนไม่ บังเกิดแล้วด้วยชงชาว เป็นผู้กำจัดชง ทำลายชงใหญ่
 ด้วยชงได้” (เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

เกตุหา อ.โกณฑัญญะเถระผู้ทำลาย(สละซึ่งมานะ) **อุปฺปนฺโน** ผู้เกิดขึ้น **ทุมุหฺหาย**
 ที่เมืองโกสัมพี หรือ ในเมืองอันมีชื่อของตนไม่ **ชาโต** เกิดเป็นพระภิกษุแล้ว **ปณฺทรเกตุนา**
 เพราะพระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาพ่องโส **ปรัสตี** ย่อมทำลาย **มหาเกตุํ** ซึ่งกิเลสอันใหญ่หลวง **เกตุนา**
 ด้วยปัญญา.

“ภิกษุผู้เกิดในนครโกสัมพี บังเกิดเป็นภิกษุแล้วด้วยพระมุนีผู้มีปัญญาบริสุทธิ์ เป็นผู้กำจัด
 มานะ ทำลายกิเลสอันใหญ่หลวงด้วยปัญญาได้” (เนื้อความที่ปรารถนา)

ในอุทาหรณ์นี้ ซ่อนชื่อของเมืองว่า โกสัมพี ไว้ ด้วยบทว่า ทุมุหฺหาย (ในนครที่มีชื่อของตนไม่) ฉะนั้น
 จึงเป็นนามันตริตาปเหลือ

๑๐. นิญาตปเหลี

นิญาตาวฏฐิตถมตถา

ตุลยตุลยสุติเหตุโต.

ยา ปเหลี อ.ปเหลีโต อวฏฐิตถมตถา อันมีเนื้อความตั้งอยู่ ตุลยตุลยสุติเหตุโต เพราะการประกอบด้วยศัพท์อันมีเนื้อความเหมือนกันเป็นเหตุ โหติ มีอยู่ สภา ปเหลี อ.ปเหลีนั้น นิญาตา ชื่อว่านิญาตปเหลี.

“ปเหลีที่ตั้งวรรคอื่นไว้ โดยประกอบด้วยศัพท์ที่มีวรรคเหมือนกันเป็นเหตุ ชื่อว่า นิญาตา”

นิญาตปเหลี คือ เป็นปเหลีที่ซ่อนเร้นด้วยการซ่อนเนื้อความที่ปรารภเอาไว้ โดยใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเหมือนกันแทน

อุทาหรณ์ของนิญาตปเหลี

ธาวนุตฺ อุกุยา อตุถิ

มฺหุตฺ น นิวตฺตติ

น จนฺทมนฺทลํ เอตํ

นาปิ อาทิจฺจมนฺทลํ.

ยํ ธาวนุตฺ อ.สิ่งใดอันแล่นไปอยู่ อุกุยา ตั้งแต่การขึ้นไป ยาว อตุถิ จนถึงอัลสดงคต น นิวตฺตติ ย่อมไม่กลับ มฺหุตฺ สักครุหนึ่ง เอตํ อ.สิ่งนั้น จนฺทมนฺทลํ เป็นวงแห่งดวงจันทร์ โหติ ย่อมเป็น น หามิได้ อาทิจฺจมนฺทลํ แม่เป็นวงแห่งดวงอาทิตย์ โหติ ย่อมเป็น นาปิ แม่หามิได้.

“สิ่งใดวิ่งเข้าไปหาความดับสูญตั้งแต่ผุดขึ้น ไม่ถอยกลับสักครุหนึ่ง สิ่งนั้นทั้งไม่ใช่ดวงจันทร์ ไม่ใช่ดวงอาทิตย์”

ข้อความในคานานี้ คล้ายกับกล่าวถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ที่ขึ้นไปและอัลสดงไปตามกาลเวลา แต่กลับปฏิเสธว่าไม่ใช่ทั้งสองอย่างนั้น สิ่งนั้น ก็คืออายุของสัตว์ นับแต่อุบัติขึ้นมา ก็บ้ายหน้าไปหาความสิ้นอายุ ไม่หยุดยั้ง และไม่มีกลับคืนไปหาที่เดิมเลย ฉะนั้นจึงเป็น นิญาตปเหลี

อุทาหรณ์ในพระบาลีเสทโฆจนคานา

อุเปติ กมฺมํ ปริปุจฺจมานโน

กุสลํ อทฺธปฺลํหิตํ (อตุถฺยปฺลํหิตํ)

น ชีวติ น มโต น ปรินิพฺพุโต

กตมํ ตํ วทฺนติ พุทฺธา.

โย บุคฺคโล อ.บุคคลใด ปริปุจฺจมานโน ถ้ามอยู่ กุสลํ กมฺมํ ซึ่งกรรมอันไม่มีโทษ อทฺธปฺลํหิตํ อันประกอบด้วยประโยชน์ อุเปติ ย่อมเข้าใกล้ น ชีวติ ย่อมไม่มีชีวิต น มโต ไม่ตาย น ปรินิพฺพุโต ไม่ปรินิพพาน พุทฺธา อ.พระพุทธรเจ้า พ. วทฺนติ ย่อมกล่าว ตํ ซึ่งบุคคลนั้น กตมํ ว่าเป็นใคร.

“บุคคลเข้าถึงกรรม สอบถามกุศลที่ประกอบด้วยประโยชน์ มีใช้ผู้มีชีวิต มีใช้ผู้ตาย มีใช้ผู้ดับ ทานผู้ทั้งหลาย เรียกบุคคลนั้นว่าอย่างไร ปัญหาข้อนี้ ทานผู้ฉลาดคิดกันแล้ว”

ในที่นี้หมายถึงเอา พระพุทธเจ้าเนรมิต ครั้งทีพระพุทธเจ้าองค์จริงก่อนเสด็จลงมาจากดาวดึงส์เทวโลก ก็ได้นะรมิตพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งขึ้นแทนพระองค์ เพื่อแสดงธรรมเทศนาแทนพระองค์

คาถานี้อำพรางข้อความดังกล่าว แต่ก็ปฏิเสธว่าไม่ใช่ผู้มีชีวิตอยู่ ไม่ใช่ผู้ตายแล้ว ไม่ใช่นิพพานแล้ว ฉะนั้น จึงเป็นนิมิตอุปมา

๑๑.สมานสัททาปเหลื

สมานสัททา สา อัญจ-

สทฺทปริยายสาธิตา.

ยา ปเหลื อ.ปเหลืได อัญจสทฺทปริยายสาธิตา ให้ถูกสำเร็จด้วยคำไวพจน์ของศัพท์ อันมีเนื้อความที่มุ่งหมายถึง **สา ปเหลื** อ.ปเหลืนั้น **สมานสัททา** ชื่อว่า สมานสัททาปเหลื.

“ปเหลืที่ฟังให้สำเร็จด้วยคำไวพจน์ของศัพท์อันตนปรารภนั้น ชื่อว่า สมานสัททา”

สมานสัททาปเหลื คือ ปเหลืที่อำพรางชื่อจริง ด้วยการใช้ศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกันมาแทน เช่น ปรารภนา กล่าวถึงศัพท์ว่า ยส แต่ไม่ใช่ศัพท์นี้โดยตรง ก็ไปใช้ศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกัน คือ กิตฺติ เป็นต้น โดยให้คิดเอาเองว่าหมายถึง ยส ศัพท์ หมายความว่า ใช้ศัพท์ต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกัน บางทีก็เรียกว่า ปริยายศัพท์.

อุทาหรณ์ของสมานสัททาปเหลื.

เทวี กิตฺติ-มहींนามิ

กฬารตุถุหยิ ปุริ

หิตฺวา น สริ โส ธิโร

กโรนุโตปิยุยุมวหยิ.

โส ธิโร อ.พระโพธิสัตว์ชื่อว่าลัทธิตถะพระองค์นั้น **หิตฺวา** ทรงละแล้ว **เทวี** ซึ่งพระเทวี **กิตฺติมहींนามิ** พระนามว่ากิตฺติมहीं ด้วย **ปุริ** ซึ่งเมืองหลวงด้วย **กฬารตุถุหยิ** ชื่อว่ากฬารตถะด้วย **กโรนุโตปิ** แม้กระทำอยู่ **อุยฺยุมวหยิ** ซึ่งความเพียรที่มีนามว่าอุยฺยามะ **น สริ** ไม่ระลึกถึงแล้ว

“พระธีระเจ้าพระองค์นั้น ทรงสละพระเทวีพระนามว่ากิตฺติมहीं และบุรีชื่อกฬารตถะ เมื่อทรงกระทำความเพียรที่มีนามว่าอุยฺยามะ ก็ไม่ทรงระลึกถึงเลย” (เนื้อความที่ไม่ปรารภนา)

โส ธิโร อ.พระโพธิสัตว์ชื่อว่าลัทธิตถะพระองค์นั้น **หิตฺวา** ทรงละแล้ว **เทวี** ซึ่งพระเทวี **กิตฺติมहींนามิ** พระนามว่าโยสธราด้วย **ปุริ** ซึ่งเมืองหลวง **กฬารตุถุหยิ** ชื่อว่ากิลพัสดุ์ด้วย **กโรนุโตปิ** แม้กระทำอยู่ **อุยฺยุมวหยิ** ซึ่งความเพียรที่มีนามว่าปธานะ **น สริ** ไม่ระลึกถึงแล้ว

“พระธีระเจ้าพระองค์นั้น ทรงสละพระเทวีพระนามว่าโยสธรา และบุรีชื่อกิลพัสดุ์ เมื่อทรงกระทำความเพียรที่มีนามว่าปธานะ ก็ไม่ทรงระลึกถึงเลย” (เนื้อความที่ปรารภนา)

ยโส ใช้ กิตฺติ แทน

ธรา ใช้ มहीं แทน = ยโยสธรา

กบิล	ใช้	กฟาร	แทน	
วตุถ	ใช้	อตุถ	แทน	= กบิลวตุถ
ปธาน	ใช้	อุยยาม	แทน	

การใช้ศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกัน แต่ความหมายเอาศัพท์อื่นจากศัพท์ที่ตั้งไว้ คำเหล่านี้จึงเป็นสมานลัทพปเหลือ คำว่า อุยยามวุหฺย ศัพท์เดิมมาจาก อุยยามวุหฺย รัสสะ อา ที่ ยา เป็น อ เพื่อให้ถูกต้องตามคณะฉันทน์ เป็น ช คณะ

ส่วนความเพียรที่ชื่อว่าปธานะ คือความเพียรอย่างยิ่งยวดที่ยอมให้ร่างกายเหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และเลือดเนื้อในกายเหือดแห้งไป ก็จะไม่ล้มเลิกความเพียรเมื่อยังไม่บรรลุคุณธรรมที่ปรารถนา

อุทาหรณ์ในพระบาลี.

ตัม เม พุทุโร วียากาลิ

ชลชุตฺตรนามโก

ภิกขุสฺสเม นิสีทิตฺวา

อิมา คาถา อภาสถ. (ขุ.อ.ป.๓๓/๑๘๓/๒๗๙)

“พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงพยากรณ์ข้อนั้นแก่เรา พระองค์ประทับนั่งท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้วตรัสคาถาเหล่านี้”

ชื่อจริงที่ต้องการกล่าวถึงในที่นี้คือ ปทุมุตตระ (ปทุม + อุตตระ) แต่ใช้ ชลชุตฺตร (ชลช + อุตฺตร) แทน

ชลช = ต้นไม้ที่เกิดในน้ำ ได้แก่ ปทุม คือดอกบัว

อุตฺตร = ประเสริฐ ในที่นี้ ชลชุตฺตร จึงแปลว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ.

๑๒. สัมมุพฺพทาปເລີ.

ສັມມຸພຸຖາ ມຸພຸຖາຍາຍ

ນິທຸທິຊຸດຕາປີ ສາຣຸກິ.

ຍາ ປເລີ ອ.ປເລີໄຕ ນິທຸທິຊຸດຕາປີ ແມ່ນເນື້ອຄວາມທີ່ຖືກແຂດງແລ້ວ ສາຣຸກິ ດ້ວຍດີ ກາວຕີ ຍ່ອມເປັນ ມຸພຸຖາຍາຍ ເພື່ອຄວາມງວຍງນັ້ນເທົ່າ ສາ ປເລີ ອ.ປເລີນັ້ນ ສັມມຸພຸຖາ ຊື່ວ່າ ສັມມຸພຸຖາ.

“ປເລີທີ່ແມ່ແຂດງວຣຣໄວ້ດີ ກໍເປັນໄປເພື່ອຄວາມລຽງໂດຍແທ້ ຊື່ວ່າ ສັມມຸພຸຖາ”

ສັມມຸພຸຖາປເລີ ຄືປເລີທີ່ມີເນື້ອຄວາມຂວນໃຫ້ລຽງ ຄືແມ່ແຂດງວຣຣໄວ້ໂດຍໂດຍກົງ ກໍນ່າງ

ອຸທາທຣນຂອງສັມມຸພຸຖາປເລີ

ຈຕຸທິສາ ມຸຊາ ພຸຖາ

ຈຕຸຕາໂຣ ສິນຸຣາ ຍາ

ປຣິກຸຣຸຊນຕີ ນິກຸຊິຕັດ

ຕິດນິ ມຊເຣ ຍຄາສຸຊິ.

ຈຕຸຕາໂຣ ສິນຸຣາ ອ.ມາ ທ. ໔ ຈຕຸທິສາ ຜູ້ມີທັງໝົດໄປສູ່ທິດທັງ ໔ ພຸຖາ ຖືກຊຸກແລ້ວ ປຣິກຸຣຸຊນຕີ ຍ່ອມກິນ ຕິດນິ ຊຶ່ງຫຍ້າ ນິກຸຊິຕັດ ອັນຄູກວາງໄວ້ແລ້ວ ມຊເຣ ໃນທ່າມກາງ ສຍິ ເອງ ຍຄາສຸຊິ ຕາມສບາຍ.

“ມ້າສິນຣພ ໔ ຕົວ ເຂົາຊຸກທັງໝົດໄປ ໔ ທິດ ພາກັນກິນຫຍ້າທີ່ເຂົາທອດໄວ້ຕາມກາງຕາມສບາຍ”

ການກ່າວວ່າ ມ້າ ໔ ຕົວທັງໝົດໄປ ໔ ທິດ ອາດໃຫ້ເຂົາເຈົ້າເຈັບຄວາມວ່າເລື່ອນເອາຮ່າງສູນກັນ ທັງໝົດຈາກກັນໄປທາງທິດທັງ ໔ ແລ້ວກໍເຮັດໃຫ້ເກີດຄວາມສ່ຽງວ່າຈະກິນຫຍ້າທີ່ຄວາງໄວ້ຕາມກາງໄດ້ຢ່າງໃດ ຄວາມຈິງແລ້ວ ໝາຍຄືມ້າທີ່ເຂົາຊຸກທັງໝົດເຂົ້າຫາກັນ ມ້າຕົວຢູ່ທິດຕະວັນອອກ ກໍທັງໝົດໄປຍັງທິດຕະວັນຕົກເປັນຕົ້ນ ຈຶ່ງກິນຫຍ້າໄດ້

ອຸທາທຣນໃນພຣະບາລີ

ມຊເຣ ຍຄາ ສມຸທຸສຸສ

ອຸມິ ໂນ ຂາຍຕີ ຈິໂຕ ໂທຕີ

ເອວິ ຈິໂຕ ອເນຊສຸສ

ອຸສຸສທິ ກິກຸຊຸ ນ ກເຣຍຍ ກຸທິຣຸຈິ.

ອຸມິ ອ.ຄລິນ ໂນ ຂາຍຕີ ຍ່ອມໄມ້ເກີດຂຶ້ນ ມຊເຣ ໃນທ່າມກາງ ສມຸທຸສຸສ ແຫ່ງມຫາສມຸທຸຣ ຈິໂຕ ຕັ້ງຢູ່ ໂທຕີ ຍ່ອມເປັນ ຍຄາ ຈັນໄຕ ກິກຸຊຸ ອ.ກິກຸຊຸ ຈິໂຕ ຜູ້ຕັ້ງຢູ່ແລ້ວ ເອວິ ອຸ່ງນີ້ ອເນໂຊ ຟຶ່ງເປັນຜູ້ມີຄວາມໄມ້ທົ່ວໄຫວ ອສຸສ ຟຶ່ງເປັນ ນ ກເຣຍຍ ໄມ້ຟຶ່ງກະທຳ ອຸສຸສທິ ຊຶ່ງຮຽນ ເປັນເຄື່ອງໝາຍຂຶ້ນແຫ່ງກິເລສ ກຸທິຣຸຈິ ໃນທີ່ໃຫ້ເນື້ອ ຈັນນັ້ນ.

“ຄລິນໄມ້ເກີດໃນສ່ວນກາງທະເລ ທະເລເຮັດຢູ່ ຈັນໄຕ ກິກຸຊຸຟຶ່ງເປັນຜູ້ມັ້ນຄວງ ໄມ້ທົ່ວໄຫວຈັນນັ້ນ ກິກຸຊຸໄມ້ຟຶ່ງກໍເກີດເຄື່ອງໝາຍໃນທີ່ໃຫ້ເນື້ອ ຯ”

ມຫາສມຸທຸຣລິກ ໔໔,໐໐໐ ໂຍຊັນ

ນ້ຳຂາງລ່າງ ໔໐,໐໐໐ ໂຍຊັນ ທົ່ວໄຫວເພາະປລາແລະເຕ່

น้ำข้างบน ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ห้วนไหเพราะลม

น้ำในท่ามกลาง ๔,๐๐๐ โยชน์ ไม่ห้วนไห

ในที่นี้หมายความว่าน้ำในท่ามกลาง ๔,๐๐๐ โยชน์ ไม่ได้หมายความว่าเอากลางมหาสมุทร ที่เรือแล่นไปมา.

๑๓. ปาริหาริกีปเหลี.

ยสุสา สมุพฺนธพาทุลา

นามิ สา ปาริหาริกิ.

นามิ อ.ชื่อ ยสุสา ปเหเลีย ของปเหลีไค ภเว มีอยู่ สมุพฺนธพาทุลา ด้วยการ
สัมพันธ์กันเป็นอันมาก สา ปเหลี อ.ปเหลีนั้น ปาริหาริกิ ชื่อว่าปาริหาริกีปเหลี.

“ชื่อแห่งปเหลีไค ย่อมมีได้ด้วยสัมพันธ์เป็นอันมาก ปเหลีนั้น ชื่อว่า ปาริหาริกิ”

ปาริหาริกีปเหลี คือ ปเหลีที่เฉลยชื่อซึ่งมีเนื้อความรู้ได้ด้วยการสัมพันธ์มาก หมายความว่า เป็นปเหลี
ที่แสดงชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่กล่าวระบุศัพท์ไว้อย่างตรง ต้องรวมความหมายของบทแล้วจึงรู้ชื่อได้ และ
ศัพท์นั้นเกี่ยวเนื่องกันทางเนื้อความเป็นเรื่องเป็นราวหลายเรื่องติดต่อกัน เมื่อรวมกันแล้วจึงรู้ว่าหมายถึงอะไร

อุทาหรณ์ของปาริหาริกีปเหลี

ชโน ชีวนชานนท-

กรพฺนธุสส ภาสิติ

สกุโรโต ปโปติ

ปฺญณาริกุขยโคจร.

ชโน อ.ชน สกุโรโต ผู้บูชาอยู่ ภาสิติ ซึ่งพระดำรัส ชีวนชานนทกรพฺนธุส
ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นญาติแห่งพระอาทิตย์ผู้กระทำอยู่ซึ่งความแยมบานแกดดอกบัวอันเกิดในน้ำ
เอว แทนั้น ปโปติ ย่อมบรรลุ (ถึง) ปฺญณาริกุขยโคจร ซึ่งสภาพที่มีอารมณ์อันเป็นเหตุสิ้นไป
แห่งอกุศลอันเป็นศัตรูของบุญ.

“ชนผู้บูชาธรรมของท่านผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์อันกระทำแยมบานแกดดอกบัว
ที่เกิดในน้ำ ย่อมบรรลุสภาพที่มีอารมณ์อันเป็นเหตุสิ้นไป แห่งอกุศลอันเป็นศัตรูของบุญ”

ในที่นี้ ถ้าไม่ใช่เป็นปเหลีแล้ว ก็เป็นกิลิฏฐุโทษ ถ้ามุ่งหมายเป็นปเหลีแล้วไม่ต้องโทษ คำเหล่านี้คือ

ชีวน = น้ำ ช = เกิด รวมเป็น ชีวนช = เกิดในน้ำคือดอกบัว

อานนท = ความยินดี กร = กระทำ รวมเป็น อานนทกร = ผู้กระทำความยินดีคือพระอาทิตย์

พฺนธุ = เผ่าพันธุ์ เมื่อรวมกันทั้งหมดก็เป็น ชีวนชานนทกรพฺนธุ แปลว่า “ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์อันกระทำแยมบานแกดดอกบัวที่เกิดในน้ำ” ศัพท์โดยตรงคือ “พุทธ = พระพุทธเจ้า”

ปฺญณ = บุญ อริ = ศัตรู ขย = ลิ่น, หมด โคจร = อารมณ์

เมื่อรวมกันทั้งหมดก็เป็น ปฺญณาริกุขยโคจร แปลว่า “สภาพที่มีอารมณ์อันเป็นเหตุสิ้นไป
แห่งอกุศลอันเป็นศัตรูของบุญ” ศัพท์โดยตรงคือ “มคฺคผล = มรรคผล” นั่นเอง

ในคาถานี้ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง แต่กลับกล่าวบทสมาสหลายศัพท์ชวนให้สับสน ต้องนำมาเชื่อมสมาสแล้ว จึงทราบข้อได้ คำทั้งสองเหล่านี้จึงเป็นปริหาริกิปเหลี

ปเหลีประเภทนี้ไม่เหมาะสมกับการแสดงธรรมให้ผู้อื่นเข้าใจง่าย จึงไม่มีใช้ในพระบาลี

๑๔. เอกัจฉินนาปเหลี

เอกัจฉินนา ภเว พุยณฺชา- เรยฺยํ นิสฺสยโคปนา.

นิสฺสยโคปนา อ.การซ่อนเร้นซึ่งที่ตั้ง (ที่อาศัย) **พุยณฺชา** อาศัยแล้ว **อาเรยฺย** ซึ่งวัตถุ อันถูกตั้งอยู่(ตัวอาศัย) **ยสฺสา ปเหเลีย** แห่งปเหลีใด **ภเว** มีอยู่ **สา (ปเหลี)** อ.ปเหลีนั้น **เอกัจฉินนา** ชื่อว่าเอกัจฉินนาปเหลี.

“การแสดงวัตถุอาศัยแล้ว ปกปิดที่ตั้ง ชื่อว่า เอกัจฉินนา”

เอกัจฉินนาปเหลี คือ ปเหลีที่ปกปิดฝ่ายเดียว หมายความว่า ปกปิดที่ตั้ง โดยกล่าวถึงวัตถุอาศัยอย่างเดียว คำว่า **อาเรยฺย** แปลว่า “วัตถุตัวอาศัย” เป็นคำไวพจน์ของ **นิสฺสิต** มักใช้คู่กับ **อาธาร**, **นิสฺสย** แปลว่า “ที่ตั้ง หรือ ที่อาศัย”

ส่วนคำว่า **พุยณฺชา** มาจาก วิ บทหน้า + อญฺช ชาติ (คติพยตฺตีสฺสู ในกาโรไป, ปรากฏ) + เณ บัจจย + ตวา บัจจย มีรูปว่า **พุยณฺชีย** โดยแปลง ตวา เป็น ย แล้วให้ลบ ย อักษร

อุทาหรณ์ที่ลบ ย อักษรในลักษณะนี้มีใช้มาก เช่น อวลมฺพ = อวลมฺพิตวา, ปฏิสงฺขา = ปฏิสงฺขาย, สฺวิทาวหาโร = สฺวิทายอวหาโร เป็นต้น

อุทาหรณ์ของเอกัจฉินนาปเหลี

น คณฺหาติ มหฺนตฺมปิ สทฺทํ น จ วิภูสฺนํ
จตฺตฺพทสฺส กสฺสาปิ กณฺโณยํ น กิราฬโล.

กณฺโณ อ.หู **กสฺส จตฺตฺพทสฺส** ของสัตว์ ๔ เท้าอะไรเอ๋ย **น คณฺหาติ** ย่อมไม่รับ **มหฺนตฺมปิ สทฺทํ** ซึ่งเสียงแม้ดั่ง **น คณฺหาติ** ย่อมไม่รับ **วิภูสฺนํ** ซึ่งเครื่องประดับด้วย **กิริ** ได้ยินว่า **อัย กณฺโณ** อ.หูนี้ **อฬโล** ไม่มีผล **โหติ** ย่อมเป็น **น** ห้ามได้.

“หูของสัตว์สี่เท้าอะไรเอ๋ย ไม่ได้ยินเสียงแม้จะดังมาก และไม่ได้รับเอาเครื่องประดับ แต่หูนี้จะไม่ผลก็ห้ามได้”

เอกัจฉินนาปเหลี คือปเหลีที่ปกปิดไว้ส่วนหนึ่ง เปิดเผยไว้ส่วนหนึ่ง ในที่นี้กล่าวถึง หูของสัตว์ ๔ เท้า แต่ไม่บอกว่าเป็นสัตว์ชนิดใด ไม่ได้ยินเสียง ไม่มีเครื่องประดับ และยังกล่าวต่อไปอีกว่า ไม่มีผลก็ห้ามได้ คำนี้บอกใบ้ให้ทราบว่า เป็นต้นไม้ เมื่อประมวลความแล้วก็ทราบได้ว่าคือต้น “อสุสกณฺณ” แปลว่าตามศัพท์ว่า “หูมา” แต่ไทยเราแปลว่า “หูกวาง” ดังนั้นคาถานี้จึงปกปิดที่อาศัยคือต้นไม้ม โดยกล่าวถึงแต่วัตถุอาศัยคือหูเท่านั้น

อุทาหรณ์ในพระบาลี

น จาปี ญตติ น จ ปน กัมมวาจา

น เจหิ ภิกขุติ ชิโน อโวจ

สธณคณมปิ น ตสฺส อตฺถิ

อุปสมฺปทา จสฺส อกุปฺปา

ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา.

“ญตติก็มีได้สวด กัมมวาจาก็ไม่ได้สวด พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงตรัสเรียกว่า ‘เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด’ สธณคณของบุคคลนั้นก็ไม่มี แต่ว่า อุปสมบทกรรมของบุคคลนั้นไม่เสีย ปัญหานี้ภิกษุผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว”

ในที่นี้ปกปิดที่อาศัยคือบุคคลผู้บวช กล่าวถึงแต่เพียงวัตตฤอาศัยคือการอุปสมบทในลักษณะต่าง ๆ คือไม่มีญตติ ไม่มีกรรมวาจา พระพุทธเจ้าไม่ได้บวชให้ ไม่มีสธณคณ แต่การบวชนั้นไม่เสีย สำเร็จแล้วปัญหานี้ท่านผู้ฉลาดคิดกันแล้ว ได้แก่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี บวชด้วยครุธรรม ๘ ประการ

๑๕. อุภยัจฉันนาปहेลีส

สา ภเว อุภยัจฉนฺนา

ยสฺสา อุภยโคปนฺนา.

อุภยโคปนา อ.การปกปิดซึ่งที่ทั้ง ๒ ฝ่าย ยสฺสา (ปहेลียา) แห่งปहेลีส อตฺถิ มีอยู่ สา (ปहेลีส) อ.ปहेลีสนั้น อุภยัจฉนฺนา ชื่อว่า อุภยัจฉันนาปहेลีส ภเว ย่อมเป็น.

“การปกปิดทั้งสองฝ่ายแห่งปहेลีสเดีมีอยู่ ปहेลีสนั้น ชื่อว่า อุภยัจฉันนา”

อุภยัจฉันนาปहेลีส คือปहेลีสที่ปกปิดทั้งสองฝ่าย หมายความว่า ปกปิดวัตตฤที่ตั้ง และวัตตฤที่อาศัย

อุทาหรณ์ของอุภยัจฉันนาปहेลีส

อลงฺกโรนฺโต ภูวนํ

สสฺสิริโก สเทวกํ

กสฺมึ สญฺชาตสํสุโณ

โก เกน นุปฺลิตฺตติ.

โก อ.ใคร สสฺสิริโก ผู้มีสิริ อลงฺกโรนฺโต ประดับอยู่ ภูวนํ ซึ่งโลก สเทวกํ พร้อมกับเทวโลก สญฺชาตสํสุโณ เจริญเติบโต กสฺมึ ในที่ไหน น นุปฺลิตฺตติ (น นุปฺลิตฺตติ) ย่อมไม่ติด เกน ด้วยวัตตฤไหน

“อะไรเรื่อย ทรงสิริ ประดับโลกพร้อมทั้งเทวโลก บังเกิดเจริญแล้วในอะไร ย่อมไม่ติดเบื่อนด้วยอะไร” (เนื้อความที่ไม่ปรารถนา)

โก อ.อะไร **อลงฺกโรโต** ปรระดับอยู่ กั ซึ่งน้ำ **ภวน** อันเป็นที่เกิดของตน **สทาเอว** ในกาลทุกเมื่อทีเดียว **สสุสิริโก** มีลักษณะพิเศษคือ **สญฺชาตลํวทุโธ** เกิดขึ้นเจริญเติบโตแล้ว **กสมิ** ในน้ำ **น อุปสิปฺปติ** ย่อมไม่เปียก **เกน** ด้วยน้ำ

“อะไรเอ๋ย ทรงสิริ ปรระดับน้ำอันเป็นแดนเกิดเสมอ บังเกิดเจริญในอะไร ย่อมไม่ติดเปื้อนด้วยน้ำ” (**เนื้อความที่ปรารถนา**)

อรรถอย่างแรกในที่นี้ชวนให้เข้าใจว่า กล่าวถึงพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงสิริและระดับโลก ๓ แต่อรรถนี้ไม่ถูก เพราะไม่สอดคล้องกันกับข้อความในครั้งคาถาหลัง ฉะนั้นตามนัยแรกนี้ คำว่า สเทว เป็นสมาสที่มาจาก สห คัพฺท + เทว คัพฺท ตามนัยหลังแยกเป็นสองบท คือ สเทว (สทา+เอว) + ก (น้ำ)

จะเห็นได้ว่า ในที่นี้ปกปิดทั้งสองฝ่าย คือ ปกปิดอาหาร(นิสฺสย)ที่อาศัย ได้แก่ “น้ำ” ซึ่งถูกปกปิดด้วย ก คัพฺท เพราะคนส่วนมากเมื่อเห็น ก คัพฺทแล้วจะเข้าใจว่าเป็นศัพท์นามที่แปลว่า “อะไร” มากกว่านามนามที่แปลว่า “น้ำ” และอาเรยฺย(นิสฺสิต) ตัวอาศัย ได้แก่ “ดอกปทุม” ท่านไม่ได้กล่าวศัพท์โดยตรง แต่เราสามารถรู้ได้

อุทาหรณ์ในพระบาลี

เตลํ มธุ ฆาณิตถฺยจาปิ สปิปี

สามํ คเหตุวา นิคุชิเปยฺย

อวิตฺตเตเต สตุตาเห สติ

ปจฺจเย ปริภุชฺชนฺตสฺส อปตฺติ

ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา.

“เมื่อภิกษุรับประเคนน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเนยใสด้วยตนเองแล้วก็เก็บไว้ ยังไม่ทันล่วง ๗ วันเลย เมื่อปัจฉัยมีอยู่จึงฉัน ต้องอาบัติ ปัญหานี้ผู้ฉลาดคิดกันแล้ว”

ปกติแล้วภิกษุรับประเคนเภสัช ๕ แล้ว ฉันได้ ๗ วัน แต่ในที่นี้กล่าวว่า ยังไม่ถึง ๗ วัน ฉันต้องอาบัติ คำตอบของคาถานี้ คือ ลิงคปริวัตตนภิกขุ (ภิกษุผู้เปลี่ยนเพศ) เหตุมีอยู่ว่า ภิกษุนี้รับประเคนแล้ว เพศกลับเป็นหญิงไป(เป็นภิกษุณี) องค์ประเคนขาด ฉะนั้นคาถานี้จึงปกปิดทั้งสองฝ่ายคือ วัตถุที่ตั้งได้แก่ภิกษุ และวัตถุตัวอาศัย ได้แก่การเปลี่ยนเพศ

องค์ของการขาดประเคน

ปฏิคฺคหณ นาม **ลิงคปริวัตตเนน, กาลกิริยาย, ลิกฺขาปจฺจกฺขาเนน, หีนายาวตฺตเนน, อนุปสมฺปนฺนสฺส ทาเนน, อนเปกฺขวิสฺสชฺชเนน, อจฺฉินฺหิตฺวา คหณเนน จ วิชหติ.** (วิ.อฎ. ๑/๒๓๗)

ชื่อ การรับประเคน ย่อมเสียไป (เพราะองค์ ๗ ประการ) เพราะการกลับเพศ (เพศชายกลับเป็นเพศหญิง) ของภิกษุผู้รับประเคน ๑, เพราะการมรณภาพของภิกษุผู้รับประเคน ๑, เพราะการ

ลาสิกขาไปของภิกษุผู้รับพระเคน ๑, เพราะการหันไปเป็นคนเลว (คือภิกษุต้องอาบัติปาราชิก หลังจากได้รับพระเคนแล้ว ๑, เพราะให้แก่อนุปสัมบัน ๑, เพราะการสละไปโดยไม่มีความเชื่อใจแล้ว ๑, เพราะการถูกคนอื่นแย่งชิงเอาไป ๑.

สิกขามรณลงฺคิ

อนเปกฺขวิสคฺโคโต

อจุเจทานุปสัมปนฺน-

ทานา คาโห ปสมฺมติ. (สารตถ.ฎี. ๒/๖๗/๑๒๖)

“การรับพระเคน ย่อมระงับ(เสียไป) เพราะการลาสิกขา ความตาย และการเปลี่ยนเพศ เพราะการสละไม่มีเชื่อใจด้วย เพราะถูกขโมยลักไป เพราะการให้แก่อนุปสัมบันด้วย”

๑๖.สังกัณณาปเหลี

สังกัณณา นาม สา ยสุสา

นानาลกฺขณสงฺกโร.

นानาลกฺขณสงฺกโร อ.การปะปนกันด้วยลักษณะต่าง ๆ **ยสุสา (ปเหลียา)** แห่งปเหลีใด **อตฺถิ** มีอยู่ **สา (ปเหลี)** อ.ปเหลีนั้น **สังกัณณา นาม** ชื่อว่า **สังกัณณาปเหลี.**

“ความผสมกันแห่งลักษณะของปเหลีต่าง ๆ มีอยู่แก่ปเหลีใด ปเหลีนั้น ชื่อว่า **สังกัณณา**”

สังกัณณาปเหลี คือ ปเหลีที่ผสมกับด้วยลักษณะหลายอย่าง คือเอาปเหลีหลาย ๆ ประเภทมาผสมกัน เป็นอันเดียวกัน

อุทฺทหรณฺของสังกัณณาปเหลี

อาโท โสเยว โย อนฺเต

มชฺฉิมสุสาทิ มชฺฉิมโ

สิทฺถนฺดาทีสุ วตฺตนฺตํ

อสงฺขตปทํ วท.

โย อ.ว่าตฤใด **โหติ** ย่อมมี **อนฺเต** ในที่สุด **โสเยว** อ.ว่าตฤนั้นนั่นเอง **โหติ** ย่อมมี **อาโท** ในเบื้องแรก **อาทิ** อ.เบื้องแรก **มชฺฉิมสุส** แห่งว่าตฤท่ามกลาง **มชฺฉิมโ** เป็นว่าตฤท่ามกลางนั้นทีเดียว **โหติ** ย่อมเป็น **ตฺวํ** อ.ท่าน **วท** จงกล่าว **อสงฺขตปทํ** ซึ่งบทคือ อสงฺขต **สิทฺถํ** อันสำเร็จแล้ว **วตฺตนฺตํ** อันเป็นไปอยู่ **ดาทีสุ** ในพระอรหันต์ ท.

“สิ่งใดมีอยู่ในที่สุด สิ่งนั้นย่อมมีในเบื้องต้น เบื้องต้นของท่ามกลางก็เป็นท่ามกลาง เชิญท่าน กล่าวบทว่าอสังขตะอันสำเร็จแล้ว เป็นไปอยู่ในพระอรหันต์ทั้งหลาย” (เนื้อความที่ไม่ปรารภนา)

โสเยว อ.ส อักษรเท่านั้น **โหติ** มีอยู่ **อาโท** ในเบื้องแรก **โยเอว** อ. ย อักษรเท่านั้น **โหติ** มีอยู่ **อนฺเต** ในที่สุด **อาทิ** อ. ม ตัวแรก **มชฺฉิมสุส** ของมชฺฉิมศัพท์ **มชฺฉิมโ** เป็นอักษรตัวกลาง **โหติ** ย่อมเป็น **ตฺวํ** อ.ท่าน **วท** จงบอก **อสงฺขตปทํ** ซึ่งบทอันเป็นบัญญัติไม่ใช้ปรหมัตถ์ **วตฺตนฺตํ** อันเป็นไปอยู่ **สิทฺถนฺดาทีสุ** ในอรรถ ท. มีความเห็นเป็นต้น.

“ส อักษรนั้นทีเดียวย่อมมีในชื่อต้น ย อักษรย่อมมีในชื่อท้าย พยางค์แรกของ มชฺฉิม ศัพท์ เป็นท่ามกลางท่านจงกล่าวบทที่เป็นอสังขตะอันเป็นไปในอรรถมีความเห็นเป็นต้น” (เนื้อความที่ปรารภนา)

ตามนัยแรกไม่มีความหมายใด ๆ บทว่า **ลิตฺถนฺตาทิสฺสุ** ตัดบทเป็น **ลิตฺถํ** (สำเร็จแล้ว) + **ตาทิสฺสุ** (ในพระอรหันต์ทั้งหลาย)

ตามนัยหลังกล่าวถึงชื่อว่า **สมย** ที่มี ส อักษรอยู่ต้น มี ม อักษรอยู่กลาง มี ย อักษรอยู่สุดท้าย บทนี้ใช้ในความหมายว่า ความเห็น หมู่ กาลเวลา เป็นต้น (ดูอภิธานปิทีปิกา คาถา ๗๗๘) ตามนัยหลังนี้ คำว่า **ลิตฺถนฺตาทิสฺสุ** ตัดบทเป็น **ลิตฺถนฺต** (ความเห็น) + **อาทิสฺสุ** (เป็นต้น) คำว่า **อสงฺขตฺตํ** คือบทที่เป็นอสังขตะ ซึ่งหมายถึงบัญญัติที่ไม่มีปัจจัยคือกรรมเป็นต้นปรุงแต่ง

นักศึกษาลังเกตว่า คาถานี้มีลักษณะของปหฺลีสหลายอย่างผสมกัน โดยบอกว่า มี ส เป็นเบื้องแรก มี ย ในที่สุด มีอักษรตัวแรกของมฺชฌิมศัพท์คือ ม เป็นท่ามกลาง ซึ่งเป็นการอำพรางชื่อว่า “**สมย**” จัดเป็น นามันตริตาปหฺลีส

คำว่า **ลิตฺถนฺตาทิสฺสุ** ทำให้เข้าใจผิดว่าตัดบทเป็น ลิตฺถํ + ตาทิสฺสุ ข้อนี้อาจจัดเป็นสมาคตาปหฺลีส เพราะวาซอเรน อรรถไว้ ด้วยบทสนธิที่เข้าใจยาก ไม่ค่อยปรากฏเนื้อความ ยากที่จะเข้าใจ

แม้คำว่า **โส โย อสงฺขตฺตํ** อำพรางอรรถที่ถูกต้องแล้วทำให้สับสน จัดเป็นวิญฺจิตาปหฺลีส เพราะวาลอกลงด้วยศัพท์ทำหฺง ดังนั้น คาถานี้จึงเป็นสังกถณาปหฺลีส ปหฺลีสประเภทนี้มีใช้น้อยมากในพระบาลี

จะเห็นได้ว่าปหฺลีสทั้ง ๑๖ อย่างนี้ปรากฏในพระบาลีตามสมควร แม้วผู้กล่าวอาจจะกล่าวตามสำนวนภาษาที่นิยมในสมัยนั้น ๆ ไม่ตั้งใจให้เป็นปริศนาสำหรับคนอื่น แต่เนื่องจากนับเข้าในลักษณะของปหฺลีส จึงได้ชื่อว่าปหฺลีสเช่นเดียวกัน

จบปหฺลีส

คำสั่ง

๗๔. ยมเก โน ปโยเชยฺย
ตโต ยมกํมณฺณํ ตู

กิลฺลฺจปทํมิจฺฉิตฺเต,
สพฺพเมตมฺยํ วีย.

กวี อ.นักกวี โน ปโยเชยฺย ไม่ควรประกอบ กิลฺลฺจปทํ ซึ่งบทอันรู้ได้ยาก ยมเก ในยมเก อิจฺฉิตฺเต อันหาปริวรรตนา ตู ส่วนว่า สพฺพํ ยมกํ อ.ยมกทั้งปวง มณฺณํ อันอื่น ตโต จากยมก อันประกอบด้วยกิลฺลฺจปทํนั้น เอตมฺยํ วีย เป็นเพียงดังถูกกระทำด้วยกิลฺลฺจปทํนั้น โหติ ย่อมเป็น.

“ผู้รู้ไม่พึงใช้บทที่ไม่ชัดเจนในยมกที่ปริวรรตนา แต่ยมกอื่นจากนั้นทั้งหมด เหมือนสำเร็จ ด้วยบทที่ไม่ชัดเจนนี้”

เรื่องยมกอาจารย์สังฆรักขิตได้กล่าวมาแล้วในคาถาที่ ๒๕ ว่า ยมกที่หาปริวรรตนา นั้น ต้องเป็นที่ยกย่องของนักกวี ต้องใช้ศัพท์กระจ่างชัดเจน เชื่อมบทได้แนบสนิทไม่ห่างกัน และเข้าใจง่าย ไม่ชวนให้สับสนแล้วสั่งไว้ในคาถานี้ว่า อย่าใช้บทที่คนเข้าใจยากมาเขียนเป็นยมก เพราะยมกที่สับสนเข้าใจยากมีเฉพาะผู้แต่ง

ที่รู้ความหมายได้ คนอื่นรู้ไม่ได้ ยมกนั้นถึงจะแต่งดีขนาดไหน ก็ยอมนับเข้าในกิลิฏฐโทษ ฉะนั้นท่านจึงเตือนสติ ผู้ที่จะแต่งยมกว่า ฟังแต่เงี้ยวเข้าใจง่าย มิฉะนั้นแล้วก็เป็นกิลิฏฐโทษ

การเขียนยมกนี้ ถือว่าเป็นการแสดงด้านฝีมือทางวรรณศิลป์อย่างยอดเยี่ยม ยมกที่นิยมเขียนในวรรณกรรม บาลี มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. **ซ้ำบทต้นในทุกบาท** เช่น

สนฺดา สนฺดาปี ธี ยสฺส

นนฺดา'นนฺดาวลฺมฺพโต

หยาหยาปี ตํ พุทฺธํ

สุตฺ'สุตฺ'ภิวนฺทีย.

“พระปัญญาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด แม้มี่ที่สุด(โดยการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป) ก็ไม่มีที่สุด โดยการรับรู้เฉยธรรมอันหาที่สุดมิได้ แม่พระมหากรุณาจะมีที่สุดก็ปราศจากที่สุด โดยรับรู้เหล่าสัตว์ อันหาที่สุดมิได้ ข้าพเจ้าขออนอมไหวพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงเกียรติยศ ไม่ถูกกิเลสรั่วรด”

๒. **ซ้ำบทปลายในทุกบาท** เช่น

ตถาคโต โย กรุณฺหาโร กโร-

ปฺยาต'โมสชฺช สฺขปฺปหํ ปหํ

อกา ปฺรตฺถํ กิลิสมฺภเว ภเว

นนามิ ตํ เกวลทุกฺกัรํ กัรํ.

“พระตถาคตเจ้าพระองค์ใด ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งพระมหากรุณา สละพระนิพพานที่ให้สุข ซึ่งมาไกลพระหัตถ์แล้วบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นในภพอันเป็นเหตุเกิดทุกข์ ข้าพเจ้าขออนอบนอมพระตถาคตเจ้าผู้ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง พระองค์นั้น”

๓. **ซ้ำบทปลายกับบทต้นในทุกบาท** เช่น

ธีเรหิ มคฺคณาเยน

เยน พุทฺเธน เทสิตํ

สิตํ ฐมฺม'มิตฺถญา

ฌายเต อมตํ ปหํ.

“ธีรชนในโลกนี้เข้าใจธรรมอันหมดจดที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำทางพระองค์ใด ทรงแสดงไว้ ย่อมรู้แจ้งอมตธรรม”

คำว่า **เอตมฺย** มีรูปวิเคราะห์ว่า

เอเตน นิพฺพตฺตํ เอตมฺยํ. ยมกอันสำเร็จแล้วด้วยบทที่ไม่ชัดเจนนี้ ชื่อว่า **เอตมฺยะ**

เรื่องของบุญญาธิการเป็นเรื่องหนึ่งในอจินไตย คือเรื่องที่ไม่ควรคิด แม้คิดก็หาคำตอบไม่ได้ มี ๔ ประการ คือ พุทธิวิสัย ฌานวิสัย ผลกรรม และความคิดเรื่องโลก

คำว่า **เกุส** สำเร็จรูปมาจาก กิลิส ชาติ + ณ ปัจจัย มีรูปเดิมว่า กิเลส เมื่อลบสระ อิ ที่ กิ ก็มีรูปว่า เกุส ในภาษาบาลีมีการเปลี่ยนคำที่ใช้แทนกันได้ ๒ ประการ คือ

๑. **สังโยจณนัย** วิธีย่อคำด้วยการลบอักษร เช่น กิเลส = เกุส, ปทุม = ปทุม, รตน = รตน, อาจริย = อาเจร หรือ ด้วยการเปลี่ยนอักษร เช่น สุวณฺณ = โสณฺณ, อวกาส = โอกาส, นวนีต = โนนีต, ลวณ = โลณ, อุปวสธ = อุโปสธ ดังสูตรในลัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๑๖๒) ว่า **พหุพฺขรณํ อปฺปตฺตมณฺณตฺตญฺจ**. “ความมีพยางค์น้อย และการเปลี่ยนแห่งพยางค์จำนวนมาก ย่อมมี”

๒. **สัมปสารณนัย** วิธีขยายคำด้วยการเพิ่มและเปลี่ยนพยางค์ เช่น โสตุถิ = สุวตุถิ, สรติ = สุขุมติ, สเกหิ = สุวเกหิ, สุวามิ = สุวามิ, สุวามินี = สุวามินี, สตุต = สตุตฺตว, มจฺจ = มาติย, เทว = ทฺเว, ตณฺหา = ตลิธนา ดังสูตรในลัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๑๙๑) ว่า **อปฺปกฺขรณํ พหฺวตฺตมณฺณตฺตญฺจ**. “ความมีพยางค์มากและการเปลี่ยนแห่งพยางค์จำนวนน้อย ย่อมมี”

คำว่า **โพธิสตุตฺตปฺปภาว** มีรูปวิเคราะห์ว่า

โพธิยํ สตุโต โพธิสตุโต. ผู้ของแล้วในมรรคญาณ ชื่อว่า โพธิสตุตตะ

โพธิสตุตฺตสฺส ปภาโว โพธิสตุตฺตปฺปภาโว. เดชแห่งพระโพธิสัตว์ ชื่อว่า โพธิสตุตฺตปฺปภาว

คำว่า **สุจิวาสเกุส** มีรูปวิเคราะห์ว่า

สุจิริ อวาโส สุจิวาโส. การอยู่อย่างเนิ่นนานยิ่ง ชื่อว่า สุจิวาสะ

สุจิวาเสน เกุโส สุจิวาสเกุโส. ความเบื่อน่ายเพราะการอยู่อย่างเนิ่นนานยิ่ง ชื่อว่า สุจิวาสเกุส

คำว่า **ชลช** มีความหมายเหมือน **อมฺพฺช, อมฺโภช, วาริช** คือ ฟืชที่เกิดขึ้นในน้ำ = ดอกบัว

๒. กาลวิโรธโทส โทษแห่งบพที่ผิดกาล เช่น พระอาทิตย์ขึ้นเวลาเย็น, พระบิณฑบาตรกลางคืน, หิมะตกในฤดูฝน, ลมพัดมาทำให้ดอกไม้บานพร้อมกันทั้งสามฤดู เป็นต้น

แก้กาลวิโรธโทษ

กาลวิโรธโน ยถา-

๗๖. **มหานุกาวิปัสโน**

มุณีโน มนุทมารุโต,

สพฺโพตฺตกมฺยํ วายิ

ธฺนนฺโต กุสฺมํ สมฺ

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข กาลวิโรธโน ซึ่งกาลวิโรธโทษ ยถา เช่น **อภัย มนุทมารุโต** อ.ลมเบา ๆ นี้ **ธฺนนฺโต** เกลี่ยอยู่ **กุสฺมํ** ซึ่งดอกไม้ **สพฺโพตฺตกํ** อันบานในฤดูทั้งปวง **มหานุกาวิปัสโน** แสดงอยู่ซึ่งอาณาภาพอันยิ่งใหญ่ **มุณีโน** ของสุเมธบัณฑิต **วายิ** พัดแล้ว **สมฺ** เสมอ.

“การแก้ไขกาลวิโรธโทษ เช่น ลมอ่อน ๆ นี้ลำแดงอาณาภาพอันใหญ่หลวงของพระมุณีเจ้ารำเพยพัดเกลี่ยกุสุมายที่บ้านในฤดูฤดูกาลให้สม่ำเสมอ”

ในคานานี้กล่าวว่า ลมเบา ๆ พัดมาครั้งเดียว ทำเอาดอกไม้ที่บ้านในฤดูทั้งปวง(ทั้ง ๓ ฤดู) กลับมากองเป็นหนึ่งได้ พุดเช่นนี้ผิดกาล เพราะดอกไม้ต่างละฤดูกาล จะบานพร้อมกันไม่ได้ บทว่า **สพฺโพตฺตกมฺยํ** (บานในฤดูฤดูกาล) แม้จะผิดกาล เพราะดอกไม้ย่อมมีในบางฤดูตามพันธุ์ มีไซ้ตลอดปี แต่เมื่อมีบทว่า **มหานุกาวิปัสโน** (ลำแดงอาณาภาพอันใหญ่หลวง) ความเป็นโทษนั้นก็หายไป เพราะอาณาภาพดังกล่าวสามารถทำให้ดอกไม้ต่างฤดูบานในขณะเดียวกันได้ ดังมีอธิบายในฎีกาว่า

เอตฺถ นานากาเล สมฺภวานฺตานมฺปิ กุสฺมานํ เอกกาเล สมฺภวสฺส กาลวิโรธตฺเตปิ ภควโต ปุณฺณานุภาโว ตาทิสฺมจฺจริยเมกกฺขณฺเณ ชเนตฺถํ สมฺตฺถเถติ กาลวิโรธํ มหานุกาวิปัสโนติ อิมินา นิรากโรติ.

“แม้มีความผิดกาลแห่งการที่ดอกไม้ ซึ่งแม่อุบัติในกาลต่างกันเกิดขึ้นในกาลเดียวกัน บุญญาภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้าสามารถทำให้เกิดความอัศจรรย์เช่นนั้นได้ ในขณะเดียวกัน ดังนั้น ท่านจึงแก้ไขการผิดกาลด้วยคำว่า **มหานุกาวิปัสโน** นี้”

คำว่า **มหานุกาวิปัสโน** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปิสตีติ ปิสฺโน. ลมที่แสดง ชื่อว่า ปิสฺนุ

มหานุกาวิ ปิสฺโน มหานุกาวิปัสโน. ลมที่แสดงอยู่ซึ่งอาณาภาพอันใหญ่หลวง ชื่อว่า มหานุกาวิปัสนุ

คำว่า **สพฺโพตฺตก** มีรูปวิเคราะห์ว่า

สพฺพวา อุตฺตโย สพฺโพตฺต. ฤดูกาลทั้งปวง ชื่อว่า สัพฺโพตฺต

สพฺโพตฺตมฺหิ ปฺปฺพตีติ สพฺโพตฺตก. ดอกไม้อันบานในฤดูทั้งปวง ชื่อว่า สัพฺโพตฺตกะ

หมายเหตุ มุณี คัมภ์ ใน มุณีโน กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ ในขณะที่เป็นสุเมธดาบส หรือหมายถึง พระจอมมุณี
ในขณะบรรลุประสัพพะปัญญา

๓. **กลาวโรธิโทษ** โทษแห่งบทที่ผิดนาฏศิลป์ มี คีตกลา เช่น เสียงพินที่บรรเลงผิดจังหวะทำให้คนชอบใจ
เป็นต้น

แก้กลาวโรธิโทษ

กลาวโรธิโน ยถา-

๗๗. **นิมฺคฺคฺมนโส พุทฺธ-**
ตฺนฺตฺติสฺสรวิโรโร โส

คฺุณ ปญฺจสิขสฺสปี,
น สฺมฺปิเนติ กํ ชนฺ

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข กลาวโรธิโน ซึ่งกลาวโรธิโทษ ยถา เช่น โส ตฺนฺตฺติสฺสรวิโรโร
อ.การผิดพลาดซึ่งเสียงแห่งสายพินนั้น **ปญฺจสิขสฺสปี** แม้แห่งปัญจสิขเทพบุตร **นิมฺคฺคฺมนโส**
ผู้มีใจอันดีมาแล้ว **พุทฺธคฺุณ** ในพระคุณของพระพุทธเจ้า **กํ ชนฺ** ยังชนไร **น สฺมฺปิเนติ**
ยอมไม่ให้ยินดีได้อย่างไร **สฺมฺปิเนติ เอว** ยอมให้ยินดีแท้.

“การแก้ไขกลาวโรธิโทษ เช่น เสียงสายพินที่ผิดเพี้ยนของปัญจสิขเทพบุตร ผู้มีใจดีแล้ว
ในพระพุทธคุณนั้น จะไม่ทำให้ใครอึดอัดใจได้เล่า”

ปัญจสิขเทพบุตรเป็นคณธรรพชำนาญในการดีดพิน จะดีดพินให้มีเสียงผิดเพี้ยนไปจากนาฏศิลป์นั้น
ยอมเป็นไปไม่ได้ แต่ในที่นี้กลับกล่าวว่า ปัญจสิขเทพบุตรบรรเลงเพลงผิดจังหวะไม่เป็นทำนอง แต่ทำให้ผู้ฟังชอบใจ
การกล่าวเช่นนี้ทำให้เห็นว่า **ตฺนฺตฺติสฺสรวิโรโร** เป็นโทษคือกลาวโรธิ ผิดนาฏศิลป์

แต่ว่าในคานานี้ได้นำเอาบทว่า **นิมฺคฺคฺคฺมนโส พุทฺธคฺุณ** “มีใจดีแล้วในพระพุทธคุณ” มากำกับไว้
จึงทำให้เห็นว่า **ตฺนฺตฺติสฺสรวิโรโร** ไม่เป็นกลาวโรธิโทษ หมายความว่า ปัญจสิขเทพบุตรมีใจดีแล้วในพระพุทธคุณ
ทำให้เสียงพินของเธอผิดเพี้ยนไปได้ ผู้ฟังรู้ว่าเขาปล่อยใจไปในคุณของพระพุทธเจ้า จึงทำให้บรรเลงผิด
เช่นนี้ผู้ฟังก็กลับชอบใจได้ว่า ผู้ที่มีจิตใจอยู่กับธรรม ฉะนั้นจึงไม่เป็นกลาวโรธิโทษ ดังคำอธิบายในฎีกาว่า

เอตฺถ อกฺนฺติยา การณฺภูโต กลาสฺตฺถาคตฺกวมฺภงฺโค โลกุตฺตรพุทฺธคฺุณานุคตพุทฺธิยา
ชาโตติ โส ภงฺโค นิมฺคฺคฺคฺมนโส พุทฺธคฺุณฺติ วุตฺตตฺตา ปิตฺติยา การณฺเมเวติ น วิโรโร.

“การเสียลำดับที่มีในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ซึ่งเป็นเหตุแห่งความไม่น่ายินดีในคานานี้
เกิดจากปัญญาที่คล้อยตามพระพุทธคุณอันเป็นโลกุตตระ ดังนั้น การเสียหายดังกล่าว จึงไม่ผิดพลาด
เพราะเป็นเหตุแห่งความปีติยินดี เนื่องจากกล่าวไว้ว่า นิมฺคฺคฺคฺมนโส พุทฺธคฺุณ”

หมายเหตุ บุคคลผู้ดีดพินรับอารมณ์ คือ บัญญัติอันเป็นเรื่องราวทำนองแห่งการดีดพินนั้น
แต่ขณะที่ปัญจสิขเทพบุตร ระลึกรู้ถึงพระพุทธคุณทำให้เกิดความผิดพลาดในการดีดพิน เพราะคุณของพระพุทธเจ้า
เป็นปรมาตม์.

คำว่า **นิมฺมคฺคฺมน** มีรูปวิเคราะห์ว่า

นิมฺมคฺโค มโน **อสุสฺสาคิ** **นิมฺมคฺคฺมน**. ผู้มีใจดีมีค่าแล้ว ชื่อว่า นิมฺมคฺคฺมนะ

คำว่า **ตณฺหิตฺตฺสรวโร** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตณฺหิตฺตฺยา สโร **ตณฺหิตฺตฺสโร**. เสียงแห่งสายพิณ ชื่อว่า ตณฺหิตฺตฺสระ

ตณฺหิตฺตฺสรวานํ **วิโร** **ตณฺหิตฺตฺสรวโร**. ความผิดเพี้ยนแห่งเสียงของสายพิณ ชื่อว่า ตณฺหิตฺตฺสรวโรระ

๔. **โลกวิโรธิโทษ** โทษแห่งบทที่ผิดวิสัยโลก เช่น ตันตะเคียนไม่มีแก่น, มะละกอมีแก่น, พระจันทร์ร้อน, ไฟเย็นกว่าไม้จันทน์เป็นต้น

แก้โลกวิโรธิโทษ

โลกวิโรธิโน ยถา-

๗๘. **คณฺเย จุกฺกวาฬิ** **โส** **จหนฺนายปิ** **สีตลํ,**
สมฺโพธิสฺตฺตฺททโย **ปทิตฺตฺตฺตฺการบฺริตฺ.**

(บริหาร) อ.การแก้ไข **โลกวิโรธิโน** ซึ่งโลกวิโรธิโทษ **ยถา** เช่น **โส** อ.พระโพธิสัตว์พระองค์นั้น **สมฺโพธิสฺตฺตฺททโย** ผู้มีพระหฤทัยอันตรึงไว้แล้วในพระสัมโพธิญาณ **คณฺเย** ย่อมทรงนับ(คำนึงถึง) **จุกฺกวาฬิ** ซึ่งจักรวาล **ปทิตฺตฺตฺตฺการบฺริตฺ** อันเต็มด้วยถ่านเพลิงอันลุกโพล่ง **สีตลํ** ว่าเย็น **จหนฺนายปิ** แม้มากว่าจันทน์(แก่นจันทน์).

“การแก้ไขโลกวิโรธิโทษ เช่น ผู้มีใจผูกพันในพระสัมโพธิญาณนั้น พึงคำนึงถึงจักรวาล อันเต็มด้วยถ่านเพลิงร้อนว่าเย็นแม้มากว่าแก่นจันทน์”

ความคิดที่ว่า **คณฺเย จุกฺกวาฬิ** **โส** **จหนฺนายปิ** **สีตลํ** **ปทิตฺตฺตฺตฺการบฺริตฺ** “จักรวาลที่เต็มด้วยถ่านเพลิงอันลุกโพล่ง เย็นกว่าไม้จันทน์” จัดเป็นโลกวิโรธิโทษ เพราะตามวิสัยของโลกแล้ว ถ่านเพลิงเป็นของร้อน จะไปคิดว่าเย็นเป็นไปไม่ได้ แต่ว่าพระโพธิสัตว์ผู้มีพระหฤทัยตราตรึงในพระสัมโพธิญาณ ย่อมอดทนต่อความทุกข์ต่างๆ นานาได้ ถึงจักรวาลจะมีถ่านไฟรุ่งโรจน์เต็มไปหมดก็ไม่ปรากฏความร้อนได้ ญาณที่ปรากฏในหทัยทำให้เกิดความเย็นอย่างยอดเยี่ยม ดังนั้น บทว่า **สมฺโพธิสฺตฺตฺททโย** “ผู้มีใจผูกพันในพระสัมโพธิญาณ” จึงทำให้ช้อนไฟไปจากโลกวิโรธิโทษ ดังคำอธิบายในฎีกาใหม่ว่า

อิฏฺฐจฺตฺถลฺลฺกฺขสฺส **จิตฺตฺบฺปวตฺตฺติยา** **อิทิสฺตฺตา** **อคฺคิโน** **จหนฺนโตปิ** **อริกิสฺตฺตฺตฺกบฺปนา**
จหนฺนํ **สีตลํ,** **อคฺคิ** **อุณฺโหติ** **ปวตฺตฺโลกสิมฺมาย** **วิรุฑฺธา** **น** **โหติ.**

“การดำริว่าไฟเย็นแม้มากว่าไม้จันทน์ ไม่ขัดแย้งกับขอบเขตในโลกที่เป็นไปว่า ไม้จันทน์เย็นไฟร้อน เพราะความดำเนินไปแห่งจิตของผู้ผูกพันในประโยชน์ที่ตนต้องการเป็นเช่นนั้น”

คำว่า **สมุโพธิสตัดทหาย** มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมุชิตถาติ สตัดฺ**. (หัวใจ)ตราตรึงแล้ว ชื่อว่า สัตตะ

สตัดฺ ทหาย สตัดทหาย. หัวใจที่ตราตรึง ชื่อว่า สัตตทหายะ

สมุโพธิยํ สตัดทหาย ยสุสาติ สมุโพธิสตัดทหาย. พระโพธิสัตว์ผู้มีพระหฤทัยตราตรึงในพระสัมโพธิญาณ

คำว่า **ปทิตตุงการปุริต** มีรูปวิเคราะห์ว่า **ปทิตตานิ องคารานิ ปทิตตุงการานิ**. ถานเพลงอันลูกโป่ง
ชื่อว่า ปทิตตุงการะ, **ปทิตตุงการะหิ ปุริตํ ปทิตตุงการปุริตํ (จกุกวาล)**. (จักรวาล)อันเต็มแล้ว
ด้วยถานเพลงอันลูกโป่งแล้ว ชื่อว่า ปทิตตุงการปุริตตะ

๕. ญาวยวิโรธโทษ โทษแห่งบพที่ผิดต่อความเหมาะสมทางโลกหรือทางธรรม เช่น เอนามเป็นรูป,
เอารูปเป็นนาม เป็นต้น

๕ แก่ญาวยวิโรธโทษ

ญาวยวิโรธโน ยถา-

๗๙. **ปริจจตุตถโวปี ตว-**

มุปนีตถโว อสิ,

อจินตฺยคุณสําราย

นโม เต มุนิปุํคว.

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข **ญาวยวิโรธโน** ซึ่งญาวยวิโรธโทษ ยถา เช่น **มุนิปุํคว** ข้าแต่
พระมุนีเจ้าผู้ประเสริฐ **ตว** อ.พระองค์ **ปริจจตุตถโวปี** แม้เป็นผู้มีสุคติภาพและทุกคติภาพสละแล้ว
สมาโน มีอยู่ **มุปนีตถโว** เป็นผู้มีสุคติภาพอันนำมาให้แล้ว (โลกุตส แก่ชาวโลก) **อสิ** ย่อมเป็น
ตสุมา เพราะเหตุนั้น **นโม** อ.ความนอบน้อม **อตถุ** ขอจงมี **เต** แต่พระองค์ **อจินตฺยคุณสําราย**
ผู้มีคุณอันประเสริฐอันใคร ๆ คิดไม่ถึง.

“การแก้ไขญาวยวิโรธโทษ เช่น ข้าแต่พระมุนีเจ้าผู้ประเสริฐ พระองค์แม้ทรงสละภาพเสียได้แล้ว
ก็ยังทรงน้อมนำภพมา(ให้ชาวโลก) ขอนอบน้อมแต่พระองค์ผู้ทรงคุณธรรมอันยิ่งใหญ่เป็นอจินไตย”

การกล่าวว่า คนไม่มีเงินให้เงินแก่ยาก จะเป็นไปได้อย่างไร เพราะตัวเองไม่มีเงิน จะเอาอะไรไปให้ผู้อื่น
เหมือนกับพระพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่มีภพชาติ จะให้สุคติภาพแก่สัตว์โลกได้อย่างไร การกล่าวเช่นนี้ไม่เหมาะสม
จะเห็นได้ว่าบพว่า **ปริจจตุตถโว** (สละภาพแล้ว) และ **มุปนีตถโว** (น้อมนำภพมา) มีความขัดแย้งกันเอง
ผิดจากความเหมาะสม เพราะตามปกติบุคคลจะให้สิ่งที่ตนมีอยู่เท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่ไม่มี แต่พระพุทธองค์
ทรงสละภาพทั้งสิ้นแล้ว น้อมนำสุคติภาพมาให้แก่ชาวโลก ก็ด้วยคุณธรรมอันยิ่งใหญ่เป็นอจินไตย ในที่นี้สืบว่า
อจินตฺยคุณสําราย (ผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่เป็นอจินไตย) เข้มมากกับไว้ จึงไม่เป็นญาวยวิโรธโทษ ดังคำอธิบายในฎีกาว่า

สพฺพการโธ ภาวสุส ปริจจตุตตฺตา อตฺตนิ อวิชฺชมานํ สุกฺติภาวํ โลกสุส เทตฺติ
เอตํ ญาเยคตํ น โหตฺติติ ปฏฺฐิภาติ, ตถาปิ จ สพฺพญฺญนํ ปวตฺติ อธิสํายเวาติ ญาวยวิโร
นिरากโธ.

“ข้อความนี้ว่า พระพุทธองค์ประทานสุคติภพที่ไม่มีในพระองค์ เพราะละภพได้แล้วโดยสิ้นเชิง ย่อมปรากฏว่า ไม่มีความเหมาะสม แต่ความเป็นไปของพระสัพพัญญูเป็นเช่นนี้โดยแท้ ดังนั้นจึงแก้ไข ญาวยวิโรธโทษ”

คำว่า **อจินตยคุณสาร** มีรูปวิเคราะห์ว่า

คุณ **สาร** **คุณ** **สาร**. คุณอันประเสริฐ ชื่อว่า คุณสาระ

อจินตยา **คุณ** **สารา** **ยสุมี** **โส** **อจินตยคุณ** **สาร**. ผู้มีคุณอันประเสริฐอันใด ๆ ไม่ควรคิด ชื่อว่า อจินตยคุณสาระ

สาร ศัพท์ที่เป็นไปใน ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อุตตมะ** “ประเสริฐ” (ดูในอภิธานปิฎกปิฎกาคาถาที่ ๔๓๓)

ปุงค แปลตามศัพท์ว่า “วัวตัวผู้” มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปุม **จ** **โส** **โค** **จ** **าติ** **ปุงค** **โว**. วัวตัวผู้ ชื่อว่า ปุงควะ เมื่อเข้าสมาสกับบทหน้า คือ มุณี ก็ใช้ในความหมายว่า ประเสริฐ เหมือนกับ ลีห, นาค เป็นต้น

๖. อาคมวิโรธโทษ โทษแห่งบทที่ผิดพุทธพจน์ คือ พรรณนาผิดจากข้อความในพระไตรปิฎก หรือ คัมภีร์อื่นเป็นต้น โดยถือเอามติของตนเป็นใหญ่ เช่น กินเหล้ากับไก่จะได้ไปสวรรค์, กินเหล้ากับเบ็ด จะสำเร็จพระนิพพาน, การถวายทานไม่มีผล เป็นต้น.

แก้อาคมวิโรธโทษ

อาคมวิโรธโน ยถา-

๘๐. **เนวา** **ลปติ** **เกนา** **ปิ**
สมฺปนฺนา **มฺสาวา** **ทา**

วจฺจิมฺม **ตฺติ** **โต** **ย** **ติ**,
มุเสย **ยา** **ป** **ตฺติ** **ท** **ก** **ก** **ก** **ก**

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข **อาคมวิโรธโน** ซึ่งอาคมวิโรธโทษ **ยถา** เช่น **ยติ** อ.พระภิกษุ **เนว** **าลปติ** ย่อมไม่พูดอะไร ๆ **เกนา** **ปิ** แม้กับตัวใคร ๆ **กิมฺมา** **ปิ** แม้ก็จริง **ตถา** ถึงอย่างนั้น **มุเสย** **ย** ฟังต้อง **อา** **ป** **ต** **ติ** **ท** **ก** **ก** **ก** **ก** ซึ่งอาบัติทุกกฏ **สมฺปนฺนา** **มฺสาวา** **ทา** เพราะรู้ยูกกล่าวคำเท็จ **ป** **ว** **ต** **ตา** อันเกิดขึ้น **ว** **จ** **จ** **ิม** **ม** **ต** **ติ** **โต** เพราะวจฺจิมฺมตฺติ.

“การแก้ไขอาคมวิโรธโทษ เช่น ภิกษุแม้มิได้เจรจากับใคร ๆ ก็ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะการพูดเท็จด้วยการเปล่งวาจาทั้งที่รู้อยู่”

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า “**สมฺปนฺนา** **มฺสาวา** **ทา** **ปา** **จ** **ิต** **ติ** **ย**”. ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะกล่าวเท็จทั้ง ๆ ที่รู้” แต่ว่าข้อความในคานานี้ดูเหมือนจะผิดจากพระบาลี เนื่องด้วยการต้องอาบัติ เพราะมฺสาวาทนั้นควรจะต้องมีวจฺจิมฺมตฺติคือการเปล่งวาจาออกมา เมื่อไม่เปล่งวาจาทำไมจึงต้องอาบัติ เพราะสมฺปนฺนา มฺสาวา ทา ได้ แต่ความจริงนั้นไม่ผิด เพราะในขณะที่ฟังพระปาติโมกข์อยู่ ถ้าภิกษุมีอาบัติก็ต้องเปิดเผย เมื่อไม่บอกก็ถือว่าเป็นการปกปิดอาบัติซึ่งพูดเท็จในกรณีนี้ที่ปกปิด ดังสาธกในพระบาลีว่า

คำว่า **อาปตติทุกกฏ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อาปตติเยว ทุกกฏฺ อาปตติทุกกฏฺ. **อาปตติทุกกฏ** ชื่อว่า **อาปตติทุกกฏะ**

อุทาหรณ์อีกอย่าง

อิตถิ หนเน น มาตรํ

บุริสญจ น ปิตรํ หนเน

หนะยเย อนริยํ มนุโห

เตน จานนตริํ ผุเส.

ปัญหาเมสา กุสเลหิ จินฺติตา.

“บุคคลผู้เฝ้าเวลาฆาตกรซึ่งมีไซมารดา และอำบุรุษซึ่งมีไซบิดา ฆ่าบุคคลผู้มีไซพระอรียะ แต่ต้องอนันตริยกรรมเพราะโทษนั้น ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว”

ในกาลที่เป็นอุทาหรณ์นี้ การกล่าวฆ่า ฆาตกรซึ่งมีไซมารดา อำบุรุษซึ่งมีไซบิดา และ ฆ่าบุคคลผู้มีไซพระอรียะ แต่ต้องอนันตริยกรรมเพราะโทษนั้น ดูเหมือนว่าจะขัดแย้งกับพระพุทธพจน์ ที่กล่าวถึงอนันตริยกรรม ๕ คือ ฆ่าบิดา ฆาตกรดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำโลหิตุปบาท และทำสังฆเภท แต่ข้อความในกาลนี้ไม่เป็นอาคมวิโรธโทษ เพราะหมายเอาการฆ่าบิดามารดา ที่เปลี่ยนเพศไป จึงต้องอนันตริยกรรม

เนยโยโทษ

โทษแห่งบพที่มีคำพูดคลุมเคลือ

๓๕. **ยทปฺปตีตมานิเย-**

วตฺตพฺพํ เนยฺยมามุ ตํ,

ยถา สพฺพปาปิ ธวลา

ทิสสา โจรฺจนฺติ รตฺตติยํ.

ย (ปท) อ.บทใด **อปฺปตีต** รู้ได้ยากคือความไม่ชัด **อาเนยวตฺตพฺพํ** ฟังนำมาซึ่งบพอื่นแล้วกล่าว **กวโย** อ.นักกวี ท. **อาหุ** กล่าวแล้ว **ตํ (ปท)** ซึ่งบพนั้น **เนยฺย** ว่าบพอันมีเนยโยโทษ **ยถา** อ.อุทาหรณ์ **“สหพฺพปาปิ ธวลา ทิสสา โจรฺจนฺติ รตฺตติยํ”**. **ทิสสา** อ.ทศ ท. **สหพฺพปาปิ** แม่ทั้งปวง **ธวลา** เป็นสภาพขาว **หตุวา** เป็นแล้ว **โจรฺจนฺติ** ยอมงดงาม **รตฺตติยํ** ในราตรี.

“บพใดไม่กระจ่าง ต้องนำ(บพอื่น) มากล่าวไว้ บพนั้นเรียกว่า เนยโยโทษ เช่น ทศทั้งปวง ขาวสว่างในราตรี”

กาลนี้แสดงเรื่องเนยโยโทษ คือ โทษที่ต้องเพิ่มบพอื่นมา หมายความว่า ข้อความจะชัดเจนได้ ก็ต่อเมื่อต้องเพิ่มบพอื่นเข้ามา(หมายถึงบพเหตุ) เช่น ในอุทาหรณ์ว่า **สหพฺพปาปิ ธวลา ทิสสา โจรฺจนฺติ รตฺตติยํ** (ทศทั้งปวง ขาวสว่างในราตรี) ประโยคนี้เนื้อความยังไม่เต็ม ฟังแล้วต้องนึกว่าทำไมจึงขาว เข้าใจไม่ได้เลย รวมความว่าพูดไม่ขาดคำ ทำให้ข้อความไม่สมบูรณ์ จะทำให้เกิดคำถามขึ้นว่า ขาวเพราะอะไร ดังนั้น บพว่า ธวลา จึงเป็นเนยโยโทษ แต่ถ้านำบพอื่น (หมายถึงบพเหตุ) เข้ามา คือ แสดงเหตุที่ทศมีสีขาวว่า เกิดจากแสงจันทร์หรือรัศมีของพระพุทธเจ้า ก็เป็นอันเข้าใจ เนื้อความก็สมบูรณ์แบบ จึงไม่เป็นเนยโยโทษ

อุทาหรณ์ในพระบาลีว่า

อตุถิ นาม दात सुत्थिन ओहितिकं गुम्मतं परिणुชิสसति.

“พ่อสุत्थิน (ทรัพย์ของพวกเรา)มีอยู่มีไซ้หรือ พ่อฉันขนมสดค้ำคั้นทำไม”

บทว่า **อตุถิ นาม** ในประโยคนั้นเป็นเนยยโทษ เพราะไม่มีกัตตา ทำให้ผู้อื่นไม่รู้ว่าจะอะไรมีอยู่

คัมภีร์อรรถกถาได้นำกัตตามาแสดงไว้ว่า **อตุถิ นาม दात सुत्थिन อมฺหากं ธนं, ओहितिकं गुम्मतं परिणुชิสसति.** “พ่อสุत्थินทรัพย์ของพวกเรา มีอยู่ พ่อฉันขนมสดค้ำคั้นทำไม”

คำเตือนไม่ให้ใช้เนยยโทษ

๓๖. **เนทิสํ พหุมนฺนติ**

สพฺเพ สพฺพตฺถ วิญญฺโน

ทุลลภา'วคฺติ สทฺท-

สามตฺถยวิลงฺขิณี.

สพฺเพ วิญญฺโน อ.วิญญฺชน ท. ทั้งปวง **น พหุมนฺนติ** ย่อมไม่นับถืออย่างมาก **อิทิสํ (เนยฺย)** ซึ่งเนยยโทษเช่นนี้ **สพฺพตฺถ** ในประพันธ์ทั้งปวง **อวคฺติ** อ.การรับรู้ **สทฺทสามตฺถยวิลงฺขิณี** อันมีการก้าวล่วง(ข้าม)ซึ่งศัพท์ที่กล่าวโดยตรงและความเหมาะสมอันเป็นความสามารถแห่งศัพท์ **(บุคคลเลน) ทุลลภา** เป็นสภาพอันบุคคลเข้าใจได้ยาก **โหติ** ย่อมเป็น

“วิญญฺชนทั้งหมดมิได้ชมเชยเนยยโทษเช่นนี้ในบทประพันธ์ทุกอย่าง (เพราะ) การหยั่งรู้ความหมายโดยละทิ้งคำหรือความสามารถของเนื้อหาไปนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก”

คานานี้มีข้อความต่อเนื่องกับคานาก่อนว่า บัณฑิตทั้งหมดไม่ชมเชยเนยยโทษนั้นในการแต่งบทประพันธ์ทุกอย่างที่เป็นทั้งร้อยแก้ว ทั้งร้อยกรอง หรือบทประพันธ์ผสม ทั้งนี้ก็เพราะการเข้าใจความของเรื่องราวนั้น ๆ ได้ก็ต้องอาศัยคำ และความเหมาะสมของคำ ถ้าผู้แต่งเก็บคำนั้นไว้เสียในใจของตน ไม่แสดงออกมา ผู้อื่นก็เข้าใจเนื้อความไม่ได้ ดังคำอธิบายในฎีกาใหม่ว่า

โย อตฺถสฺส สทฺทาคโต ฌายาคโต วา น โหติ, โส กตฺตุนฺน มนสิ ปตฺติจฺจิตมตฺเตน ปตฺติโต น โหติ ตํ ปทํ **เนยฺยโทษฺสมิติ** **สพฺเพ กวีนฺน** **ปฺริหรนฺตฺติ** **อธิปฺปาโย.**

“ความหมายก็คือ ข้อความใดไม่ปรากฏโดยศัพท์หรือความเหมาะสม ข้อความนั้นมิได้ประจักษ์ด้วยการอยู่ในใจของผู้แต่งเท่านั้น ดังนั้น บทดังกล่าวจึงเป็นเนยยโทษ ด้วยเหตุนี้ นักกวีทั้งปวงจึงหลีกเลี่ยงโทษนั้นเสีย”

เพราะฉะนั้น การพูดโดยไม่มีศัพท์ใหญ่เนื้อความโดยตรงก็ดี ไม่มีเนื้อความของประโยคให้รู้ความก็ดี จึงเป็นเนยยโทษ เมื่อไม่รู้เนื้อความ ก็ไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้ฟังผู้อ่าน ดังนั้นจึงควรเว้นเนยยโทษเสีย

อันการรู้เนื้อความนั้นมี ๒ ประการ คือ

๑. การรู้เนื้อความโดยตรงจากศัพท์ที่ประกอบ

๒. การรู้เนื้อความโดยอ้อม จากความเหมาะสม (นยะ,อุปการะ)ของศัพท์ที่ประกอบนั้น

ดังนั้นการรู้เนื้อความที่เพิ่มบทเข้ามาโดยไม่ประกอบด้วยศัพท์หรือความเหมาะสม จึงเป็นเนยยโทษที่นักกวีไม่สรรเสริญ เพราะผู้แต่งเท่านั้นที่รู้เนื้อความที่ตนประสงค์แต่เพียงผู้เดียว

บทว่า **พหุมนุติ** แปลตามศัพท์ว่า “กระทำความนับถือมาก” มาจาก พหุมาน ศัพท์ (มาน ชาติ+ณฺย+อนฺติ) + ณฺย ปัจจัย + อนฺติ วิภัติถิ ลง ณฺย ปัจจัยท้ายนามชาติคือ พหุมาน ในอรรถว่า “กระทำ” ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตรที่ ๕๓๙) ว่า **ชาติรูป นามสมา ญโย จ.** (เมื่อสภาพของชาติพึงประกอบไว้ ลง ณฺย ปัจจัย และปัจจัยอื่นท้ายนามศัพท์)

น พหุมนุติ ตามลัทธิตถะ แปลว่า “ยอมไม่กระทำซึ่งความนับถืออันมาก” แต่ในที่นี้แปลตามอธิปไตยว่า “ยอมไม่สรรเสริญ”

คำว่า **หุลลภา** มีรูปวิเคราะห์ว่า **หุขฺเขน ลพฺภเตติ หุลลภา (อวคฺติ).** (การรู้เนื้อความ) ที่บุคคลอื่นได้โดยยาก ชื่อว่า หุลลภา

คำว่า **อวคฺติ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **อาคจฺฉิยเตติ อวคฺติ.** การรู้เนื้อความ ชื่อว่า อวคฺติ

คำว่า **สพฺพสามตฺถิยวิลิจฺฉินิ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

สพฺพโท จ สามตฺถิยญฺจ สพฺพสามตฺถิยํ. ศัพท์และความเหมาะสมอันเป็นความสามารถแห่งศัพท์ ชื่อว่า สัพพสามตฺถิยะ

วิลิจฺฉยติ สีเลนาติ วิลิจฺฉินิ, สพฺพสามตฺถิยํ วิลิจฺฉินิ สพฺพสามตฺถิยวิลิจฺฉินิ (อวคฺติ). การรู้เนื้อความที่มีกษามศัพท์และความเหมาะสมอันเป็นความสามารถแห่งศัพท์ ชื่อว่า สัพพสามตฺถิยวิลิจฺฉินิ

แก่นเนยยโทษ

เนยยสุส ยถา-

๘๑. **มรีจิจฺจนฺนาเลป-**

ลาภา **สีตมรีจโน,**

อิม่า สพฺพพาปิ ธวลา

ทิส่า โจรฺนฺติ นิพฺภารํ.

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข เนยยสุส ซึ่งเนยยโทษ ยถา เช่น **อิม่า** อ.ทิส ท. เหล่านี้ **สพฺพพาปิ** แม่ทั้งปวง **ธวลา** เป็นสภาพขาว **หุตฺวา** เป็นแล้ว **โจรฺนฺติ** ยอมงดงาม **นิพฺภารํ** เหลือเกิน **มรีจิจฺจนฺนาเลปลาภา** เพราะการได้ซึ่งการฉาบทาด้วยจuronจันท์คือแสงสว่าง **สีตมรีจโน** แห่งดวงจันทร์อันมีรัศมีเย็น.

“การแก้ไขเนยยโทษ เช่น แม่ทิศทั้งปวงนี้ขาวสว่างยิ่งนัก เพราะได้การขโลมไล้ด้วยจuronจันท์คือรัศมีแห่งดวงเดือน”

ในคาถาที่ ๓๕ นั้นพูดขึ้นมาลอย ๆ ว่า “ทิศทั้งปวงเป็นสีขาวสว่างในเวลากลางคืน” ไม่มีเหตุผลสนับสนุนเลย ไม่รู้เป็นสีขาวได้เพราะอะไร ส่งผลให้เนื้อความไม่ชัดเจน ไม่สมบูรณ์ แต่ในคาถานี้ มีคำแสดงเหตุด้วยบทว่า

สิตมรีจิโน มรีจิจนุหนาเลปลาภา (เพราะได้การชโลมไปด้วยจuronจันทน์คือรัศมีแห่งดวงจันทร์อันเย็น) ทำให้เนื้อความสมบูรณ์ ชัดเจน ฉะนั้นจึงพ้นจากเนยโยทษ

คำว่า **มรีจิจนุหนาเลปลาภา** มีรูปวิเคราะห์ว่า

มรีจโยเยว จนุหน มรีจิจนุหน. จuronจันทน์คือรัศมี ชื่อว่า **มรีจิจนุหน**

มรีจิจนุหนสสุ อาเลโป มรีจิจนุหนาเลโป. การถูปลัดด้วยจuronจันทน์คือรัศมี ชื่อว่า **มรีจิจนุหนาเลปะ**

มรีจิจนุหนาเลปลสสุ ลาโก มรีจิจนุหนาเลปลาโก. การได้ซึ่งการถูปลัดด้วยจuronจันทน์กล่าวคือรัศมี ชื่อว่า **มรีจิจนุหนาเลปลาภา**

คำว่า **สิตมรีจิ** มีรูปวิเคราะห์ว่า **สิตา มรีจิ ยสสุ โส สิตมรีจิ**. ผู้มีรัศมีเย็น ชื่อว่า **สิตมรีจิ**

คำว่า **นิพุกร** แปลว่า “ยิ่ง” ลงทุติยาริภัตติในอรรถกิริยาวิเสสนะ เป็นคำไวพจน์ของคำว่า อติสยเป็นต้น

แกเนยโยทษ อีกอย่างหนึ่ง

ยถา วา-

๘๒. **มโนนุรณฺชโน มารุง-**

คณาสิงคารวิพุกโม,

ชินเนนาสมนุญญาโต

มารสสุ ทหยานโล.

วา อีกอย่างหนึ่ง **อุทาหรณํ** อ.อุทาหรณํ **ยถา** เป็นไฉน **มารุงคณาสิงคารวิพุกโม** อ.การกรีดกรายที่ถูกกระทำแล้วด้วยการประเล้าประโลมของจิตาแห่งพระยามาร **มโนนุรณฺชโน** อันยังใจของผู้พบเห็นให้ยินดี **ชินเนน** อันพระพุทธรเจ้า **อสมนุญญาโต** ไม่ทรงคล้อยตาม(ไม่ยินดี)แล้ว **ทหยานโล** เป็นไฟโสภในดวงใจ **มารสสุ** ของพญามาร **อโหสิ** ได้เป็นแล้ว.

“อีกนัยหนึ่ง เช่น การกรีดกรายเขี้ยวของเหล่าธิดามารที่ชวนตรึงใจ ที่พระชินเจ้ามิได้ทรงนำพา กลายเป็นไฟสุ่มใจพระยามาร”

ข้อความในคาถานี้ คือ พระยามารได้ส่งจิตาไปประเล้าประโลมพระพุทธรเจ้า แต่ไม่สำเร็จ เพราะพระพุทธรองค์ไม่ทรงยินดี ก็เป็นอันรู้ได้ว่าพวกมารพ่ายแพ้แก่พระองค์ ไม่มีศัพท์แสดงเหตุไว้โดยตรง จึงมีท่วงที่เหมือนจะเป็นเนยโยทษ แต่ในเมื่อได้วางบทว่า **ทหยานโล** (กลายเป็นไฟสุ่มใจ คือผลของความพ่ายแพ้) ลงไปแล้ว ความหมายที่ว่าจิตาของพระยามารพ่ายแพ้ก็ปรากฏชัดเจน ทำให้รู้ได้ว่าจิตาพระยามารประเล้าประโลมพระพุทธรเจ้าไม่สำเร็จ (เป็นเหตุให้พญามารร้อนใจ) การใช้คำในลักษณะนี้เรียกว่า **วังกุตติ** คือการกล่าวโดยอ้อม หมายความว่า ไม่บอกตรง ๆ ว่า จิตาของพระยามารพ่ายแพ้ แต่บอกว่าเป็นไฟสุ่มใจของพระยามาร ฉะนั้นจึงไม่เป็นเนยโยทษ การกล่าวให้รู้เนื้อความโดยอ้อมคือกล่าวถึงผล ไม่บอกเหตุเช่นนี้ไม่ต้องเนยโยทษ

ดังคำอธิบายในฎีกาใหม่ว่า

เอตถ กิญจาปี มารุงคนานํ ปราชยวากโก สทุโท นตฺถิ, ตถาปี สิงฺคารวิพฺภโม
 มารสฺส ทยานโลติ วุตฺเต มารุงคนาปราชยํ วิชา ตาสิสโสภุปรตฺติการณสฺส อนนฺตตตฺตา
 อญฺญถานุปรตฺติลักษณสามตฺถิเยน ตาสํ ปราชโย ปกาลิโต โหตฺติ อีทิสวงฺกุตฺติยา
 พนฺธคุณตฺตา เนยฺยโทโส นิรากโต โหตฺติ.

“แม้ศัพท์ที่แสดงถึงความพ่ายแพ้ของจิตามารไม่มีอยู่ในคานานี้ แต่เมื่อกล่าวว่า การกรีดกราย
 ยั่วยวนของจิตามารกลายเป็นไฟสุ่มใจพระยามาร ก็เป็นอันแสดงความพ่ายแพ้ของจิตามารเหล่านั้น
 โดยปริยายในลักษณะ ที่เป็นไปไม่ได้ด้วยประการอื่น เนื่องจากไม่มีเหตุให้เกิดความโศกเช่นนั้น
 โดยปราศจากความพ่ายแพ้ของจิตามาร ดังนั้น จึงแก้ไขเนยฺยโทษได้ เพราะการกล่าวโดยอ้อมเช่นนี้
 เป็นคุณสมบัติในบทประพันธ์ ดังนี้แล”

อุทาหรณ์ในพระบาลี

ปสุเสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคฺ. (สุตฺตโสสมชาตก)

“เราต้องการเห็นท่านมีอายุร้อยปี ไม่มีโรค”

ในประโยคนี้เป็นคำพูดขอชีวิตโดยอ้อมของพระเจ้าสุตตโสสมที่พูดกับปรีสาทโจร เพราะพระองค์
 มีอายุมากกว่า หากปรีสาทโจรมีอายุร้อยกว่า พระองค์ก็ต้องมีอายุมากกว่านั้น

มีเนื้อความ โดยตรงว่า “เธออย่าฆ่าเราเลย” ในบทว่า ปสุเสยฺย ลบนิคฺคหิตที่ ปสุเสยฺย เพื่อรักษาฉันท์.

เนยฺยโทษ กับ อตฺถพยัตติคุณ ตรงกันข้ามกัน ถ้าเนยฺยโทษไม่มี ก็มีอตฺถพยัตติคุณ บอกโดยตรงว่า
 เราปรารถนาเห็นพระมหาเถระมีอายุ ๑๐๐ ปี บอกโดยอ้อมว่า “เราต้องการมีอายุ ๑๐๐ ปี” ถ้ามีอายุไม่ถึงร้อยปี
 ก็เห็นพระเถระไม่ได้ ดังนั้นจึงเป็น อตฺถพยัตติคุณ.

คำว่า **มโนนฺรณฺชน** มีรูปวิเคราะห์ว่า

มโน อนฺรณฺชยตฺติ มโนนฺรณฺชโน. สิ่งอันทำให้กำหนด ชื่อว่า มโนนฺรณฺชนะ

คำว่า **มารุงคนาสิงฺคารวิพฺภม** มีรูปวิเคราะห์ว่า

มารสฺส องฺคนา มารุงคนา. เทพธิดาแห่งมาร ชื่อว่า อังคนา

มารุงคนานํ สิงฺคาโร มารุงคนาสิงฺคาโร. การประเล้าประโลมแห่งเทพธิดาของมาร

มารุงคนาสิงฺคาเรน กโต วิพฺภโม มารุงคนาสิงฺคารวิพฺภโม. การยั่วยวนที่ถูกกระทำแล้วด้วยการ
 ประเล้าประโลมแห่งเทพธิดาของมาร.

วิเสสนาเปกขโทษ

(โทษแห่งบทที่ต้องมองหาบทขยาย)

๓๗. สिया วิเสสนาเปกขั ยํ ตํ ปตฺวา วิเสสนํ,
 สาตถกํ ตํ ยถา “ตํ โส ภิกฺขุโย ปสฺสติ จกฺขุณา”.

ยํ (วิเสสย) อ.บทวิเสสยะใด ปตฺวา ถึงแล้ว(ได้แล้ว) วิเสสนํ ซึ่งบทวิเสสยะ สาตถกํ จึงมีเนื้อความชัดเจน โหติ ย่อมเป็น ตํ (วิเสสย) อ.บทวิเสสยะนั้น วิเสสนาเปกขั เป็นวิเสสนาเปกขโทษ สिया ย่อมเป็น ยถา อ.อุทาหรณ์ “ตํ โส ภิกฺขุโย ปสฺสติ จกฺขุณา”. โส อ.บุรุษนั้น ปสฺสติ ย่อมดู ตํ ซึ่งบุคคลนั้น จกฺขุณา ด้วยตา ภิกฺขุโย โดยยิ่ง.

“บทใดต้องอาศัยวิเสสยะจึงจะมีรรถได้ บทนั้นเป็นวิเสสนาเปกขโทษ เช่น เขาจ้องดูคนนั้น ด้วยนัยน์ตา”

คาถานี้แสดงเรื่องวิเสสนาเปกขโทษ คือ โทษมองหาวิเสสยะ หมายความว่า ต้องเพิ่มบทวิเสสยะเข้ามา เพื่อให้เนื้อความชัดเจน กล่าวคือ เป็นบทที่จะมีความหมายได้ต้องใช้บทวิเสสยะเข้าช่วย ถ้าไม่มีบทวิเสสยะก็ไม่ได้ความ ตามอุทาหรณ์ว่า ตํ โส ภิกฺขุโย ปสฺสติ จกฺขุณา. “เขาจ้องดูคนนั้นด้วยนัยน์ตา” ความจริงเมื่อพูดว่า “ดู” ความหมายก็บังชัดเจนอยู่แล้วว่าเป็นเรื่องของนัยน์ตาเท่านั้น จะเอาหูเป็นต้นไปดูไม่ได้เลย พูดเพียงมองดูก็ได้ความแล้ว ไม่จำเป็นต้องใช้คำว่า จกฺขุณา ก็ได้ แต่ถ้าเมื่อใส่เข้ามาแล้วก็แสดงว่ามีเนื้อความพิเศษกว่าปกติ เช่น จ้องดูด้วยนัยน์ตาอันแดงกล้าเพราะความโกรธเป็นต้น ดังนั้น คำว่า จกฺขุณา ในประโยคนี้ จึงเป็นวิเสสนาเปกขโทษ

แก้ววิเสสนาเปกขโทษ

วิเสสนาเปกขุสฺส ยถา-

๔๓. อปฺยาตาปรารมฺปิ อยํ เวรํ ชนํ ชโน,
 โกรปฺภาฏฺฐญฺเตน ภิกฺขุโย ปสฺสติ จกฺขุณา.

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข วิเสสนาเปกขุสฺส ซึ่งวิเสสนาเปกขโทษ ยถา คือ อยํ เวรํ ชโน อ.ชนผู้เป็นคูเวรกันนี้ ปสฺสติ ย่อมมอง ภิกฺขุโย โดยยิ่ง ชนํ ซึ่งชนผู้เป็นศัตรู อปฺยาตาปรารมฺปิ แม่ผู้มีความผิดอันไปปราศแล้ว จกฺขุณา ด้วยนัยน์ตา โกรปฺภาฏฺฐญฺเตน อันเป็นสีแดงกล้า เพราะความโกรธเป็นแล้ว.

“การแก้ไขวิเสสนาเปกขโทษ เช่น ชนผู้จ้องเวรนี้เขม่นมองชน ผู้แม่ไม่มีความผิดด้วยนัยน์ตา อันแดงกล้า เพราะความโกรธ”

บทมี ๒ ชนิด คือ

๑. บทบางบทต้องอาศัยบทวิเสสนะจึงจะมีความชัดเจน.
๒. บทบางบทไม่ต้องอาศัยบทวิเสสนะก็มีความชัดเจนแล้ว.

คาถานี้ไม่เป็นวิเสสนาเอกชโทษ คือ โทษมองหาวิเสสนะ หมายความว่า การเห็น หรือมอง แม้ไม่ระบุว่า เห็นด้วยนัยน์ตาก็เป็นอันทราบได้ เพราะการเห็นเป็นหน้าที่ของตาอย่างเดียว จะเห็นด้วยอวัยวะอื่นไม่ได้ แต่ในคาถานี้วางบทว่า โทษปาฏลภูต (แดงกล้าเพราะความโกรธ) ลงไปเป็นวิเสสนะของ จกขุณา ทำให้ได้ความชัดเจนขึ้น บทว่า จกขุณา ในคาถานี้จึงไม่เป็นวิเสสนาเอกชโทษ

คำในภาษาไทยที่มักใช้กันจนเคยชิน เช่น ในขณะที่เราอยู่ภายในห้องมีเสียงเคาะประตู จึงถามว่า โท เอโส “ใครนั่น” จะมีเสียงตอบว่า ผมเอง เช่นนี้ต้องโทษเพราะผมในที่นี้มองหาบทวิเสสนะอีกว่า ผมคือใคร ดังนั้นจึงต้องหลีกเลี่ยงโทษโดยตอบว่า ผมติสสะครับ ก็เป็นอันพ้นโทษ ผม(อห)เป็นบทวิเสสนะ ติสสะเป็นบทวิเสสนะ ขยายคำว่า ผม ให้มีความชัดเจนขึ้น.

คำว่า อปยาตาปราโธ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อปยาโต อปราโธ อสุมาดิ อปยาตาปราโธ. ชนผู้มีโทษอันไปปราศแล้ว ชื่อว่า อปยาตาปราธะ

คำว่า โทษปาฏลภูต มีรูปวิเคราะห์ว่า

โทธเน ปาฏลภูตํ โทษปาฏลภูตํ. ดวงตาอันมีสีแดงกล้าเพราะความโกรธ ชื่อว่า โทษปาฏลภูตะ คัมภีร์อสังการนิสสัยเก่าได้แสดงอุทาหรณ์การจ้องดูในแง่ดีที่พ้นจากความเป็นวิเสสนาเอกชโทษว่า

จิรบปวาสิ บุริสํ

ทุโรโต โสติถิมาคตํ

สุหชชชา หิตปฺพเพน

ภิกฺโขโย ปสุสนฺติ จกขุณา.

“บุรุษผู้จากไปนาน เมื่อกลับมาจากสถานที่ไกลโดยสวัสดิ์ บรรดามิตรสหาย ย่อมมองดูด้วยนัยน์ตายิ้มแย้ม”

ในคาถานี้ บทว่า **มฺหิตปฺพเพน** (มีการยิ้มเป็นเบื้องหน้า) เป็นวิเสสนะทำให้บทว่า **จกขุณา** ไม่เป็นวิเสสนาเอกชโทษ

อนัตถโทษ

(โทษแห่งบาทที่ไม่มีอรรถ)

๓๙. ปาทปุรณมตต์ ยัม อนตถมิตติ ตัม มตฺ,
ยถา หิ วนฺเต พุทฺธสฺส ปาทปฺงฺเกรฺหํ ปิ จ.

ยัม (ปทํ) อ.บทใด ปาทปุรณมตต์ เป็นบทให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น โหติ ย่อมเป็น ตัม (ปทํ) อ.บทนั้น มตฺ อันหนักคึกษาพึงทราบ อนตถํ อิติ ว่าเป็นบทอันต้องอนัตถโทษ ยถา คือ “หิ วนฺเต พุทฺธสฺส ปาทปฺงฺเกรฺหํ ปิ จ”. อหํ อ.ข้าพเจ้า วนฺเต ย่อมกราบไหว้ ปาทปฺงฺเกรฺหํ ซึ่งดอกบัวคือคู่พระบาท พุทฺธสฺส ของพระพุทฺธเจ้า.

“บทใดเป็นเพียงทำบาทให้เต็ม บทนั้นเรียกว่าอนัตถโทษ เช่น ข้าพเจ้าไหว้บัวบาทของพระพุทฺธเจ้า”

คาถานี้แสดงเรื่องอนัตถโทษ คือ โทษที่ไม่มีอรรถ หมายความว่า เป็นบทที่แต่งเพื่อทำให้เต็มบาท ไม่มีความพิเศษอันใดออกไป เช่นอุทาหรณ์ข้างต้นนี้ นิบาตคือ หิ อปิ และ จ ไม่มีความอะไรเลย ไล่ลงไปเพื่อให้ครบบาทในอนุสุทฺถาฉันทซึ่งมี ๘ พยางค์ในทุก ๆ บาท ดังนั้น นิบาตคือ หิ อปิ และ จ จึงเป็นอนัตถโทษ

การเพิ่มพยางค์ในบาทคาถาตามหลักภาษานิยมใช้มี ๒ ประการ คือ

๑. **ประกอบบัดพาวคัพท์** คือ คัพท์ที่มีอรรถของบทที่ตนประกอบอยู่นั้นไม่มีอรรถเฉพาะใด ๆ เช่น คต อนุต เป็นต้น มีรูปว่า ทิฏฺฐิตคต อนุตคต สุตตฺนุต และ วนฺนุต เป็นต้น ดังสัททนิติปกรณ์ (สุตตมาลา สุตฺตที่ ๑๘๔) กล่าวว่า วาจาสิลิฏฺฐิตฺตํ อนุตคตาทิณี ปตฺนติ ปทฺนเต “อนุต และ คต คัพท์เป็นต้น ย่อมตกไปในที่สุดแห่งบท เพื่อความสละสลวยแห่งคำ”

๒. **ลงสกัถบัจจัย** คือ บัจจัยที่มีอรรถของตน = อรรถในบทที่ตนประกอบรวม เช่น ตา ธนิก ญฺย เป็นต้น มีรูปว่า เทวตา อสงฺขาริก สสงฺขาริก นามิก โอบปาติก เนปาติก และ อุกฺคฺปฺตฺติย เป็นต้น

แก่อนัตถโทษ

อนตฺถสฺส ยถา-

๔๕. น ปาทปุรณตฺถาย ปทํ โยเชยฺย กตฺถจิ,
ยถา “วณฺเต มุณินฺทสฺส ปาทปฺงฺเกรฺหํ วริ”.

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข อนตฺถสฺส ซึ่งอนัตถโทษ ยถา คือ กวิชน อ.กวีชน น ปโยเชยฺย ไม่ควรประกอบ ปทํ ซึ่งบท กตฺถจิ ในประพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ปาทปุรณตฺถาย เพื่อประโยชน์การยังบาทคาถาให้เต็ม ยถา เช่น “วณฺเต มุณินฺทสฺส ปาทปฺงฺเกรฺหํ วริ”. อหํ อ.ข้าพเจ้า วณฺเต ย่อมกราบไหว้ ปาทปฺงฺเกรฺหํ ซึ่งดอกบัวคือคู่พระบาท วริ อันประเสริฐ มุณินฺทสฺส ของพระจอมมุนี.

“การแก้ไขนัตถโทษ เช่น กวีชนไม่ควรประกอบบท เพื่อให้เต็มบาทในบทประพันธ์ใด ๆ
ตั้งอุทาหรณ์ว่า ข้าพเจ้าไหว้บรรพชนอันประเสริฐของพระจอมมุนีเจ้า”

ในคาถาที่ ๓๙ แสดงอุทาหรณ์ในบาทที่ ๔ ว่า ปาทปงฺเกรฺหฺมปิ จ บทว่า ปิ และ จ ไม่มีความหมายอะไร
ใส่เข้ามาเพื่อให้ครบพยางค์ในบาท ในคาถานี้แก้เป็น ปาทปงฺเกรฺหฺม วริ บทว่า วริ ไม่เป็นนัตถโทษ
เพราะมีความหมายว่า “ประเสริฐ” เป็นวิเศษณะของบท ปาทปงฺเกรฺหฺม

คำว่า **ปาทปงฺเกรฺหฺม** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปาทเมว ปงฺเกรฺหฺม ปาทปงฺเกรฺหฺม. ดอกบัวคือพระบาท ชื่อว่า ปาทปงฺเกรฺหฺม

จบ ปทโทษ

โทษของประโยค ๙ ประเภท

เอกัตถโทษ

(โทษแห่งประโยคที่มีอรรถเหมือนกัน)

สัทเอกัตถโทษ

(เอกัตถโทษโดยศัพท์)

๔๐. สหุโต อตุโต วุตต์ ยตุถ ภียโยปิ วุจติ,
ต'เมกตุถิ ยถา'ภาติ วาริโท วาริโท อยั.

วณั อ.คำพูด **วุตต์** ที่กล่าวมาแล้ว **สหุโต จ** โดยศัพท์ด้วย **อตุโต จ** โดยอรรถด้วย (สมบูรณ์แล้ว) **วุจติ** ย่อมถูกกล่าว **ภียโยปิ** แม้อีกครั้ง **ยตุถ (วากุเย)** ในประโยคใด **ต' วากุยั** อ.วากุยนั **เอกตุถิ** ชื่อว่าเอกัตถโทษ **ยถา** คือ “**อาภาติ วาริโท วาริโท อยั**” **อยั วาริโท** อ.เมฆนี้ **วาริโท** ที่ให้ซึ่งนี้ **อาภาติ** ย่อมสว่าง(รุ่งเรือง)

“คำที่กล่าวแล้วโดยศัพท์และอรรถ ย่อมถูกกล่าวซ้ำอีกในประโยคใด ประโยคนั้นเป็นเอกัตถโทษ เช่น เมฆที่ให้ซึ่งนี้ย่อมสว่างไปทั่ว”

คาถานี้เริ่มกล่าวถึงโทษของประโยคประการแรกอันได้แก่ เอกัตถโทษ คือ โทษที่มีอรรถเดียวกัน หมายความว่า ใช้อรรถซ้ำกันในประโยค กล่าวคือ ท่านวางศัพท์ที่ระบุความหมายไว้ครบถ้วนแล้วยังจะใช้ซ้ำอีก เช่น เมฆ (วาริโท) ก็หมายถึงผู้ให้ซึ่งอยู่แล้ว ยังขยายความออกไปอีกว่า ผู้ให้ซึ่ง (วาริโท) มิได้มีอรรถอันใด ออกเงยขึ้น คงเป็นความเดียวกันอยู่นั่นเอง ประโยคว่า อาภาติ วาริโท วาริโท อยั จึงเป็นสัทเอกัตถโทษ หากประกอบบทอื่นที่มีความหมายไม่ซ้ำกัน เช่น **สมปตติทายโก** “ผู้ให้ความไพบูรณ์” ก็ไม่เป็นเอกัตถโทษ

เอกัตถโทษ นี้ในคัมภีร์อื่นเรียกว่า ปุนรุตติโทษ (โทษเพราะการกล่าวซ้ำ)

เอกัตถโทษจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. เอกัตถโทษโดยศัพท์ มีศัพท์และอรรถเหมือนกัน
๒. เอกัตถโทษโดยอรรถ มีศัพท์ต่างกันแต่มีอรรถเหมือนกัน

อรรถกถาทิโฆ

(อรรถกถาทิโฆโดยอรรถ)

ยถา จ-

๔๑. **ติตติยงฺกุรพีชานิ** **ชหิ** **ทิวฺจฺจิตตานิ**ห,
ปฺสาเทติ **ปฺสนฺเนโส** **มฺหามฺนิ** **มฺหาชฺเน.**

จ อีกนัยหนึ่ง ยถา คือ โส มหามุณี อ.พระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้น ชหิ ทรงก่อกำจัดอยู่ **ทิวฺจฺจิตตานิ** ซึ่งมีจฉาทิวฺจฺจิต ๖๒ ประการ ท. **ติตติยงฺกุรพีชานิ** อันเหมือนกับพีชคือสถานที่ งอกขึ้นแห่งหน่อเด็ยรถีย์ **อิห** ในโลกนี้ **มฺหาชฺเน** ย้งมหาชน ท. **ปฺสนฺเน** ผู้เลื่อมใสแล้ว(ในตน) **ปฺสาเทติ** ย่อมให้เลื่อมใส.

“อีกนัยหนึ่ง เช่น พระมหามุณีเจ้าพระองค์นั้น ทรงก่อกำจัดทิวฺจฺจิตอันเป็นพีชเพาะหน่อเด็ยรถีย์ ในโลกนี้ ทรงย้งมหาชนผู้เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใส”

คาถานี้เป็นอุทาหรณ์ของอรรถกถาทิโฆโดยอรรถ ฟังสังเกตในคำว่า **ปฺสนฺเน** **มฺหาชฺเน** **ปฺสาเทติ** “ทรงย้งมหาชนผู้เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใส” เพียงคำว่า “ผู้เลื่อมใส” ก็บังถึงกิริยาที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำความอีกว่า “ให้เลื่อมใส” ถึงศัพท์จะต่างกัน แต่มีอรรถเหมือนกัน ดังนั้น ประโยคข้างต้นนี้ จึงเป็นอรรถกถาทิโฆ ถ้าเปลี่ยนบท ปสนฺเน เป็น ภิโยยปสนฺเน ก็ไม่มีโทษ.

ฟังสังเกตประโยคในพระบาลีว่า อปฺสนฺนํ ปฺสาทาย “เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส” ปสนฺนํ ภิโยยทาย “เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว” การใช้คำในลักษณะนี้ไม่ต้องอรรถกถาทิโฆ เพราะมีข้อความไม่ซ้ำกัน

คำว่า **ติตติยงฺกุรพีช** มีรูปวิเคราะห์ว่า

ติตติยาเอว **องฺกุรานิ** **ติตติยงฺกุรานิ.** หน่อคือเด็ยรถีย์ ชื่อว่า ติตติยงฺกุระ

ติตติยงฺกุรานํ **พีชานิ** **ติตติยงฺกุรพีชานิ.** เมล็ดพีชแห่งหน่อคือเด็ยรถีย์ ชื่อว่า ติตติยงฺกุรพีช

คำว่า **ทิวฺจฺจิต** มีรูปวิเคราะห์ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธัมมัตถวินิยยานิ (หน้า ๑๖๘) ว่า

๑. **กรรมถารยสฺมาส** **ทิวฺจฺจิว** **ทิวฺจฺจิตต.** ทิวฺจฺจินั่นเอง ชื่อว่า ทิวฺจฺจิตตะ

๒. **ตปฺปริสฺสมาส** **ทิวฺจฺจิสฺ** **คต** **ทิวฺจฺจิตต.** การนับเข้าในทิวฺจฺจิต (๖๒) ชื่อว่า ทิวฺจฺจิตตะ

๓. **ตปฺปริสฺสมาส** **ทิวฺจฺจิสฺ** **คต** **ทิวฺจฺจิตต.** ความเป็นไปในทิวฺจฺจิต (๖๒) ชื่อว่า ทิวฺจฺจิตตะ

วิธีหลีกเลี่ยงเอกัตถโทษ

เอกตถสฺส ยถา-

๘๖. ภยโกธปัสสาทิ

วิเสโส ตาทีโส ยทิ,

วตตุ กามียเต โทโส

น ตตถเอกตถตากโต.

(ปริหาโร) อ.การแก้ไข เอกตถสฺส ซึ่งเอกัตถโทษ ยถา คือ ยทิ ถ้าว่า วิเสโส อ.ความพิเศษ ภยโกธปัสสาทิ มีความกลัว ความโกรธ และการสรรเสริญเป็นต้น ตาทีโส เช่นนั้น วิญญูทิ อันบัณฑิต ท. กามียเต ย่อมปรารถนา วตตุ เพื่อกล่าว โทโส อ.โทษ เอกตถตากโต อันทานกระทำแล้วโดยความเป็นเอกัตถโทษ น ภวติ ย่อมไม่มี ตตถ ในความพิเศษ มีความกลัวเป็นต้นนั้น

“การแก้ไขเอกัตถโทษ เช่น ในกรณีพิเศษมีความกลัว โกรธ และชมเชยเป็นต้นนั้น หากต้องการกล่าวซ้ำ ก็ไม่เป็นเอกัตถโทษ”

ในคาถาที่ ๔๐ ทานกล่าวถึงเอกัตถโทษไว้ คือ วาริโห วาริโห ในศัพท์ทั้งสองนี้ ศัพท์แรกแปลว่า ให้นำ ศัพท์หลังแปลว่า ฝน ที่แปลว่า ให้นำ ก็เป็นวิเสสนะของฝนนั่นเอง ศัพท์ทั้งสองนี้จึงมีความหมายเป็นอันเดียวกัน มิได้ผิดแผกกันไป แต่ถ้าวินชนปรารถนาจะกล่าวถึงกรณีพิเศษที่เป็นข้อยกเว้น คือ อาเมติตะ หมายถึง คำซ้ำที่ใช้ในขณะกลัว และโกรธเป็นต้น ก็ไม่เป็นเอกัตถโทษ

คำซ้ำที่กล่าวในขณะกลัวเป็นต้นนี้เรียกว่า อาเมติต มาจาก อา บทหน้า + เมติ ชาติ (อุมุทเน ในความวิกลจริต) + ต ปัจจัย ส่วน เมติ ชาติที่มี อา เป็นบทหน้ามีอรรถว่า ทวตติกขตตุมุจจารณ (กล่าวซ้ำ ๒ - ๓ ครั้ง) มีรูปวิเคราะห์ว่า

อาเมตียติ ปฺนปฺปนํ อุจจารียตติ อาเมติต. คำที่กล่าวซ้ำบ่อย ๆ ชื่อว่า อาเมติตะ

อาเมติตะมีปรากฏใช้ในฐานะ ๔ อย่าง คือ

๑. ภยะ เวลากลัว เช่น สบไป สบไป (งู ๆ) โจโร โจโร (โจร ๆ)
๒. โภชะ เวลาโกรธ เช่น วิชฌ วิชฌ (แยง ๆ) ปหฺร ปหฺร (ตี ๆ)
๓. ปัสสา เวลาสรรเสริญ เช่น สาธุ สาธุ (ดี ๆ)
๔. ตฺริตชะ เวลารีบด่วน เช่น คจฺจ คจฺจ (ไป ๆ) อเปหิ อเปหิ (หลีก ๆ)
๕. โภตุหละ เวลาโกลาหล เช่น อาคจฺจ อาคจฺจ (มา ๆ)
๖. อจฺจระ เวลาอัศจรรย์ใจ เช่น อโห พุทุโธ อโห พุทุโธ (โอโฮพระพุทธรเจ้า ๆ)
๗. หาสชะ เวลาเร่งรีบ เช่น อวิกฺกมถายสมฺนฺโต อวิกฺกมถายสมฺนฺโต (เดินตรงไปเถิดท่าน ๆ)
๘. โสกะ เวลาเศร้าโศก เช่น กหํ เอกปฺตฺตก กหํ เอกปฺตฺตก (ลูกน้อยอยู่ไหน ๆ)
๙. ปสาหชะ เวลาเลื่อมใส เช่น อโห สฺขํ อโห สฺขํ (สุขเหลือเกิน ๆ)

ในคัมภีร์อภิธานปิที่ปิกาแสดงลักษณะและการใช้อาเมติตะไว้ว่า

อาเมติตุนติ วิญญะยุย

ทวตติกขตตุมุทริต.

“การกล่าวซ้ำ ๒ - ๓ ครั้ง นักศึกษาพึงทราบว่ามีชื่ออาเมติตะ”

ภเย โภเช ปลสํสาย

ตุริเต โภตุหเลจจเร

หาเส โสเก ปสาเท จ

กเร อาเมติตํ พุโร.

“ผู้รู้พึงทำอาเมติตะในเวลากลัว โกรธ ชมเชย รับผิดชอบ วนวาย อัศจรรย์ ระวัง เสร้าโศก และพองใส”

อุทาหรณ์ของอาเมติตะ

๘๗. **สไป สไป สไป อัย หนุท**

นิวัตตตุ ภาว ตโต,

ยทิ ชีวิตุกาโมลิ

กถิ ตมปสปปลิ.

หนุท อัย สไป สไป สไป เฮยนี้สูง ยทิ ถ้าว่า ตวั อ. ท่าน ชีวิตุกาโม เป็นผู้ต้องการมีชีวิตอยู่ อลีย่อมเป็นไซ้ ภาว อ.ท่าน นิวัตตตุ จงถอยห่าง ตโต จากฐันนั้น ตวั อ.ท่าน อุปสปปลิ จะเข้าไปใกล้ ตวัซึ่งฐันนั้น กถิ ทำไม.

ภคครีติโทษ

(โทษแห่งประโยคที่ห้กล่าดับสัพพนาม)

๘๒. **อารททกมวิจเจทา**

ภคครีติ ภาเว ยถา,

กาปิ ปญญา โภปิ คุโณ

ปกตีปิ อโห ตว.

ภคครีติ อ.วากยะนี้ต้องภคครีติโทษ ภาเว ย่อมมี อารททกมวิจเจทา เพราะการขาดลำดับแห่งสัพพนามอันถูกพยายามมาแล้ว ยถา เช่น กาปิ ปญญา โภปิ คุโณ ปกตีปิ อโห ตว. มหามุณี ข้ามแต่่มหามุณี ปญญา อ.ปัญญา ตว ของพระองค์ กาปิ สุตที่จะพรรณนา คุโณ อ.พระคุณมีศีลเป็นต้น ตว ของพระองค์ โภปิ สุตที่จะพรรณนา ปกตีปิ แม่ อ.ปกตีคือสภาวะ ตว ของพระองค์ อโห น้ออัศจรรย์.

บทว่า กาปิ และ โภปิ ตัดบทว่า กา+อปิ, โภ+อปิ ซึ่งเป็นสัพพนามแสดงถึงปัญญาและคุณว่ามีจำนวนมากเหลือที่จะพรรณนา กล่าวมาแล้ว โดยลำดับเช่นนี้ แต่เมื่อถึงปกตี คือสภาวะกลับไม่ใช่สัพพนามแสดงจำนวน ไปใช้ อโห ศัพท์แสดงถึงความอัศจรรย์ เช่นนี้จึงเรียกว่าห้กล่าดับหรือขาดลำดับของสัพพนาม ไม่ใช่จำนวนสัพพนามเท่านั้น นามบท อาชยาตบท เป็นต้น ถ้าห้กล่าดับก็เป็น ภคครีติโทษได้.

กาปิ คู่กับ ป□□า, โกปิ คู่กับ कुณ, ओह คู่กับ ปกติ ไม่มีคู่ศัพท์พจนานุกรมอีกอย่างหนึ่งตาของเธอสวยงาม
 สุดที่จะพรรณนาได้ พันของเธอสวยงาม สุดที่จะพรรณนาได้ ภายของเธอดำ เหมือนกับ □ ถ่าน □ ถ่าน ตัวนี้
 หักลำดับของเนื้อความ.

วิ. ภคคา รिति ऐतद्यति भक्तृरिति ลำดับอันหักแล้วในวากยะนั้น เหตุฉะนั้น วากยะนั้น ชื่อว่า มีลำดับอันหักแล้ว.

แก้ภคครีตีโทษ

๘๘. โยโกจิ รูปา ติสโย กนฺติ กาปิ มโนหฺรา,

วิลาสา ติสโย โกปิ ओह पृथग्भयो.

โย รูปาติสโย อ.พระรูปอันงามงามใด อตฺถิ มีอยู่ โส รูปาติสโย อ.พระรูปอันงามงามนั้น โกลิ
 สุดที่จะพรรณนา กนฺติ อ.รัศมีอันงดงาม มโนหฺรา อันนำไปซึ่งจิตของผู้พบเห็น กาปิ สุดที่จะพรรณนา
 วิลาสาติสโย อ.ความงามแห่งพระลีลาที่มีการเฝ้าพระบาทเป็นต้น โกปิ สุดที่จะพรรณนา ตสฺมา เพราะเหตุนั้น
 พุทฺธมโหโย อ.ความเจริญของพระพุทธเจ้า ओह โอน่าอัศจรรย์จริงๆ.

ใน ภคครีตีโทษ กล่าวถึงปัญญาคุณ โดยใช้ศัพท์พจนานุกรมว่า กา โก เป็นตัวแสดงจำนวนของปัญญาและคุณ
 วามากเหลือ แต่พอถึงปกติ คือสภาวะ (อิริยาบถ) กลับไม่ใช่ศัพท์พจนานุกรมแสดงจำนวน ดังนี้จึงเรียกว่า หักลำดับศัพท์พจนาน
 แต่ในที่นี้ พระรูปอันงามก็ดี รัศมีก็ดี พระลีลาดีก็ ใช้ศัพท์พจนานุกรม แสดงจำนวนมาโดยลำดับ แต่พอถึงความเจริญใช้
 ओह แสดงความอัศจรรย์ เป็นตัวแสดงว่าคุณทั้ง ๓ ที่แสดงไปแล้วนั้นรวมอยู่ในพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว
 ดังนี้จึงไม่ต้องโทษ.

พฺยาภิณฺณโทษ

วากยที่สัมพันธ์ขยุง

๘๓. ปทานํ พุพฺพินฺนุเชปา พฺยาโมโห ยตฺถ ชายติ,

ตํ พฺยาภิณฺณนฺติ วิ□□ยํ ตพฺพาหฺรณํ ยถา.

พฺยาโมโห อ.ความหลง ชายติ ย่อมเกิด พุพฺพินฺนุเชปา เพราะการตั้งไว้ไม่ดีคือไกลและสับสน ปทานํ แห่งบท
 ท. ยตฺถ ในวากยใด ตํ อ.วากยนั้น วิ□□ยํ อันนักศึกษ่าพึงทราบ พฺยาภิณฺณนฺติ
 ว่าวากยอันมีพฺยาภิณฺณโทษ ตพฺพาหฺรณํ อ.อุทาหรณ์ ยถา เป็นอย่างไร?

พฺยาภิณฺณโทษ คือวากยที่มีการสัมพันธ์ขยุงและไกลกันของบท ต่าง ๆ มีลักษณะ ๒ อย่าง คือ
 ๑. สัมพันธ์ไกล ๒. สับสน ขยุงยาก.วิ. วิวิชา อากิณฺโณ ยตฺถาติ พฺยาภิณฺโณ ความขยุงเหยิง.

ตัวอย่างของ พฺยาภิณฺณโทษ

๘๔. พฺพคฺเชน ปณฺมตี พุชฺชานํ ปยํ ชิน,

หิตํ ปมฺหิโต นิจฺจํ สุคตํ สมฺมุสฺสรํ.

อัย ชโน อ.หมุชนนึ สมฺมุสฺสรํ ผู้ระลึกถึงเสมอ พหุคุณ ซึ่งพระคุณอันมาก ท. (ของพระพุทธเจ้า) ปมฺหิโต
 ราชิงแล้ว ปณฺมติ ยอมนอมกราบ สุคต ซึ่งพระสุคต หิตํ ผู้ทรงกระทำประโยชน์เกื้อกูล ทุชฺชานนํ
 แมงแกทรชน ท. มีพระเทวทัตต์ เป็นต้น นิจฺจํ เป็นนิตย.

๑. อัย ชโน เป็นกัตตาใน ปณฺมติ. วางไว้ไกลกัน
๒. พหุคุณ เป็นกรรมของ สมฺมุสฺสรํ. วางไว้ไกลกัน
๓. ทุชฺชานนํ เป็นสัมปทานของหิตํ.
๔. หิตํ เป็นวิเสสนะของ สุคต.
๕. ปมฺหิโต เป็นวิเสสนะของ อัย ชโน.
๖. นิจฺจํ เป็นกิริยาวิเสสนะใน ปณฺมติ.
๗. สุคตํ เป็นกรรมของ ปณฺมติ.
๘. สมฺมุสฺสรํ เป็นวิเสสนะของ อัย ชโน.

การสัมพันธระหว่างบทต่อบทไกลกันและอยู่ คือกลับกันไป กลับกันมา เช่นนี้เรียกว่า พยาภิถนโทษ
 หากเว้นจากพยาภิถนโทษนี้แล้ว ก็มีปสาทคุณ.

หลักเสียง พยาภิถนโทษ

๘๘. อพฺยาโมหกรํ พนฺธํ อพฺยาภิถนํ มโนหฺรํ, อทฺรปท วิญฺยาลํ ป ส ๑ ส น . ต ิ
 กวิสฺสรา.กวิสฺสรา อ.จอมกวี ท. ปล้สนฺติ ย่อมสรรเสริญ พนฺธํ ซึ่งประพันธ์ อพฺยาโมหกรํ
 อันไม่กระทำซึ่งความหลง อพฺยาภิถนํ อันไม่สับสน มโนหฺรํ อันนำไปซึ่งจิตของผู้อ่าน อทฺรปทวิญฺยาลํ
 อันมีการตั้งบทอันควรสัมพันธ์กันไว้ไม่ไกล.

ต้องประกอบลักษณะ ๓

๑. ต้องเว้นจากศัพท์ที่จะทำให้ผู้อ่านผู้ฟัง เข้าใจผิด = อพฺยาโมหกรํ.
๒. เนื้อความไม่วกวนสับสน = อพฺยาภิถนํ.
๓. สัมพันธ์ศัพท์ไม่ไกล = อทฺรปทวิญฺยาลํ

วิ. นตฺถิ ทูรํ เยสนฺติ อทฺรานิ, อทฺรานิ จ ตานิ ปทานิ จาติ อทฺรปทานิ บทที่ไม่ไกล,

วิ. วิญฺยสนํ วิญฺยาลํ การวาง, อทฺรปทานํ วิญฺยาลํ เอตฺถาติ อทฺรปทวิญฺยาลํ บทอันมีการวางอันไม่ไกล,

วิ. พฺยามยุหเตติ พฺยาโมโห ความสงสัย,

วิ. พุยาโมหิ กโรตีติ พุยาโมหโร บทประพันธ์อันกระทำความสงสัย,
 วิ. น พุยาโมหโร อพฺยาโมหโร บทประพันธ์อันกระทำความไม่สงสัย,
 วิ. กวิน อีสฺสรา กวิสฺสรา บุคคลผู้เป็นประธานแห่งนักกวี (จอมกวี).
 อุทาหรณ์

๙๐. นี้ลุปฺปลาภํ นยน์ พนฺธุจฺจโร □ ธโร,
 นาสา เหมงฺกุโส เตน ชิโน □ ยํ ปิยทสฺสโน.

นยน์ อ.คฺวุพระเนตร(ของพระพุทธเจ้า) นี้ลุปฺปลาภํ อันมีสีเหมือนดอกบัวเขียว อธโร อ.ริมพระโอษฐ์ พนฺธุจฺจโร
 อันดงามเหมือนสีดอกชบา นาสา อ.พระนาสิก เหมงฺกุโส โคงโด่งเหมือนตระขอทองคำ เตน เพราะเหตุนี้ ยอ
 ชิโน อ.พระพุทธเจ้า พระองค์นี้ ปิยทสฺสโน เป็นผู้มีการเห็นอันน่ารัก.

ไม่มีศัพท์ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดคิดเป็นอย่างอื่น, มีเนื้อความ ตามลำดับและมีบทที่สัมพันธ์ใกล้เคียงกัน
 เช่น นี้ลุปฺปลาภํ กับ นยน์, นาสา กับ เหมงฺกุโส, ชิโน กับ ปิยทสฺสโน เหมงฺกุโส เป็น นิจฺจบุ
 จึงไม่เปลี่ยนเป็นอิติลึงค์ตาม นาสา.ดังนั้นเหลือจึงไม่ต้อง พยาภิณฑนโธส. เมื่อแก้ไขแล้วก็กลายเป็นปลาทคุณไป

วิ. นิล □ จ ตํ อุปล □ จาติ นี้ลุปฺปลํ ดอกบัวเขียว, วิ. นี้ลุปฺปลสฺส อามา วีย อามา ยสฺสาติ
 นี้ลุปฺปลาภํ พระเนตร อันมีสีประดุจดั่งสีแห่งบัวเขียว, ความนัยนี้ อามา ศัพท์ กล่าวอรรถคือ สี อีกนัยหนึ่ง
 อามา ศัพท์ กล่าวเป็นอุปมาศัพท์จึงวิเคราะห์ได้ว่า วิ. นี้ลุปฺปลน อามา ยสฺสาติ นี้ลุปฺปลาภา ตามนัยนี้ แปลว่า
 มีความเหมือนกับดอกบัวเขียว. วิ. รุจิ อสฺส อตฺถิติ รุจิโร พระโอษฐ์ที่มีความงาม, วิ. พนฺธุจฺจโร รุจิโร พนฺธุจฺจโร
 ความงามประดุจด้วยดอกชบา. เหมงฺกุโส ศัพท์ไม่ใช่อุปมาศัพท์ ที่ลง ณ ปัจจัยในอรรถอุปมา ดังนั้นจึงไม่เป็น
 เหมงฺกุสา ตามลึงค์ของนาสา ที่เป็นอิติลึงค์และเป็นศัพท์ ที่ใช้แทนอุปมาศัพท์ปัจจัยได้
 ดังนั้นจึงต้องมีลึงค์ของตน. วิ. ปิยํ ทสฺสนํ ยสฺสาติ ปิยทสฺสโน พระชินเจ้าผู้มีการทสฺสนะอันยอดเยี่ยมดี.

คามมโธสคํพุดไม่เพราะ

๔๕. วิสิฏฺฐ □ วจนาเปตํ คามมตฺยมิมตํ ยถา,
 ก □ เ □ กามยมานํ มํ น กามยลฺลิกิ นุวิทํ.

วากฺยํ อ.วากยะ วิสิฏฺฐ □ วจนาเปตํ อันปราศจากคำกล่าวอรรถอันไพเราะ กวีทิตฺ อ้นกวี ท. อภิมตํ ฟังทราบ
 คามมฺนุติ ว่าเป็นวากยอันมีคามมโธส ยถา เช่น □ ก □ เ □ กามยมานํ มํ น กามยลฺลิกิ นุวิทํ □ . ก □ เ □
 เสยอื่นาง ตฺวํ อ.มิ่ง น กามยลฺลิกิ ย่อมไม่ต้องการ มํ ซึ่งฎุ กามยมานํ ผู้ต้องการมิ่ง อิทํ อ.การที่กูใคร
 แต่มิ่งไม่ใคร่นี้ ก็ นุ มั่นเพราะเหตุไรวะ (มันเรื่องอะไรวะ)

ถ้อยคำสำนวนของชาวบ้านที่ไม่สุภาพนักกวีไม่ใช่ หากใช้คำ ไม่สุภาพเช่นนั้น ท่านเรียกว่า คามมโธส
 ในพระบาลีใช้คำว่า ก □ เ □ เป็นคำไม่สุภาพ จะร้องเรียกด้วยคำสุภาพต้องใช้ ภคินิ.

ปทสนฐานคามมโทส

ตอบทผิตทำให้เป็นโทษ

๔๖. ปทสนฐานโต กิ□จิ ทุปปตีติกร ภาเว,
 ตมปิ คามมํ ตย□ภิมตํ □ยถา ยภาวโต ปิยา□.

กิ□จิ อ.วากยะบางวากยะ ทุปปตีติกร เป็นวากยะที่กระทำให้อรรถไม่สุภาพ คือหยาบ ภาเว ย่อมเป็น
 ปทสนฐานโต เพราะการ ต่อแห่งบท ท. ตมปิ แม้อ.วากยะนั้น โสตุชเนหิ อันหนักศึกษา ท. อภิมตํ
 ฟังทราบ คามมํ อิติ ว่าเป็นวากยะอันมีคามมโทส ยถา เช่น □ยภาวโต ปิยา□.
 ยา อ.หญิงใด ภาวโต อันทาน ปิยา ฟังรัก. (อรรถที่ผู้เขียนต้องการ)

อีกอย่างหนึ่ง ปิยา อ.เมียผู้เป็นที่รัก ยภาวโต ของผู้มีเมตุนมาก.(อรรถที่ต้องโทษ)

พูดหรือเขียนว่า ยา ภาวโต ปิยา ทางการเมืองนี้ไม่ต้องโทษหากพูดหรือเขียนติดกันเป็น ยภาวโต ปิยา เช่นนี้มีโทษ
 เพราะทำให้เข้าใจผิดว่า เป็น ยภ ชาติ เมตุน ในอรรถการเสพเมตุน

วิ.ยภัน ยาโ. อ.การเสพเมตุน ชื่อว่า ยาภ. ยาโ อสุส อตุถิติ ยาภาว. อ.การเสพเมตุน มีอยู่แก่บุคคลนั้น
 เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ยาภาว. ได้แก่ผู้มีการเสพเมตุนมาก เพราะ วนตุ บัจฉย
 ลงในอรรถปฐุต(มาก) เพราะฉะนั้น การตอบที่ไม่ดีหรือการพูดไม่ตกวรรคทำให้ความหมายเปลี่ยนไป
 จึงต้องคามมโทษได้. เช่น...โอโฮ แหม ไม่พบกันนาน นมโตขึ้นเป็นกองเลย นี่ตัดวรรคผิด ที่ถูกจะต้องเป็น
 ไม่เจอกันนานนม โตขึ้นเป็นกองเลย. หญิงสาวแต่งงานไม่ได้เพราะ ของเธอน้อยมาก. คำพูดเช่นนี้ก็
 คามมโทษอีกอย่างหนึ่งคือ ยานี้มีสรรพคุณดี กินแล้วแข็ง แรงไม่มี โรคภัย เบียดเบียน ที่ถูกเป็น
 ยานี้มีสรรพคุณดี กินแล้วแข็งแรง ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน.วิธีหลีกเลี่ยงโทษต้องเว้นจากคำหยาบ คำไม่สุภาพ
 คำไม่ไพเราะ และคำไม่เป็นมงคลทั้งปวง ก็เป็นอันพ้น คามมโทษ เช่น..

การหลีกเลี่ยง คามมโทส

๔๗. สมตีกกนต คามมตตํ กนต วาจาสงขต,
 พนุณฺ รสเหตุตตต คามมตตํ อติวตตติ.

พนุณฺ อ.ประพันธ์ สมตีกกนตคามมตตํ อันมีคามมโทษ ที่ถูกล่วงเลยไป กนตวajasงขต
 อันถูกตกแต่งด้วยคำอันน่ารัก (ยินดี) อติวตตติ ย่อมล่วงเลย คามมตตํ ซึ่งความเป็นคามมโทษ รสเหตุตตต
 เพราะความเป็นเหตุแห่งรสมี สิ่งการรสเป็นต้น.

ต้องเว้นจากคำหยาบ คำไม่สุภาพ คำไม่ไพเราะ และคำไม่เป็นมงคลทั้งปวง ก็เป็นอันพ้นโทษ
 จะต้องเป็นบทประพันธ์ที่ประพันธ์ด้วยคำพูดอันไพเราะหมายถึงคำพูดที่ไม่หยาบคาย จึงไม่ต้องคามมโทษ

แต่กลับมีคุณคือ มรุตาคคุณ(มีเสียงไพเราะ) หรือ กัณฑ์คุณ (คุณที่น่าชอบใจ) เพราะบทประพันธ์เช่นนั้น เป็นเหตุให้เกิดรสทางวรรณคดี.

วิ. คามสุส ภาโว คามตตํ ความหยาบคาย, สมมา อติกนุตํ ความหยาบคายที่ล่วงไปด้วยดี,

วิ. สมตีกนุตํ คามตตํ ยาสนุติ สมตีกนุตคามตตตา คำพูดที่ล่วงความหยาบคายด้วยดี,

วิ. กนุตา จ ตา วาจาโย จาติ กนุตวาจาโย คำพูดอันไพเราะ,

วิ. สมตีกนุตคามตตตา วาจาโย สมตีกนุตคามตตวาจา คำพูด อันไพเราะที่ล่วงความหยาบคายด้วยดี,

วิ. อภิสงฺขริยเตติ อภิสงฺขตํ บทประพันธ์ที่ถูกรจนาด้วยคำพูดอันไพเราะอันล่วงความหยาบคายด้วยดี.

รสเหตุตตตา บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยถ้อยคำอันไพเราะนั้น ก่อให้เกิดรสทางวรรณคดีกล่าวคือความยินดีพอใจของนักกวี,

วิ. รสสุส เหตุ รสเหตุ เหตุแห่งรส.

การหลีกเลี้ยง คามมโหส

๙๒. ทูโนติ กามจณฺหาโล โส มํ สหย นิทฺทโย,

อิทิสํ พยสนาปนฺนํ สุขีปิ กิมฺเปกฺขเส.

สหย ข้าแต่ที่รัก โส กามจณฺหาโล อ.จันตลาคือกามตัณหา นั้น นิทฺทโย ผู้ไม่มีความกรุณา ทูโนติ เบียดเบียนอยู่ มํ ซึ่งดิฉัน ตวํ อ.ท่าน สุขีปิ แม่เป็นผู้มีความสุข อุเปกฺขเส ย่อมวางเฉย (ไม่เหลียวแล) มํ ซึ่งดิฉัน พยสนาปนฺนํ ผู้ถึงความฉิบหาย เพราะกามตัณหาจันตลาคือเบียดเบียน อิทิสํ เช่นนี้ ก็ เพราะเหตุไร.

คาถานี้ บอกว่าหญิงที่สามีหนีไปมีเมียช้อย ต้องการพูดเรื่องกามกับสามี ซึ่งเป็นคำที่หน้าอายไม่สุภาพ จึงกล่าวโดยอ้อม (วงฺกวุตฺติ) โดยพูดว่า กามตัณหาผู้ร้าย ปราศจากความกรุณา ได้เบียดเบียนดิฉันทำไม ท่านผู้ที่มีความสุข เพราะได้เพลิดเพลินกับสตรีอื่น จึงได้เพิกเฉย ไม่เหลียวแลดิฉันเลย ซึ่งถูกกามตัณหาเบียดเบียนอยู่ คำพูดเช่นนี้เป็นคำพูด ที่ภรรยาขอความรักจากสามีของตนอย่างสุภาพ โดยเรียกสามีของตนว่า สหย ผู้มีความกรุณา เพื่อขอความเห็นใจจากสามีนั้นและใช้ศัพท์ที่ไพเราะ คือกามจณฺหาโล ดังนั้นแหละจึงจะไม่มีโทษ, หากจะกล่าวโดยตรงว่า มึงมั่วก แต่หัวหน้าฉัน ทิ้งกูให้อยู่คนเดียว ของกูไม่ดีหรือไรหรือ เช่นนี้ก็ต้องโทษ.วิ. สห หยาย โย วตฺตตีติ สทโย ผู้มีความกรุณา, วิ. พยสนํ อาปนฺนํ พยสนาปนฺนํ ตนที่ถึงความย่อยยับ, วิ. สุขํ อสุส อตฺถีติ สุขี บุคคลผู้มีความสุข.

หมายเหตุ ทูโนติ (ทฺ+ณฺ+ติ) ทฺ ชาติกล่าวอรรถคือการเบียดเบียน(บีฬ้า) เนื่องจากเป็นสวาทิตณะ ดังนั้น จึงใช้ศัพท์ว่า ทูโนติ.

ยติหีนโหส

๔๙. ต่ นหม สิรสา จามิ- กรวณณั ตถาคต,

สกลาปิ ทิสา ลี□จ- ติว โสณณรเสหิ โย.

โย ตถาคโต อ.พระพุทธรเจ้าพระองค์ใด ลี□จติว ราวกว่าทรงรอดอยู่ สกลาปิ ทิสา ซึ่งทิศ ท. แม่ทั้งปวง โสณณรเสหิ ด้วยน้ำ ทองคำ ท. อหิ อ.ข้าพเจ้า นหม ย่อมหมอมกราบ ต่ ตถาคต ซึ่งพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น จามิกรวณณั ผู้มีพระฉวีวรรณเพียงดังทองจามิกระ (ทองที่สวยที่สุด) สิรสา ด้วยเคียวเกล้า.

บาทที่จะตัดยติได้ต้องมีอักษรอย่างน้อย ๔ พยางค์ โดยตัดออกข้าง ละ ๒ พยางค์ เช่นบทว่า จามิกร ตัดเป็น จามิ อยู่ในบาทที่ ๑, กร อยู่ในบาท ที่ ๒ เช่นนั้นไม่มีโทษ, ส่วนบทว่า ลี□จติ ตัดเป็น ลี□จ อยู่ในบาทที่ ๓, ติ อยู่ในบาทที่ ๔ เช่นนี้ผิด เพราะ ติ มีพยางค์เดียวไม่ถูกตามระเบียบ ในคัมภีร์ฉันท.

บรรดา ยติ ทั้ง ๓ คือ

๑. ยติ ที่สุดบาทคาถา

๒. ยติ ครึ่งคาถาคือที่สุดบาทที่สอง

๓. ท้ามกลางบาทที่มีอักษรมาก ส่วนมาก ยติ ที่สุดบาทคาถาเท่านั้นที่ต้องโทษ.

จามิกร จามิ ; กร ตัดข้างละ ๒ พยางค์ ถูกต้อง

ลี□จติ ลี□จ ; ติ ข้างหนึ่ง ๒ ข้างหนึ่ง ๑ ผิด.

วิธีการอ่านตัดบท ๓ อย่าง

๕๐. สโร สนมฺหิ ปุพฺพนโต วย โลเป วิทฺติยา,

อ□□ธ ตว□□□ธ ตตฺถ ยา□เทสํหิ ปรา□ทิว.

โลเป ครั้นเมื่อการลบ วิทฺติยา แห่งวิทฺติ สนมฺหิ ในที่ทำสนธิ สติมีอยู่ สโร อ.สระเบื้องแรกของบทหลัง ปุพฺพนโต วย โทติ ย่อมเป็นเพียงดังที่สุดของบทหน้า ตู นอกจากนั้น อ□□ธ เมื่อเป็นอย่างอื่นคือไม่ลบวิทฺติ สโร อ.สระที่ สุดของบทหน้า โทติ ย่อมเป็น อ□□ธ โดยอย่างอื่นคือเป็นเพียงดังสระเบื้องแรก ของบทหลัง ยาเทสํหิ อ.วิธีมีการอาเทศเป็น ย และ อ เป็น ม เป็น ท เป็นต้น ตตฺถ ในยตินั้น ปราทิว โทติ ย่อมเป็นเพียงดังเบื้องแรกของบทหลัง.

๑. ลบวิทฺติแล้ว สระของบทหลังอ่านเป็นของบทหน้า เช่น สพุโพ-ปมาตีตํ (สพุพา อุปมา) ต้องอ่านว่า สพุโพ ปมา ห้ามอ่านเป็น สพุพ โอปมา เพราะ สพุโพ เป็นบทหนึ่ง ปมา เป็นบทหนึ่ง.

๒. ไม่ลบวิทฺติ สระของบทหน้า อ่านเป็นของบทหลัง เช่น ปตฺตสฺสโปปมา (ปตฺตสฺส+อุปมา) ต้องอ่านว่า ปตฺตสฺส-โปปมา ห้ามอ่านเป็น ปตฺตสฺส โอปมา.

๓. ย, ม, ท ที่มาจากอาเทส อ่านเป็นของบพทหลัง เช่น วนหา-มฺยหนฺตํ
(วนหามิ+อนหนฺตํ) ต้องอ่านว่า วนหา-มฺยหนฺตํ ห้ามอ่านเป็น วนหามฺย-หนฺตํ (ลปวิภัตติไปหน้า ไม่ลปวิภัตติไปหลัง
ย, ม, ท อาเทสไปหลัง) คาถานี้แสดงปทมชฺมยติ ในบพทสนธิ และสมาส.

วิธีจำง่าย ๆ

๑. ลปวิภัตติไปหน้า สฟฺโพ+(อฺ)ปมา (ลป อา ออก เอา อฺ เป็น โอ) ถูก, สฟฺพ-อุปมา ผิด.

๒. ไม่ลปวิภัตติไปหลัง ปตฺตสฺส+อุปมา เป็น ปตฺตสฺส-โสปมา ถูก, ปตฺตสฺส-ปมา ผิด.

๓. ย,ม,ท, อาเทสไปหลัง อฺ. วนหามิ+อนหนฺตํ เป็น วนหา-มฺยหนฺตํ (อาเทส อี เป็น ย) ถูก, วนหามฺย-หนฺตํ ผิด.

วิธีอ่านอุปสรรคและนิบาต

๕๑. จาที่ ปุพฺพปทฺนตา □ ว นิจุจํ ปุพฺพปทฺลลิตา,

ปาทโย นิจุจสมฺพนฺธา ปราทิว ปเรน ตฺ.

จาที่ อ.นิบาต ท. มี จ คัพฺทเป็นต้น ปุพฺพปทฺลลิตา เป็นบพ อาคัยซึ่งบพหน้า นิจุจํ แน่นอน หุตุวา เป็นแล้ว
ปุพฺพปทฺนตาว เป็นเพียงดังบพที่สุดของบพหน้า โหนฺติ ย่อมเป็น ตฺ นอกจากนั้น ปาทโย อ.อุปสรรค ท. มี ป
เป็นต้น นิจุจสมฺพนฺธา เป็นบพอันสัมพันธ์คือติดกันแน่นอน ปเรน กับด้วยบพหลัง โหนฺติ ย่อมเป็น ปราทิว
เป็นเพียงดังเบื้องต้นแรกของบพหลัง.

๕. นิบาต มี จ เป็นต้น อ่านติดกับบพหน้า เช่น ป □ □ จ เมตฺตา จ. ต้องอ่านว่า ป □ □ จ เมตฺตาจ,
ห้ามอ่านเป็น ป □ □ จเมตฺตา จ.

๕. บพอุปสรรคมี ป เป็นต้น อ่านติดกับบพหลัง เช่น นิสฺสีมา (นิ-สีมา) ต้องอ่านว่า นิสฺสีมา
ห้ามอ่านเป็น นิ สีมา.

สพฺพตฺโถหาทรณฺนิ ยถาอุหาทรณฺนิ อ.อุหาทรณฺ ท. สพฺพตฺถ ในยติ ๕ อย่าง ท. หังปวง ยถา
เป็นอย่างไร?

ตัวอย่างลปสระไปหน้าไม่ลปไปหลัง

๕๒. นม ตํ ลีรสา สฟฺโพ- ปมาตีตํ ตถาคตํ,

ยสฺส โลกคฺคตํ ปตฺตสฺส- โส □ ปมา น หิ ยฺชฺชติ.

อุปมา อ.การเปรียบเทียบ ตสฺส ตถาคตสฺส แห่งพระตถาคต พระองค์นั้น ปตฺตสฺส ผู้ถึงแล้ว โลกคฺคตํ
ซึ่งความเป็นผู้เลิศในโลก น หิ ยฺชฺชติ ย่อมไม่ควรนั้นเที่ยวหรือไม่มี อหํ อ.ข้าพเจ้า นม (นมามิ)

ยอมมอบนอม ต่ ตถาคตฺ ซึ่งพระตถาคตพระองค์นั้น สพุโพปมาตีตํ ผู้ล่วงแล้วซึ่งการเปรียบเทียบทั้งปวง ลีรสา ด้วยเคียรเกลา.

สพุโพ-ปมา มาจาก สพุพ+อุปมา.

ปตตสฺ-โสปมา มาจาก ปตตสฺ+อุปมา ไม่ลบริกัตติ เพียงแต่ทำสนธิโดยลบสระที่ สฺ แล้วเอา อุ เป็น โอ. วิธีอ่านแสดงไว้แล้ว ในคาถาที่ ๕๐.

ตัวอย่างการอ่านตัวอาเทศ, อุปสัคค์, นิบาต

๕๓. มุณินฺหํ ตํ สทา วนฺทา- มย □ นนฺตมตฺติมุตฺตมํ,

ยสฺส ป □ □ ๑ จ เมตฺตา จ นิสฺสีมาติ วิชฺชมาติ.

ป □ □ ๑ จ อ.พระป □ ญาด้วย เมตฺตา จ อ.พระเมตฺตาด้วย ยสฺส มุณินฺหสฺส แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์ใด นิสฺสีมา เป็นของ ไม่มีขอบเขต หุตฺวา เป็นแล้ว อติวิชฺชมาติ ยอมงดมายิ่ง อหํ อ.ข้าพเจ้า วนฺทามิ ยอมมอบนอม ตํ มุณินฺหํ ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น อนนฺตมตฺตี ผู้มีพระปัญญาอันหาที่สุดมิได้ อุตฺตมํ ผู้ประเสริฐ สทา เป็นนิตย.

วนฺทา-มย นนฺตมตฺตี มาจาก วนฺทามิ+อนนฺตมตฺตี อาเทศ อิ ที มิ เป็น ย ดังนั้น มีตัวเดียวต้องอ่านติดกับบทหลังรวมเป็น ๕ พยางค์ว่า มย นนฺตมตฺตี, นิบาต และอุปสัคค์ แสดงวิธีอ่านไว้ในคาถาที่ ๕๑ แล้ว.

จาปิปาทีสุ ปจฺจุทาหรณานิ ยถา

ปจฺจุทาหรณานิ อ.อุทาหรณ์อันตรงกันข้ามหรืออุทาหรณ์ ผิด ท. จาปิปาทีสุ ในนิบาตบทมี จ เป็นต้นและอุปสัคค์บท มี ป เป็นต้น ท. ยถา เช่น...

ตัวอย่างที่ผิดคือต้องโทษ

๕๔. มหาเมตฺตา มหาป □ □ ๑ จ ยตฺถ ปรีโมทฺยา,

ปนฺนามิ ชินํ ตํ ป- วรํ วรคฺุณาลยํ.

มหาเมตฺตา จ อ.พระมหาเมตฺตาด้วย มหาป □ □ ๑ จ อ.พระมหาปัญญาด้วย ปรีโมทฺยา อันเจริญยิ่ง โทหนฺติ มีอยู่ ยตฺถ ในพระชินเจ้าพระองค์ใด อหํ อ.ข้าพเจ้า ปนฺนามิ ยอมมอบนอม ตํ ชินํ ซึ่งพระชินเจ้าพระองค์นั้น ปวรํ ผู้ประเสริฐ วรคฺุณาลยํ ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณอันประเสริฐ.

ในคาถานี้ จ นิบาตในบทว่า มหาป □ □ ๑ จ ยตฺถ อยู่เบื้องหน้าของบทหลัง ดังนั้น จึงต้อง ยติหีนโทษ เนื่องจากนิบาตบทต้องอาศัยบทหน้าแน่นอน ดังนั้นจึงเขียนติดกับบทหน้า ในที่นี้เขียนแยกบาทคาถา กับบทหน้าคือ มหาป □ □ ๑ จึงต้อง ยติหีนโทษ, ส่วนในอุทาหรณ์ว่า □ ตํ ปวรํ □ ป อุปสัคค์ซึ่งอาศัยบทหลังแน่นอน กลับเขียน ป ไว้ในบาทที่ ๓ เขียน วรํ ไว้ในบาทที่ ๔ เช่นนี้ต้อง ยติหีนโทษ.

วิ. อุปปชฺชนํ อุทโย ความเจริญ

วิ. ปรีโม อุทโย ยายติ ปรีโมทฺยา พระเมตฺตาอันใหญ่หลวง และพระปัญญาอันใหญ่หลวง.